

Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

OSMANLI GAZETESİ
(1897–1904)

Gülser OĞUZ

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı İçin Öngördüğü
YÜKSEK LİSANS TEZİ
Olarak hazırlanmıştır

ANKARA 2006

H.Ü.
Atatürk İlkeleri ve İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

İşbu çalışma, jürimiz tarafından Atatürk İlkeleri ve İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Mustafa YILMAZ

Üye : Doç. Dr. Mehmet SEYİTDANLIOĞLU

Üye : Doç. Dr. Adnan SOFUOĞLU

Üye : Yrd. Doç. Dr. Yonca ANZERLİOĞLU

Üye : Dr. Derviş KILINÇ

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../ 2006

Prof. Dr. Mustafa YILMAZ
Enstitü Müdürü

ÖZET

XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun girdiği batılılaşma süreci, imparatorluğun birçok alanda Avrupa etkisine maruz kalmasına sebep olmuştu. İmparatorluğun ihtiyacından doğan bu sürecin başlamasına destek verenlerin başında dönemin padişahları yer alıyordu.

Özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaptığı ıslahatlarla Avrupa etkisini iyice bünyesine alan Osmanlı İmparatorluğu'nda, kurduğu modern okullarda yeni aydın kesimler yetişti. İmparatorluğun dağılma emareleri karşısında yönetimin faaliyetlerini yetersiz bulan ve eleştiren bu gruplara *Yeni Osmanlılar* denir. Yönetime muhalif davranmaları nedeniyle Osmanlı tarihinde ilklerden birini yapan bu grubun bir başka önemi, amaçlarına ulaşmak için basını kullanmalarından da kaynaklanır. Avrupa etkisiyle imparatorluk dahilinde etkili olan gazetelerin yönetime eleştirilerde araç olarak kullanılması bir gelenek halini almıştır.

İmparatorluğun kurtuluşunun Meşrutiyetin yamasıyla mümkün olacağını düşünen ve Sultan II. Abdülhamit'e muhalefetiyle bilinen Jön Türklerin de en önemli etki araçlarından biri basın olmuştur. *Jön Türkler*, Sultan II. Abdülhamit'in baskısı nedeniyle genellikle yurt dışında kurdukları gazeteler aracılığıyla yönetimi eleştirmiştir. Bu gazetelerden biri de *Osmanlı Gazetesi*'dir.

On beş günde bir çıkarılan gazete, yayın hayatını sürdürdüğü dönemin iç ve dış olaylarıyla ilgili haberler vermiştir. Özellikle Girit isyanları, Balkan meselesi, Ermeniler üzerine eğilen gazete, Avrupa devletlerinin imparatorluğu parçalamak için yaptığı faaliyetlere dikkat çekmiştir. İmparatorluğun yönetiminde de sürekli yönetimde eksik gördükleri yanları işleyen gazete, Sultan II. Abdülhamit'e karşı eleştirel yaklaşmıştır. Birçok makale ve haberde, *İttihat ve Terakki Cemiyeti* fikirlerine göre gazete yorumlarda bulunmuştur. Genelinde Osmanlılık fikirlerinin savunulduğu gazetede, İslamcılık ve Türkçülük fikirlerinin izlerine de rastlanır. II. Meşrutiyete giden yolda geçiş yılları olan gazetenin yayın hayatı, gazete aracılığıyla toplum aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, *Osmanlı Gazetesi*, Sultan II. Abdülhamit, Avrupa Devletleri.

The new period the Ottoman Empire had, beginning from the XVIII. century, caused the empire to exposed position in many fields under european effect. One of the people who supported this period which occurred because of the needs of the empire was the sultans of the period. In Ottoman Empire that took the effect of Europe especially with the reforms that was made during XIX . century , wise people grew up in modern schools.

The government was strongly criticized for the first time by Young Turks because The Ottoman Empire had declined progressively for several times. This grup, firstly, issued of newspapers so important that this stemmed from theirs; on the contrary, Ottoman government didn't understand what to say. So They were traditionally became opposition parties.

Young Turks thought that saved Constitutional systems from collapsing. They used highly influential newspapers. Young Turks went to abroad because of Sultan II. Abdülhamit. They published many opposit newspapers there. One of them is called Ottoman Newspaper(Osmanlı Gazetesi), published between 1897-1904. Ottoman newspaper was pulished once in two weeks That time their newspaper related to Ottoman Empire's problems of interior and exterior.

Particularly, Crate rose in rebellion the Ottoman Empire and Bulgarian, Armenian etc. This newspaper had many articles against Sultan II. Abdülhamit. Ottoman newspaper seems to favour in "Osmanlılık". Sometimes, it supported Pan-Islam and Turkism. The newspaper paved the way for further legislation on civil rights, called constitutional monarchy.

Key Words: Unian and Progres, Ottoman Newspaper, Sultan II. Abdülhamit, The Europe States.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	VII
KISALTMALAR.....	IX
GİRİŞ.....	1
I.BÖLÜM.....	12
I. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ VE OSMANLIGAZETESİ.....	12
I.I. Osmanlı Gazetesi.....	12
I.I.I.Türk Basın Tarihinin Gelişimi.....	12
I.I.II. Osmanlı Gazetesi'nin Önemi.....	15
I.II. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kuruluşu ve 1904 Yılına Kadar Geçirdiği Dönem.....	19
I.III. Jön Türklerin Fikri Kökenleri.....	33
II. BÖLÜM.....	46
II.ÖNÜ ALINAMAYAN İSYANLAR VE KOPUŞLAR.....	46
II.I.Girit Meselesi.....	46
II.I.I.Girit İsyancıları'nın Tarihi Gelişimi.....	46
II.I.II. Sultan II. Abdülhamit ve Girit İsyanı.....	48
II.I.III. Giritli Müslümanlar.....	51
II.I.IV. Girit ve Avrupa Devletleri.....	55
II.II.Makedonya Meselesi.....	58
II.II.I.Makedonya Meselesinin Tarihi Gelişimi.....	58
II.II.II. Sultan II. Abdülhamit ve Makedonya Meselesi.....	62
II.II.III.Balkanlardaki Durum.....	64
II.II.IV. Makedonya Meselesi ve Avrupa Devletleri.....	66
II.III. Afrika ve Arabistan'ın Durumu.....	69

II.IV. Ermenilerde Kıpırdanmalar.....	72
III. BÖLÜM.....	76
III. SULTAN II. ABDÜLHAMİT'İN ÜLKE YÖNETİMİNİ ELE ALIŞI...76	76
III.I. Sultan II. Abdülhamit'in Yönetim Anlayışı.....	76
III.II.Sultan II. Abdülhamit'in Jön Türklere Karşı Faaliyetleri.....	92
SONUÇ.....	97
BİBLİYOGRAFYA.....	100
EK 1... ..	112
EK2.....	113
EK 3.....	114
EK 4.....	115
EK 5.....	116

ÖNSÖZ

19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihinde birçok gelişmeyi bir arada barındırması bakımından ayrı bir öneme haizdir. Bir önceki yüzyılda başlayan ve bahsi geçen yüzyılda daha etkili bir şekilde devam eden yenileşme, modernleşme çalışmalarının çalışmayı teşvik edenler açısından en önemli amacı imparatorluğun güç kaybetmesini önlemektir. İşte bu yüzden, Osmanlı yöneticileri askeri alanda ıslahat yapmak amacıyla modernleşme alanında kendilerinden ileride olan Avrupa'ya yöneldi. Bu yöneliş, Osmanlı İmparatorluğu için artık yeni fikirlerin, kurumların benimsenmesi gereğini doğurdu ki bu durum, kültürler arası etkilenmenin doğal bir sonucuydu. Bu benimseyiş, bazen yöneticilerin arzusuyla bazen de onların karşı koymalarına rağmen oldu.

Osmanlı modernleşme çabası, yönetici grubun dışında yeni bir aydın sınıfın doğmasına da olanak sağladı. Islahat çalışmaları dolayısıyla kurulan okullarda yetişen bu sınıf, yenileşme çalışmalarının neticesinde ülkeye giren basını kullanarak yönetimi eleştirmeye, yeni rejimlerin ülkeye girmesinde baskı unsuru olmaya başladı. Amacı Osmanlı yönetimi gibi ülkeyi kurtarmak olan bu gruplardan ilki “*Yeni Osmanlılar*”dır ki, I. Meşrutiyet'in ilanında etkili olmuşlardır. *Yeni Osmanlılar*'ın devamı niteliğinde olan Jön Türkler ise, basın yoluyla yönetimi sert bir şekilde eleştiren ve II. Meşrutiyet'in ilanında etkili olacak olanları simgeler. Basını kullanarak *Jön Türkler*'in yönetime karşı yaptığı bu muhalefet Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme çalışmalarıyla hangi noktaya geldiğini gösterir.

Bizim inceleme konumuz olan *Osmanlı Gazetesi* ise *Jön Türkler*'in 1897–1904 yılları arasında ülke dışında çıkardığı ve Sultan II. Abdülhamit'i hemen hemen her sahada eleştiren gazetelerden biridir. Yayın hayatına Cenevre'de başlayan gazete, Londra, Folkestone ve Mısır gibi yerlere taşınmıştır. Yayın hayatı da tekrar Cenevre'de bitmiştir.

Milli Kütüphane'de koleksiyonu bulunan gazetenin 128. ve 135. sayılarına ulaşılammıştır. Bir diğer “Osmanlı” gazetesini Tarsusîzade Münif Bey Kahire'de çıkarmıştır. Ayrıca Pire'de de aynı adla bir gazetenin çıkarıldığı bilinmektedir.

Osmanlı Gazetesi, Muammer Göçmen'in 1995 yılında yayınladığı “*İsviçre'de Jön Türk Basını ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri 1889–1902*”

doktora tezinin bir kısmında yer almıştır. Öncelikle bu çalışma adından da anlaşılacağı üzere İsviçre'deki diğer *Jön Türk* basınına genel bir yaklaşım sergilemiştir. Dolayısıyla bahsi geçen çalışmanın odağında *Osmanlı Gazetesi* yoktur. Üstelik zaman sınırlaması bakımından Muammer Göçmen'in çalışmasında *Osmanlı Gazetesi'nin* 1902'den sonraki sayılarını incelenmediği görülmüştür. Bizim çalışmamızın odağında *Osmanlı Gazetesi'nin* bizzat kendisi vardır ve bütün sayıları incelendikten sonra konu tasnifine gidilmiş ve konu gazetenin görüşü doğrultusunda üç bölüm halinde ele alınmıştır.

Birinci bölümde basın tarihi ele alındıktan sonra, gazetenin özellikleri üzerinde durulmuştur. Sonra *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin* kuruluşu ile 1904 yılına kadarki geçirdiği evreler ele alınmıştır. *Osmanlı Gazetesi* odak merkezine alınarak cemiyetin fikirleri bu bölümde incelenmiştir.

İkinci bölümde, gazetenin ele aldığı şekliyle imparatorluk dahilindeki isyanlar ve kopuşlar incelenmiştir. İsyanlara karşı *Osmanlı Gazetesi'nin* tepkisini nasıl ortaya koyduğu bu bölümde incelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için, farklı farklı bölgelerde nasıl aynı politikayı takip ettiği ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde ise *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin* Sultan II. Abdülhamit'in iç siyasetteki faaliyetlerini nasıl değerlendirdiği gazetenin görüşü doğrultusunda ele alınmıştır. Hangi noktalarda Sultan II. Abdülhamit'in eleştirildiği, varsa ona sunulan övgüler ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Cemiyetin yaşanan olaylara karşı çözüm önerilerinin ne olduğu da ayrıca vurgulanmıştır. *Osmanlı Gazetesi'ni* incelediğimiz için bibliyografyada ayrıca verilmemiştir. Gazetenin kullanılan bütün sayıları dipnotta gösterilmiştir. Ekler bölümünde de yazar listesi, konular ve mektupların geldiği yerlerin listesi verilmiştir.

Bu çalışmada yardımını ve desteğini esirgemeyen hocam Sayın Prof. Dr. Mustafa Yılmaz'a teşekkürlerimi arz ederim.

KISALTMALAR

a.g.e. = adı geçen eser

a.g.m.= adı geçen makale

C = Cilt

Çev. = Çeviren

DTCF = Dil Tarih Coğrafya Fakültesi

Ed. = Editör

HÜEFD = Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi

HÜSBE = Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

MEB = Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları

OG= Osmanlı Gazetesi

s. = Sayfa

S =Sayı

TTK = Türk Tarih Kurumu Basımevi

Yay. Haz. = Yayına Hazırlayan

YKY = Yapı Kredi Yayınları

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu, Kanunî Sultan Süleyman (1520–1566) dönemine kadar kuruluş ve gelişme dönemini tamamlamıştır. Ancak, gözleri kamaştıran bu dönemden sonra bozulma emareleri başlamıştır.

XVII. Yüzyıla gelindiğinde Köprülüler Dönemi'nde¹ son bir kalkınma hamlesi yapılmıştır. Ancak, 1683 yılındaki II. Viyana kuşatmasının sonrası imzalanan 26 Ocak 1699 Karlofça Barış Anlaşması, imparatorluğun kan kaybetmeye devam ettiğini gösterdi. Bu anlaşmayla ilk toprağını kaybeden imparatorluk, bu durumu tekrar yaşamamak için sürekli çareler aramaya başladı.

İmparatorluğun bu hali, XVII. Yüzyılın ilk yarısında bazı kişilerin gözünden kaçmamıştır. Örneğin Koçi Bey Sultan IV. Murad'a sunduğu risalesinde Osmanlı müesseselerinin bozulmasından bahsetmiştir.² Osmanlı devlet adamlarına göre bu halin sebebi, devletin toplumun dizginlerini ve bu arada vergi kaynaklarını elinden kaçırmış olmasıdır.³ Bu yüzyılda bozulmayı durdurmak için ıslahat teşebbüslerinde amaç ise imparatorluğun bozulan nizamını kuvvete dayanarak düzeltmek olarak belirlenmiştir. Bu ıslahatlarda Avrupa etkisinden bahsetmek olanaklı değildir.⁴

¹ Geniş bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. III, I. Kısım, TTK, Ankara, 1988, s. 367–433.

² Enver Ziya Karal, “*Gülhane Hatt-ı Hümayununda Batının Etkisi*”, **Bellekten**, C. XXVIII, Sa., 112, TTK, Ankara, 1964, s. 585; Benzer görüşler için bkz. M. Tayyib Gökbilgin, “*Tanzimat Hareketinin Osmanlı Müesseselerine ve Teşkilatına Etkileri*”, **Bellekten**, C. XXXI, Sa., 121-124, Ankara, 1967, s. 94.

³ Şerif Mardin, “*19. yy'da Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti*”, **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 343; Ayrıca benzer görüşler için bkz. Ülman, **a.g.e.**, s. 55; Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomisinin bel kemiğini Tımar sistemi oluşturmaktaydı. Bu sistem, toprakların büyük servetler yaratmasını önlediği gibi sermaye birikimini de önliyordu. Bu da ekonomik ve siyasal güçlenmeyi de bertaraf etmiştir. Öte yandan, Osmanlı iç ticareti de büyük sermaye birikimini önleyecek şekilde düzenlenmişti. Yani ekonomide sıkı bir devlet kontrolü vardı. Bu düzen Kanunî Sultan Süleyman zamanında bozulmaya başladı. Bunun başlıca nedeni önü alınamayan enflasyondur. Enflasyonun da iki nedeni vardır. Birincisi, Coğrafi Keşifler sonrası yeni bulunan yerlerdeki madenlerin özellikle gümüşün Osmanlı İmparatorluğu'na akması ve para bolluğuna yol açmasıdır. İkincisi ise, devlet giderlerindeki artıştır. Geniş bilgi için bkz. Halil Cin, **Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1985, s. 246; Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300–1600**, C. I, Çev. Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000; Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300–1600)**, Çev. Ruşen Sezer, YKY, İstanbul, 2004, s. 108.

⁴ Enver Ziya Karal, “*Tanzimattan Evvel Garplılaştırma Hareketleri (1718–1839)*”, **Tanzimat**, C. I, MEB, İstanbul, 1999, s. 15.

XVIII. yüzyıla gelindiğinde 1 Temmuz 1718’de imzalanan Pasarofça Anlaşması ile toprak kaybı devam etti. Pasarofça Anlaşması’nın görüşmeleri sırasında sadrazamlığa yükselen ilk reform teşebbüslerinin sorumlu devlet adamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa’nın dönemin hükümdarı III. Ahmet’i (1718–1730) barışçı ve ıslahatçı siyaset gütmenin imparatorluk için en iyisi olacağına inandırmasıyla Lale Devrine⁵ girildi (1718–1730). Bu devirdeki ilk şuurlu fakat, plansız yenileşme faaliyetleri dikkati çeker.⁶

Lale devrinde, ilk defa Avrupa’yı tanımak amacıyla, Avrupa’ya sefirler gönderilmeye başlandı. Osmanlı İmparatorluğu’nun ilk batıya açılan penceresi olan bu sefirlerin ilki, 1719’da Viyana’ya bir elçilik heyeti gönderilmesi dışında Paris’e gönderilen (1721) Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi’dir⁷. Avrupa’ya gitmenin yenileşme bağlamında önemli bir etkisi, Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi’nin yanında götürdüğü oğlu Sait Efendi’nin Avrupa’dan aldığı ilhamla, İstanbul’da ilk Türk matbaasının kurulması için çalışması olmuştur. Matbaa, faaliyete geçmesinde büyük desteği olan Sadrazam İbrahim Paşa’nın, Sait Efendi’nin ve İbrahim Müteferrika’nın çalışmalarıyla 1727’de faaliyete geçmiştir.⁸ Bu gelişme, ülkedeki basım olaylarına ivme kazandırması bakımından önemlidir.

Lale devri, 1730 Patrona Halil ayaklanmasıyla⁹ son bulmuştur. Batılılaşma hareketlerinin ilk olarak kesintiye uğraması anlamına gelen bu isyanın bastırılmasından bir yıl sonra batı etkisi yine imparatorluğa akmaya devam edecektir.

XVIII. yüzyılın son çeyreğinde imparatorluğun başına III. Selim (1789–1807)¹⁰ geçti. Tanzimata giden yolda önemli adımların atıldığı bu yıllar,

⁵ Lale devri, her şeyden evvel yeni bir yaşamak zihniyetinin sembolü olarak tanımlanmıştır. Lale ise yeni zihniyetin sembolüdür. Bkz. Karal, **a.g.m.**, s. 19.

⁶ Ercüment Kuran, “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Yenileşme Hareketleri*”, **Türk Dünyası El Kitabı**, C.I, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1992, s. 491.

⁷ Faik Reşit Unat, **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri**, TTK, Ankara, 1987, s. 53.

⁸ Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yay. Haz. Ahmet Kuyaş, YKY, İstanbul, 2004, s. 56–63.

⁹ Geniş bilgi için bkz. M. Münir Aktepe, **Patrona İsyanı 1730**, Edebiyat Fakültesi Basımevi İstanbul, 1958.

¹⁰ III. Selim, şehzadeliğinde III. Mustafa ve I. Abdülhamit dönemlerindeki ıslahat hareketlerini gördü. Böyle bir ortamda yaşayan III. Selim’in dış dünya ile ilişki de kurabiliyordu. Öyle ki, Fransa Kralı XVI. Louis ile haberleşebiliyordu. Bu durumda, III. Selim’in Avrupa’ya kapalı olması olanaksızdı. III. Selim’in Fransa Kralı XVI. Louis ile yazışmaları hakkında bkz. İsmail

Nizam-ı Cedit yılları olarak isimlendirilir.¹¹ III. Selim'in Nizam-ı Cedit dönemi¹², Osmanlı İmparatorluğu'nda mevcut idare sistemi yerine yenisinin konulması manasını taşır.¹³ Daha açık bir ifadeyle Nizam-ı Cedit, bozulma emareleri gösteren Tımar örgütü ile kapıkulu¹⁴ örgütünün yerine Berkes'in ifadesiyle "yeni militer örgüt" kurma çabasıdır.¹⁵ Bu dönem için denilebilir ki, yenileşme ve Osmanlı müesseselerini Avrupalılaştırma fikrinin asıl kökleştiği yıllardır.¹⁶

III. Selim döneminde ilk olarak Avrupa tarzında askeri ıslahatların yapıldığı görülür. III. Selim, yeni ordusunu kurarken yetişmiş eleman eksikliğini hissetti ve bunu kapatmak için okullar kurdu. Bu okullar, *Kumbarahane* (1792) ile *Mühendishane-i Berrî-i Hümayun'u (Topçu Okulu)* (1794) idi.¹⁷

Nizam-ı Cedit döneminin en önemli gelişmelerinden biri de Avrupa'da daimi elçiliklerin kurulması olmuştur¹⁸. Bu durum, Avrupa'ya giden kişilerin batıyı tanıyıp bilmesini sağlaması açısından önemli bir olaydı.¹⁹ Ancak, bu faaliyetlerden istenilen başarıyı yakalanamadı. Çünkü, tayin edilen kişiler, atandıkları işle ilgili tecrübe sahibi değildiler. Bunun nedeni de birinci sınıf erkânın elçilik görevini küçümsemesi nedeniyle elçi olarak orta dereceli

Hakkı Uzunçarşılı, "Selim III'ün Veliht İken Fransa Kralı Lüi XVI. İle Muharebeleri", **Bulleten**, C. II, S. 5-6, Ankara, 1938, s. 191-246.

¹¹ Bu tabirin sözlükteki tanımı 'yeni düzen, yeni sistem asker' olarak verilmiştir. Bkz. Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 1986, s. 1009.

¹² Sina Akşin Nizam-ı Cedit adının Fransa'daki ihtilal düzeninin benimsediği "Yeni Düzen" adıyla aynı olduğunu dikkat çeker. Bkz. Sina Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2004, s. 14.

¹³ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, C. V, TTK, Ankara, 1988, s. 61.

¹⁴ Osmanlı İmparatorluğu'nun daimi ordusu olan kapıkulu askerleri altı ocak halinde teşkilatlanmıştı: Acemi Ocağı, Yeniçeri Ocağı, Cebeci Ocağı, Topçu Ocağı, Top Arabacıları Ocağı, Kapıkulu Süvarileri. Bu askerlerin temeli ilk dönemlerde savaş esirlerine dayanıyordu. Daha sonra devşirme usulü yoluyla toplanmaya başladılar. Yeniçeri Ocağı ise zamanla ayrı bir önem kazanmıştır. Geniş bilgi için bkz. Bahaeddin Yediyıldız, "Osmanlı Toplumunu", **Osmanlı Devleti Tarihi**, Ed. Eklemeddin İhsanoğlu, C. 2, İstanbul, 1999, s. 452-453.

¹⁵ Berkes, **a.g.e.**, s. 117.

¹⁶ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Metin Kıratlı, TTK, Ankara, 1996, s. 56; Ahmet Hamdi Tanpınar, **19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1988, s. 52.

¹⁷ Karal, **Osmanlı Tar...**, s. 67.

¹⁸ Gerek 1789 Fransız İhtilali'nin ilanıyla Avrupa'daki dengelerin değişmesi, gerek çıkarları doğrultusunda devletlerin çok hızlı değiştirdiği ittifaklar ilk kez olayları aynı hızda takip edilmesi gereğini doğurmuştu. Çünkü, olup bitenleri İstanbul'da bulunan elçilerden alıp ona göre siyaset yürütmekle Avrupa'nın dalgalı siyasi ilişkilerinin takibi aksamaktaydı. Bu nedenle III. Selim döneminde daimi elçilik kurulması gündeme geldi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Koloğlu, "Fransız Devriminin Osmanlı Diplomasisinde Yarattığı Hareketlilik", **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, TTK, Ankara, 1999, s. 14.

¹⁹ Ercüment Kuran, "1793-1811 Döneminde İlk Osmanlı Mukim Elçileri", **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, TTK, Ankara, 1999, s. 56.

bürokratların bu göreve seçilmesi idi. Elçilerin yabancı dil bilmemesi de diğer bir başarısızlık sebebiydi.²⁰

Nizam-ı Cedit, yapılan çalışmaların karşılığını vermiş ve Mısır seferi sırasında Akkâ önlerinde Napolyon'a karşı başarılar kazanmıştı²¹. Ancak, bu durum ona karşı muhalefet eden bir grubun doğmasını engellememişti. Ulema, devlet ricali ve yeniçeriler yapılmakta olan çalışmalara karşıydılar. Ayrıca batıdan alınan yenilikler de tepkiyle karşılanıyordu. Neticede Kabakçı Mustafa İsyanı ile III. Selim tahtından oldu (30 Mayıs 1807).²² Düzeni ise yıkıldı.²³

Yenileşme tarihinde III. Selimden sonra çalışmaları bulunan diğer hükümdar II. Mahmut'tur. II. Mahmut'un hükümrânlığı (1808–1839), kendisini iktidara getiren Bayraktar Mustafa Paşa'nın hâkimiyeti altında başlamıştır. Sadrazam olarak göreve başlayan Bayraktar Mustafa Paşa, iktidara yükselmiş ve ayanların gücünün Osmanlı İmparatorluğu'nda ne dereceye geldiğini göstermiştir.²⁴ Reform yanlısı olan bu zat, ilk iş olarak taşradaki ayanları imparatorluk sorunlarını tartışmak üzere İstanbul'a Meşveret-i Ammeye²⁵ davet

²⁰ Kuran, "İlk Osmanlı...", s. 58.

²¹ III. Selim'in Fransa'ya karşı büyük bir sempatisi vardır. 1798'deki Napolyon'un Mısır'ı işgali İstanbul'da inanılması zor bir olay olarak karşılanmış ve büyük bir hayal kırıklığına sebep olmuştur. Ancak, III. Selim çok güvendiği Fransa'ya savaş ilan etmede çekinmemiş ve yeni ordusunu 'dostuna' karşı deneme fırsatı bulmuştur. Mısır seferiyle ilgili bkz. İsmail Soysal, "Tarihsel Açıdan Bakıldığında Türkiye İle Fransa'nın Menfaatlerinin Birliğini Tamamlayıcı Niteliği", **Bulleten**, C. LIV, Sa., 209, TTK, Ankara, 1990, s. 467; İsmail Soysal, **Fransız Devrimi ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri**, TTK, Ankara, 1987 s. 273-275; Yusuf Akçura, **Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVIII VE XIX. Asırlarda)**, TTK, Ankara, 1988, 74-77.

²² Karal, "Garplılaşma Hareketleri...", s. 27.

²³ Nizam-ı Cedit'in kaldırılışıyla ilgili bkz. Özkaya, **a.g.m.**, s. 529-531.

²⁴ Ayanlar, Kanuni Sultan Süleyman döneminden beri Osmanlı İmparatorluğu'nda şehirlerde ve Taşrada âyan denilen itibarlı zümreler bulunuyordu. Bunlar halk tarafından seçilir, kadıların vergileri toplamasında kadılarına yardım ederlerdi. XVII. yüzyılda tımar sisteminin bozulmaya başlamasıyla XVIII. yüzyılda malikâne düzeni kuruldu. Bu yeni düzenlemeden sonra âyanlar güç kazanmaya başladı. Ayanlarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Yücel Özkaya, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık**, D.T.C.F., Ankara, 1977; Ercüment Kuran, **Türk Çağdaşlaşması, Çileli Bir Yolda İlerleyiş**, Der. Mehmet Erdoğan, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997, s. 149.

²⁵ Klasik dönemde, devletle ilgili önemli kararların alındığı ve tartışıldığı yere Divan-ı Hümayun denilirdi. Padişahın başkanlığındaki bu kurum XVII. yüzyılın sonuna doğru yozlaştı. Yetkiler veziri azam divanına geçti. Danışma ve tartışma işleri karışıklığa sebep olduğundan XVIII. Yüzyılın sonlarında Meşveret meclisi kuruldu. Bu dönemden sonra sık sık toplanmaya başlayan bu meclis, aslında olağanüstü durumlarda toplanırdı. Örneğin savaş ve barışa karar vermek gibi. Bu konu ile ilgili bkz. Ahmet Mumcu, "Osmanlı Devleti'nde Meşveret Yöntemi Demokratik Bir Gelişme Sağlayabilir Miydi?", **HÜEFD "Türkiye'de Demokrasi Hareketleri Konferansı"**, C. 4, Sa., 1, Ankara, 1986, s. 4-5; Ahmet Mumcu, **Divan-ı Hümayun**, Birey ve Toplum Yayınları, Toplu Araştırmaları Dizisi 2, 1986, s. 157; Bernard Lewis, "Meşveret", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sa., XII, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1982, s. 775-782.

etti.²⁶ İstanbul'a gelen ayanlarla yapılan görüşmeler sonunda Sened-i İttifak imzalandı (7 Ekim 1808).²⁷ Böylece, âyanların varlığı onaylanmış oluyordu.²⁸

II. Mahmut, tahta geçtikten sonra sadrazamın da katkısıyla Nizam-ı Cedit'ten arta kalanlarla *Sekbân-ı Cedit* ordusunu kurdu. Daha sonra 1826'da Eşkinici Ocağı'nın kurulması ve eğitime başlaması Yeniçerileri ayaklandırmaya yetti. Onların bu hareketi, II. Mahmut'un planlarını uygulaması için fırsat oldu ve ortadan kaldırıldılar.²⁹ Vaka-i Hayriye adı verilen bu olayla, yeniliklerin önündeki en önemli güçlerden biri kaldırılmış oluyordu.³⁰ 1826 yılı Tanzimat'a giden yolda dönüm noktası olarak kabul edilir. Çünkü II. Mahmut reformlarını asıl bu yıldan sonra gerçekleştirmeye başlamıştır. Bu yüzden, Tanzimat yıllarının başlangıcı 1826 yılına kadar getirilir.³¹

II. Mahmut, askeri sahadaki çalışmalarını kökleştirmek için harp okulu ve tıp okulu kurdu. Ayrıca, Avrupa'ya savaş sanatını öğrenmek için öğrenci gönderdi. II. Mahmut, eğitim konusundaki çalışmalarını askeri alanda yoğunlaştırmıştır. Ancak, bu dönemde amaçları devlet memuru ve tercüman yetiştirmek olan iki orta dereceli okul da açılmıştır.³²

II. Mahmut'un yaptığı en önemli işlerden biri hükümet kurumlarında olmuştur. Özellikle kurduğu veya düzenlediği nazırlıklar batılılaşmanın önemli bir evresi olan Tanzimat yıllarına kalan büyük miraslardır. Bu miraslardan en önemlileri şüphesiz 1838'de kurulan ve görevi askeri ıslahat için gerekli nizamnamelerin hazırlanması görevini alan Meclis-i Dâr-ı Şuray-ı Askeri'dir.

²⁶ Stanford J. Shaw- Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Çev. Mehmet Harmancı, C. 2, E Yayınları, İstanbul, 1983, s. 26.

²⁷ Sened-i İttifak'ın tahlili için bkz. Halil İnalçık, "*Sened-i İttifak ve Gülhane Hattı Hümayunu*", **Bellekten**, C. XXVIII, Sa., 112, TTK, Ankara, 1964, s. 604-609; Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, YKY, İstanbul, 2004, s. 41-64.

²⁸ Karal, **Osmanlı Tari...**, s. 93; İnalçık, "*Sened-i İtti...*", s. 607.

²⁹ Musa Çadırcı, "*Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Türkiye'de Yönetim (1826-1839)*", **Bellekten**, C.LI, Sa., 201, TTK, Ankara, 1987, s. 1218.

³⁰ Ahmet Rasim, **Osmanlı'da Batışın Üç Evresi**, Haz. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Evrim Yayınları, İstanbul, 1987, s. 145.

³¹ Mehmet Seyitdanlıoğlu, "*Tanzimat'ın Ön Hazırlıkları ve Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin Kuruluşu (1838-1840)*", **Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri 28-30 Haziran 1989 Bildiriler**, İstanbul, 1990, s. 127.

³² II. Mahmut'un ıslahatlarını yaparken Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan esinlendiği bilinmektedir. Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi meselesi de bunlardan biridir. Diğer kurumlar ise Meclis-i Valâ-yı Ahkâm-ı Adliye ve Dar-ı Şuray-ı Babiâli ve Takvim-i Vakayi'dir. Bkz. Ercüment Kuran, "*Sultan II. Mahmud ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Gerçekleştirdikleri Reformların Karşılıklı Tesirleri*", **Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri Bildiriler 28-30 Haziran 1989**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1990, s. 107- 111.

Diğeri de 1838’de kurulan idari ve hukuki danışma kurulu niteliğinde olan Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliye’dir.³³

II. Mahmut döneminin önemli gelişmelerinden biri de 1833 yılında kurulan Tercüme Odasıdır. Amaç, dış ülkelerle olan yazışmaları yapmak ve yabancı dil bilen Müslümanlar yetiştirmek olan bu kurumda, Tanzimat yıllarını önemli devlet adamları yetişecektir.³⁴ Bu kurum imparatorlukta aydın kesmin oluşmaya başlamasını da sağlamıştır.

Diğer önemli gelişme ise İlk Türkçe Resmi gazetesi olan *Takvim-i Vakayi*’nin 1 Kasım 1831 yılında yayın hayatına başlamasıdır. II. Mahmut’un çabalarıyla çıkarılan gazete Türk Basın tarihinin temel taşlarından biridir.³⁵

II. Mahmut dönemi, dini ne olursa olsun halkın eşit muamele göreceğinin bizzat padişah tarafından ifade edilmesi bakımından da önemlidir.³⁶ Bu ifade 1839’dan sonra oturtulmaya çalışılan en önemli noktalardan biridir. Dolayısıyla bu dönemin önemi gelecekteki yapılacak ıslahatlara temel oluşturmasında yatar.³⁷

II. Mahmut dönemi, Mehmet Ali Paşa ile yapılan savaş esnasında bitti. Bu kötü durumdan Avrupa devletlerinin desteğiyle çıkılabileceğini düşünen devlet adamları, Mustafa Reşit Paşa’nın II. Mahmut döneminde tasarladığı bir dizi ıslahat yapmaya karar verdiler. Bu sayede Avrupa’nın siyasi ve askeri desteğini sağlanabilecekti.³⁸

Neticede Sultan Abdülmecit’in hükümrانlığında 3 Kasım 1839’da Tanzimat Fermanı ilan edildi. Bu fermanla padişah, iradesi ile kendi yasama ve yargı yetkilerini sınırlıyordu. Hukuk kuralları belli kurullarca hazırlanacak sadece onama yetkisi Padişah’a olacaktı.³⁹ Böylece Osmanlı siyasi siteminde temel bir

³³ Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Döneminde Meclis-i Vâlâ (1838–1868)*, TTK, Ankara, 1999, s. 35–36.

³⁴ Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836–1856)*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993, s. 78.

³⁵ Bu konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Hasan Refik Ertug, *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi*, C. I, İstanbul, 1960, s. 85–105; Basın tarihiyle ilgili geniş bilgi için bkz. Mustafa Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul, 1993.

³⁶ Berkes, *a.g.e.*, s. 187.

³⁷ Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform 1856–1876*, C. I, Çev. Osman Akınhay, Papirüs, İstanbul, 1997, s. 41.

³⁸ Engelhart, *Tanzimat ve Türkiye*, Çev. Ali Reşad, İstanbul, 1999, s. 37; Cemil Bilsel, “*Tanzimatın Harici Siyaseti*”, *Tanzimat*, C. 2, MEB, İstanbul, 1999, s. 665; A. H. Ongunsu, “*Tanzimat Amillerine Umumi Bir Bakış*”, *Tanzimat*, C. I, MEB, İstanbul, 1999, s. 7.

³⁹ Gülnihal Bozkurt, “*Tanzimat ve Hukuk*”, *TYUS*, TTK, Ankara, 1994, s. 271–272; Hıfzı Veldet, “*Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat*”, *Tanzimat*, C. I, MEB, İstanbul, 1999, s. 165.

değişim yaşanmıştır. Padişahın emir vermesi ve yönetilenin itaat etme nedeni dinsel ve örfi gelenekten hukuki düzene geçmiştir.⁴⁰

İmparatorluktaki bütün tebaanın, din, dil ve ırk ayrımı gözetmeksizin can, mal ve ırz güvenliğinin kanunla sağlanacağı ibaresinde olduğu gibi bu fermanla kanunlara ve kanun gücüne büyük bir vurgu vardır.⁴¹ Bunda bu zamana kadarki yapılan ağırlığını askeri alanın oluşturduğu ıslahatların imparatorluğun derdine çare olamayacağı fikri etkili olmuştur. Bu dönemden sonra batı hukukunun nüfuzu görülmeye başlayacaktır. 1840'ta Fransız Ceza Kanununun etkisiyle bir ceza kanunu hazırlandı. Bunu 1850 Ticaret kanunu, 1851 ikinci ceza kanunu ve 1858 Arazi kanunu takip etti.

Batılılaşma yolunda, kanunlaştırma yolundaki en büyük adımların atıldığı Tanzimat döneminde maliye, askerlik ve eğitim alanlarında da ıslahatlar yapılmıştır.

Tanzimat'ın uygulanmaya çalışılması, bu çalışmalarla çıkarı bozulan kişilerin işine gelmediği için tepkiyle karşılanmıştır. Özellikle Anadolu'da tepkiler hat safhaya ulaşmıştır. Çare olarak ise sorunun neden kaynaklandığını anlamak amacıyla müfettişler gönderilmiş, çözüm için İmar Meclisleri kurulmuştur.⁴² Tanzimat'ın getirdiği ve yavaş yavaş başlayan kopuşları önlemek için savunulan bütün tebaanın eşitliği fikri ise ne Müslümanları, ne de Hıristiyanları memnun etmiştir.⁴³ Avrupa devletleri ise, yapılan çalışmaların yetersizliğini gerekçe göstererek Osmanlı İmparatorluğu'na müdahalelerde bulunmuştur. Bu müdahalelerden biri de Islahat Fermanı'dır.

1856 Islahat Fermanı Rusya'nın Hıristiyanları korumak adı altında yaptığı tazyikler sonucu çıkan savaşın sonunda, Paris Anlaşması'nın maddesi olarak İngiltere ve Fransa'nın isteğiyle ilan edildi. Amaç, Rusya'nın iddialarını

⁴⁰ Esin Kalaycıoğlu- Ali Yaşar Sarıbay, "*Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve Siyasal Değişme*", **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, İstanbul, 1986, s. 14.

⁴¹ İnalçık, "*Sened-i İttifak...*", s. 611; Yavuz Abadan, "*Tanzimat Fermanının Tahlili*", **Tanzimat**, C. I, MEB, İstanbul, 1999, s. 31-58.

⁴² Ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalçık, "*Tanzimatın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler*", **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C. 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 1544; Musa Çadircı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, TTK, Ankara, 1997, s.190-199; Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Tanzimat Dönemi İmar Meclisleri**, (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi Sa. 3 Ocak 1992'den Ayı basım), Ankara, 1992, s. 325.

⁴³ Kuran, "*Osmanlı İmparatorluğu'nda...*", s. 497; Roderic H. Davison, "*19. Yüzyılda Hıristiyan-Müslüman Eşitliğine Karşı Türklerin Tutumları*", **Bellekten**, C. LXIII, Sa., 236-238, TTK, Ankara, 1999, s. 251.

çürütmekti. Âli ve Fuat Paşaların eseri olan bu fermanla 1839 fermanının hükümleri biraz daha genişletilmiştir.⁴⁴ Tanzimat Fermanı ile Islahat Fermanı'nın ağırlıklı ortak noktalarını ise Müslim ve gayrimüslim tebaa arasındaki eşitliğin vurgulanmasında oluşturur.⁴⁵

Tanzimat yıllarındaki yapılan yenilikler, halka da indirgenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda devreye gazeteler girmiştir. Devlet eliyle çıkarılan *Takvim-i Vakayi*'nin yanında özel gazetelerin çıkarılmaya başlanması da farklı bakış açılarının sergilenmesini sağlamıştır. Halka yönelen gazeteler sayesinde de belirli bir kamuoyu oluşmaya başlamıştır.⁴⁶ Zamanla yönetime tepki duyan kişiler kurulacak olan özel gazetelerin etrafında toplamış ve muhalefet yapmaya başlamıştır.

İmparatorluğun kötü halinden kurtarılmasını sağlamak için ilan edilen Tanzimat ve Islahat Fermanları isyanları engelleyemedi. Sultan Abdülaziz döneminde isyanlar devam etti. Abdülaziz dönemindeki bu kargaşa ortamına rağmen ıslahatlara devam edilmiştir. Bunun yanında yaşanan malî buhran, dönemin sıkıntılarında biri olmuştur.⁴⁷

Bu ortam içinde ilk defa imparatorluğun siyasi bir muhalefetin bir parti olarak ortaya çıktığı görüldü. 1865 yılında İstanbul'daki Belgrat ormanında piknik yapan altı kişi "*İttifak-ı Hamiyet*" adıyla bir cemiyet kurdular. Bu kişilerin arasında Şinasi'den etkilendiği bilinen Namık Kemal, Nuri, Ayetullah, Refik, Reşat ve Mehmet Beyler vardı. Tanzimat döneminde yetişen ve çoğunluğunu gazetecilerin oluşturduğu ilk aydın grup olan bu kişilerin⁴⁸ ortak tutumları, Âli ve Fuat Paşaların uyguladıkları baskıcı siyasetini eleştirmekti. Cemiyet üyeleri, Âli ve Fuat Paşaları Avrupa devletlerine karşı çok tavizkâr buluyor, içeride ise bütün yapılanlara rağmen isyanlar dolayısıyla imparatorluğun dağılmakta olduğuna dikkat

⁴⁴ Özcan Yeniçeri, "*Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Paris Barış Antlaşması*", **Türkler**, C 12, s. 849.

⁴⁵ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Hil Yayınları, İstanbul, 1995, s. 81.

⁴⁶ Osmanlı İmparatorluğu'nda basının gelişimi I. Bölümde daha ayrıntılı ele alınmıştır.

⁴⁷ Roderic H Davison, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876**, C. 2, Çev. Osman Akınhay, Papirüs, İstanbul, 1997, s. 74; Osmanlı İmparatorluğu XIX yüzyılda mali yönden çok sıkıntılı dönem yaşamıştır. 1875 yılındaki mali iflas bunun en güzel göstergesidir. Bu sürecin gelişmesinde, Pazar arayan Avrupa devletlerinin faaliyetleri, savaşlar ve isyanlar, saray harcamaları etkili olmuştur. Geniş Bilgi için Bkz. Refii Ş. Suvla, "*Tanzimat Devrinde İstikrazlar*", **Tanzimat**, C. I, MEB, İstanbul, 1999, s. 263-288; Sait Açıba, **Osmanlı Devleti'nin Dış Borçlanması (1854-1914)**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyon, 1995.

⁴⁸ Enver Koray, "*Yeni Osmanlılar*", **150. Yılında Tanzimat**, Yay. Haz. Hakkı Dunsun Yıldız, TTK, Ankara, 1992, s. 554.

çekiyordu. Onlara göre yapılacak şey, “halka siyasal haklar tanımak” idi. Bu da Meşrutiyet ile mümkün olacaktı.⁴⁹ Hem böylece gayri Müslimlerin imparatorluktan ayrılmak istemesine ve her fırsatta Avrupa devletlerinin Hıristiyanların hakları bahanesiyle iç işlere karışmasına yer olmayacaktı.⁵⁰

1867 yılında Fuat Paşa ile araları bozulan ve çoğu üyeleri Avrupa’ya kaçan bu çekirdek niteliğindeki gruba, önceden Avrupa’ya giden Mısırlı Prens Fazıl Mustafa Paşa, malî destek sağladı. Cemiyete, Avrupa’da İstanbul ve Anadolu’dan kaçan üyelerinde katılımıyla biraz daha güçlendi ve kendilerine “Yeni Osmanlılar” adı verildi.⁵¹

Yeni Osmanlılar, daha sonraki dönemlerde Türkiye’nin toplumsal ve politik fikirlerinin gelişmesinde önemli katkılarda bulundular. Özellikle 1880–1890 yıllarındaki meşrutiyetçi gençlerin, onların eserlerini okuyarak kendilerini geliştirdiğini düşünürsek bu etki daha iyi anlaşılır.⁵²

Meşrutiyet’e giden yolda cemiyete dahil olmayıp yönetime karşı olan kişiler vardı ki, bunların dolaylı olarak cemiyete destekte bulunduğu söylenebilir.⁵³ Mesela: Hüseyin Avni Paşa ve Meşrutiyet’in destekçisi olan Mithat Paşa cemiyetle yakın ilişki içindeydi. Hüseyin Avni Paşa ise Abdülaziz’e de Meşrutiyet’e de karşıydı. Dolayısıyla da Abdülaziz’in 30 Mayıs 1876’da darbe ile tahttan indirilmesinde önemli katkıları olmuş, Süleyman Hüsnü Paşa ile beraber taht değişikliğinde askeri destek sağlamışlardır.⁵⁴

Meşrutiyet’in ilan edilmesinde önemli etkisi olan *Yeni Osmanlılar*, XVIII. yüzyıldan beri imparatorluğun güç kaybetmesine engel olma amacıyla yapılan ıslahatların bir uzantısı olarak yetişen aydın kesimi ifade eder. Zamanla “ülke nasıl kurtarılabilir?” sorusuna cevap arayan yönetimin icraatlarından hoşnut olmayan bu grup, aynı sorunun cevabını meşrutiyetin ilanında olduğunu

⁴⁹ Yuriy Aşatoviç Petrosyan, “Türkiye’nin Toplumsal ve Politik Fikirlerinin Tarihinde 1860–1870 Yıllarındaki Türk Meşrutiyetçilerinin Rolü”, VIII. Türk Tarih Kongresi, C. III, TTK, Ankara, 1976, s. 1785; Suna Kili, “1876 Anayasası’nın Çağdaşlaşma sorunları Açısından Değerlendirilmesi”, Türk Siyasal Hayatının Gelişimi, İstanbul, 1986 Türk Siyasal Hayatının Gelişimi, İstanbul, 1986, s. 89.

⁵⁰ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Yayınevi, Ankara, 2001, s. 24.

⁵¹ Lewis, *Modern Tür...*, s. 152-153; Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 31.

⁵² Petrosyan, *a.g.m.*, s. 1787.

⁵³ Yücel Özkaya, “1876 Meşrutiyetinin Osmanlı İmparatorluğu ve Dış Dünyada Yankıları”, *De La Révolution Française À La Turquie D’Atatürk*, İstanbul-Paris, 1990, s. 159.

⁵⁴ Abdülhaluk Çay, “1876 Meşrutiyet Meclisi”, *HÜEFD Türkiye’de Demokrasi Hareketleri*, Ankara, 1985, s. 77.

düşünmüş ve imparatorluğun yeni sayılabilecek basın gücünü de kullanarak muhalefetini hissettirmiştir. Osmanlı tarihinde basını kullanarak, bazı grupların muhalefet edebilmesi, imparatorluğun yapılan ıslahatlarla geldiği noktayı çok iyi gösterir.

Neticede birinci maddesindeki “Osmanlı Devleti arazisi hiç bir şekilde ayrılık kabul etmez” ibaresiyle amacını açıkça anlatan⁵⁵ II. Abdülhamit tarafından ilan edilen Osmanlı Kanun-i Esasi 23 Aralık 1876’da İstanbul Konferansı’nın yapıldığı gün ilan edilmiştir.⁵⁶ 19 Mart 1877’de Sultan II. Abdülhamit’in nutkuyla açılan Osmanlı parlamentosu, seçimle gelen mebusların tecrübesizliği ve yetersiz eğitimine rağmen işini ciddiyetle sürdürmekteydi. Ancak, Bosna-Hersek ve Bulgar isyanlarını bahane eden Rusya, 24 Nisan 1877’de Osmanlı İmparatorluğuna savaş açması ve Balkanlara doğru ilerlemesi hükümetin eleştirilmesine neden oldu. Gelişmeler Sultan II. Abdülhamit’in isteksizce açtığı⁵⁷ meclisi kapatmasına olanak sağladı(13 Şubat 1878).⁵⁸ Meclis, bundan sonra 1908’e kadar kapalı kalacaktır.

⁵⁵ Kanun-i Esasi’nin maddeleri için bkz, B. Sıtkı Baykal, “93 Meşrutiyeti”, **Bellekten**, C. VI, Sa. 21-22, TTK, Ankara, 1942, s. 60–61; Karal, **Osmanlı Tarihi...**, C. VIII, S. 222-227.

⁵⁶ Osmanlı İmparatorluğu’nun Bosna- Hersek ve Bulgar isyanında katliam yaptığını öne süren Avrupa devletleri Osmanlı aleyhine tavır almaya başlamışlardı. Sultan II. Abdülhamit tahta çıktığında Osmanlı İmparatorluğu Sırbistan ve Karadağ ile savaşıyordu. Rusya ise Pan-Slavist politika ile desteğini sürdürmekteydi. Savaş Osmanlı ordularının lehine gelişince İngiltere üstünlüğü Rusya’ya kaptırmamak için barış yapılmasını istedi. Bunun üzerine 23 Aralık 1876’da İstanbul Konferansı yapıldı. İki olayın aynı güne denk getirilmesi ise olası Avrupa baskısını önlemek içindir. Bkz. Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)**, C. VIII, TTK, Ankara, 1988, s. 28; Sina Akşin, “I. Meşrutiyet Üzerine bazı düşünceler”, **Uluslar arası Midhat Paşa Semineri, Bildiriler ve Tartışmalar**, TTK, Ankara, 1986, s. 26; Engelhart, **a.g.e.**, s. 367; Skender Rizaj, “İstanbul Konferansı Kararlarının Niteliği ve Neticelei (1876-1877)”, **VIII. Türk Tarih Kongresi**, C. III, TTK, Ankara, 1983, s. 1772.

⁵⁷ Akşin, Göz. yer.

⁵⁸ Bu süreçle ilgili detaylı bilgi için bkz. Ahmet Oğuz, **Osmanlı İmparatorluğu’nda I. Meşrutiyet Meclisinin Açılışı, İşleyişi ve Kapanması**, (HÜSBE Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2004.

I. BÖLÜM

I. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ VE OSMANLI GAZETESİ

I.I. *Osmanlı Gazetesi*

I.I.I. Türk Basın Tarihinin Gelişimi

Matbaa ile 1729 tarihinde tanışan Osmanlı İmparatorluğu'nda, ilk gazete ise 1795 yılında yayınlanmıştır. Fransızlar tarafından çıkarılan gazetenin adı Bulletin des Nouvelles'dir. Bu gazeteyi yabancı dilde birçok gazete takip etmiştir.⁵⁹

İstanbul'da ilk Türkçe gazete ise, ancak 1 Kasım 1831 yılında yayın hayatına başlayan Takvim-i Vekayi'dir. Adı geçen gazete, dönemin padişahı, II. Mahmut'un isteğiyle çıkmıştır. Devlet eliyle çıkarılan bu gazete, hükümetin yaptığı işleri halka duyurma amacını taşımaktaydı. Özel bir buyrukla çıkarılan gazete zamanla halkı aydınlatma, kamuoyunu etkilemek gibi özellikler kazanmıştır.1860 tarihinden sonra tamamen resmi gazete niteliğine bürünen gazete, 1922 tarihinde yayın hayatını bitirmiştir.⁶⁰ Takvim-i Vekayi cumhuriyet döneminde resmi gazeteye dönüşmüştür.

Osmanlı tarihinde özel çaba ve sermaye ile çıkarılan ilk gazete ise Ceride-i Havadis'tir. 1 Ağustos 1840 tarihinde çıkarılan ve devletten aldığı yardım nedeniyle yarı resmi nitelik taşıyan gazete, William Churchill'in çalışmaları ve

⁵⁹ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Hülya Baykal, **Türk Basın Tarihi 1831–1923**, İstanbul, 1990, s. 43–47.

⁶⁰ Geniş bilgi için bkz. Cengiz Orhonlu, “*Türkçe Yayınlanan İlk Gazete Takvim-i Vekayi*”, **Belgelerle Türk Tarih Dergisi**, C. I, S 6, İstanbul, 1968, s. 35–39; Mustafa Nihat, “*Yüz Senelik Gazeteciliğimiz*”, **Aydın Tarihi**, C. 25, S. 84–85, 1931, s. 7217. Gazetenin ilk beş yılı yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. Bkz. Ahmet Oğuz, **Ceride-i Havadis Gazetesi'nde Çıkan Haber-Yazılar ve Değerlendirmesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1995.

teşebbüsleriyle yayın hayatına başlamıştır. Haber verme amacı taşıyan gazete, 27 Eylül 1864 *Rumuzname-i Ceride-i Havadis* olarak yayınlanmış ve zaman içinde kapanmıştır.⁶¹

Değınilen iki gazetenin Türk basın tarihinde iki adım olduğu düşünülürse, üçüncü adımın Agâh Efendi tarafından atıldığı görülür. Bu zatın çıkardığı ilk özel gazete olan *Tercüman-ı Ahval*, 21 Ekim 1860 tarihinde yayın hayatına başlamıştır. Devletten yardım almadan çıkan gazetenin fikir gazeteciliğini başlatması, ilk siyasal makaleleri sayılarında yer vermesi, kamuoyu fikri oluşturmaya çalışması bakımından ayrı bir önemi vardır.⁶²

Tercüman-ı Ahval ile benzer öneme haiz olan diğer bir gazete, Şinasi'nin çıkardığı *Tasvir-i Efkâr*'dır. 27 Haziran 1862'de çıkarılan gazete, hürriyet düşüncesini yaymaya çalışması bakımından Türk basın tarihinde diğerlerinden ayrılır. Şinasi, gazetesinde yayınlanan makalelerinde milliyet ve Meşrutiyet gibi kelimeleri kullanmış ve halka yararlı olma amacını taşımıştır. Bu gazete yenilik taraftar kişilerin toplandığı yer haline gelmiştir.⁶³

Tasvir-i Efkâr'dan sonra, haber verme amacı dışında siyasal ve toplumsal konularda makaleler yazan gazeteler birer birer yayın hayatına başlamıştır. Bu noktada Ali Suavî ve 1866 yılında yayın hayatına başlayan gazetesini *Muhbir*, 22 Ocak 1869'da Basiretçi Ali Bey önderliğinde yayın hayatına başlayan Basiret Gazetesi bahsedilmesi gereken gazeteler arasındadır.

İmparatorluğun sınırları içinde çıkan bu Türk gazetelerinin yanında 1865 yılında kurulmuş Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin üyelerinin ülkelerinde veremedikleri özgürlük mücadelesini yurt dışında devam ettirme ve burada muhalefetlerini, fikirlerini duyurma amacı⁶⁴ ile yurt dışında kurulan Türk gazetelerinden de bahsetmek zaruridir.

⁶¹ Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Gazeteciliği 1831–1931*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 35–38; Nihat, *a.g.m.*, 7221.

⁶² Server İskit, *Amme Efkârı ve İlk Gazetelerimiz*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1959, s. 12; Gerçek, *a.g.e.*, s. 38–40; Nesimi Yazıcı, “*Tanzimat Dönemi Basını Konusunda Bir Değerlendirme*”, *Tanzimat'ın 150. Yıl Dönümü Uluslar Arası Sempozyumu*, Ankara, 1989, s. 67–68.

⁶³ Yazıcı, *a.g.m.*, s. 68.

⁶⁴ Hamza Çakır, *Osmanlı'da Basın İktidar İlişkileri, Azınlık Basını, Türkçe Basın, Dış Basın*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2002, s. 41

Bu gazetelerden birincisi, Yeni Osmanlılar Cemiyeti adına Ali Suavî tarafından 31 Ağustos 1867 yılında Londra'da kurulan *Muhbir Gazetesi*'dir. Yayın hayatı 1 Kasım 1868'e kadar sürmüştür. Âli Paşa'ya sert muhalefetiyle tanınan gazete, bir meclisin kurulması fikrini savunması bakımından önem taşır. Muhbir 1869'da kapatıldıktan sonra Paris'te yayınlanan Ulum Gazetesi de diğer Yeni Osmanlı gazetelerindendir ve savunduğu Türkçülük fikirleriyle önem taşır. 29 Haziran 1868'de Londra'da *Hürriyet Gazetesi* Agâh Efendi, Ziya Bey ve Namık Kemal tarafından çıkarılmıştır. Bu gazetenin yurt dışında çıkarılan ilk düşünce gazetesi olduğu ve Meşrutiyet ve hürriyet fikirlerini savunduğu belirtilmiştir. Yurt dışında Osmanlı yönetimini eleştiren ve Yeni Osmanlılar adına çıktığını belirten diğer gazete 1 Mayıs 1870'te çıkan *İnkılâp*'tır. Hüseyin Vasfi Paşa ve Mehmet Bey'in çıkardığı gazete, sadece yönetimi eleştirmekle kalmıyor, padişaha da yükleniyordu. Bu hareketiyle basın yoluyla devrim yapmanın ilk adımı olarak nitelendirilir.⁶⁵ 1870 yılında yurt içinde yayınlanan *İbret Gazetesi*'ne de değinmekte yarar vardır. Gazetenin amacı, hürriyet ve Meşrutiyet fikirlerini halka anlatmaktır.⁶⁶

Tanzimat dönemi yılları içinde çıkan bu gazeteler, hareketlerinde özgür değillerdi. Basınla ilgili ilk yasaklama 1858 Ceza Kanunu ile getirilmişti. 1864 yılına gelindiğinde basının Avrupa'daki hükümetler üzerindeki gücünden korkan Osmanlı yöneticileri, basına hukuki bir düzen vermek, basın faaliyetlerini kanuni bir çerçeveye almak amacıyla Matbuat Nizamnamesi'ni çıkarmışlardır. 1867 yılına gelindiğinde gazetelerin siyasi konulara değinmeye başlamasıyla telaşa düşen hükümet, Âli Kararname'sini çıkarmıştır.⁶⁷ Bu kararname ile basın özgürlüğü tamamen ortadan kaldırılmıştır. Bundan sonrada Yeni Osmanlılar basın faaliyetlerinde gizli çalışmalara yönelmiştir.

Basın, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve Sultan II. Abdülhamit'in tahta çıkması arasında rahat bir nefes almışsa da Sultan II. Abdülhamit döneminde tam bir baskı rejimine tabi tutulmuştur. Yönetimi eleştirmeyen gazetelerin ülkede çıkarılmasına ses çıkarılmazken, muhalefete yeltenenler hemen susturulmuştur. Bu durum karşısın muhalefet yapan kişiler faaliyetlerini yurt dışında

⁶⁵ Çakır, a.g.e., s. 42-44; İnuğur, a.g.e., s. 223-226.

⁶⁶ İnuğur, a.g.e., s. 228-229.

⁶⁷ Ertug, a.g.e., s. 181; H. Baykal, a.g.e., s. 83-98.

sürdürmüştür.⁶⁸ *Osmanlı Gazetesi* de Sultan II. Abdülhamit'in baskısından kaçan *Jön Türkler* tarafından Cenevre'de çıkarılan gazetelerden biridir.

I.I.II. Osmanlı Gazetesi'nin Önemi

Osmanlı Gazetesi, 1 Kanun-i evvel 1897 yılında yayın hayatına başlamıştır. 34x24 ebatlarında olan gazetenin sayfasının en üstünde numarası ve Hicri ve Rumi iki ayrı tarihi belirtilmiştir. Onun altında gazetenin adı büyük puntolarla belirtilmiştir. "Osmanlı" ibaresinin sağ yanında senelik abonelik fiyatının 95 kuruş ya da 20 Frank olduğu belirtilmiştir. Onun altında ise adres "*Redaction Du Osmanlı Geneve (Suisse)*" olarak verilmiştir. Bu bilginin altında gazetenin 15 günde bir neşr olduğu bilgisi yer almaktadır. "*Osmanlı*" ibaresinin sol yanında "*Organe De La Joune Turquie*" ve "*Le Comite Ottoman D'union Et De Progres*" ibareleri yer almaktadır. Osmanlı İbaresinin altında bir sütun yer almaktadır. Bu sütunun sağ tarafında "Durur Ahkâm-ı Nusret İttihâd-ı Kalb-i Milletde" ibaresi vardır. Ortada, "*İttihat ve Terakki Cemiyeti*"nin vasıta-i neşriyatı" yazmaktadır. Sol yanda ise "Çıkar âsâr-ı rahmet ihtilâf-ı re'y-i ümmetden" ibaresi vardır.⁶⁹

Gazetenin içeriğine gelince, Gazete sayfası iki ayrı sütuna ayrılmıştır. İlk sütun, içindekiler bölümüyle başlayıp, daha sonra makalelere geçilmektedir. Sekiz sayfa çıkan gazetenin, ilk sayfasında genelde imparatorluğun iç meselelerine dair ya da Osmanlı İmparatorluğu ile diğer devletlerin ilişkilerinin ele alındığı makaleler yer almaktadır. İlk sayfalarda, gazete kendiyile ilgili herhangi bir konuyu açıklayacaksa buna da öncelik verdiği görülmüştür. Daha sonra genelde üçüncü sayfada başlayan ve imparatorluğun çeşitli yerlerinden gönderilen mektuplara yer verilmiştir. Bu arada sık sık Sultan II. Abdülhamit'in konu alındığı makalelere, mektuplara da yer verilmiştir. Yedinci ve sekizinci sayfalarda genelde önce havadislere en son da ianelere dair bilgilere rastlanılmıştır. Bazı sayılarda "matbuat" ve "açık muhabere" gibi bölümler görülmüştür. Gazetenin son sayfasının en alt satırında ise nerede basıldığının bilgisi verilmiştir. İkinci sayfadan itibaren her sayfanın sağ üst tarafında gazetenin numarası, ortada adı, sol tarafında ise sayfa sayısı belirtilmiştir.

⁶⁸ Çakır, a.g.e., s. 64.

⁶⁹ Bkz. Ek 1.

Zamanla gazetenin de bir takım değişiklikler olmuştur. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1- Gazetenin Başlığının yazı stili 11. numaradan itibaren değişmiştir.⁷⁰

2- 61. numaraya kadar Cenevre’de çıkarılan gazete; 62. numaradan itibaren Londra’da, 68. numaradan itibaren *Folkestone*’da, 120. numaradan itibaren Kahire’de ve 136. numaradan itibaren yayın hayatı son bulana kadar yine Cenevre’de neşr olunmuştur.

3- 59. numarada gazetenin adresinin “Redaction De L’Osmanlı Geneve (Suisse) Poste De Plainpalais” olarak değiştğini görürüz. 62. numaraya gelindiğinde gazetenin adresi “The Osmanlı 31 Shepherd’s Bush Green London W.” olarak belirtilmiştir. 69. numaradan itibaren yine bir adres değişikliği olmuş ve adres “The Osmanlı: 5 Wear Bay Crescent, East Cliff, Folkestone, Angleterre” olarak verilmiştir. 120. sayıdan itibaren adres “Osmanlı: Cairo Egype” olarak verilmiştir. 136. numaradan itibaren adres “Osmanlı Plainplais Geneve” olarak verilmiştir.

4- Gazetenin sayfa sayısı 59. numaradan itibaren dörde düşmüştür. 63. numaradan itibaren sayfa sayısı tekrar sekize çıkmıştır. 120. numaradan itibaren sayfa sayısı dörde düşmüştür. 127. numaradan itibaren bu sayı tekrar sekize çıkmıştır. Sayfa sayısı bu numaradan sonra dört ve sekiz arasında sürekli değişiklik göstermiştir. Bu değişimin maddi sıkıntılar nedeniyle olduğu tahmin edilmektedir.

5- 104. numaradan sonra Osmanlı ibaresinin altındaki sütunda şu şekilde değişiklik olmuştur; Sağ tarafta, “İttihad esas-ül esas kuvvettir.”, ortada “Hürriyetperveran Fırkası Cemiyet-i Merkeziyesinin Vasıta-i Neşriyatı ”, solda ise “*Adalet, Müsavat, Hürriyet*” cümle ve kelimeleri yer almaktadır. 120. numaradan itibaren bahsi geçen değişikliğin yerine eski tanımlamaların getirildiği görülmektedir. 136. numaradan sonra bahsi geçen sütun, sağ tarafta “Bulmaz halas saika-i intikamdan”, ortada “İttihat ve İnkılâp Cemiyeti’nin Vasıta-i Neşriyatı ”, solda “Tahrib eden hukuk-u”, “abâdı harab olur” olarak değişmiştir.

⁷⁰ Bkz. Ek 2.

6- Gazetenin sütun sayısı 136. numaradan itibaren üçe çıkmıştır.

7- Gazetenin senelik abone fiyatı 120. numaradan itibaren 10 Frank olarak değiştirilmiştir.

8- 103. numaraya kadar 15 günde bir yayınlanan gazete, 104, 105 ve 106. numaralar arasını bir aya çıkarmıştır. 114. numara ile 115. numara arasında da bir aylık bir süre geçmiştir. Yine 116. -117. ve 118–119–120. numaralar aynı şekildedir. 126. numaradan itibaren gazetenin çıkış süresinin son derece düzensiz bir hal aldığı görülür.

Osmanlı Gazetesi'nin diğer özellikleriyle ilgili şunları söyleyebiliriz: Öncelikle, gazetenin 7. numarasından itibaren Fransızca ilave yapıldığına dair bilgiye rastlıyoruz.⁷¹ Bu ilavenin 41. numarada verilen ilandan anladığımız kadarıyla 13 sayı çıktığını görüyoruz.⁷² Gazetede bir İngilizce⁷³, bir de Almanca⁷⁴ ilave yapıldığını yine verilen ilandan öğreniyoruz.

Gazeteyi çıkaranlar Abdullah Cevdet⁷⁵, İshak Sükuti⁷⁶, Tunalı Hilmi⁷⁷, Nuri Ahmed, Reşid Bey, Halil Muvaffak, Akil Muhtar ve Refik Bey'di. Ancak,

⁷¹ OG, "İlan", 1 Mart 1898, No 7, s. 1. OG ifadesi *Osmanlı Gazetesi*ni simgelemektedir.

⁷² OG, "İlan", 1 Ağustos 1899, No 41, s. 1.

⁷³ OG, "İlan". 1 Ağustos 1898, No 17, s. 1.

⁷⁴ OG, "İlan", 15 Kanun-i sâni 1900, No 52, s.1.

⁷⁵ 1869'da doğdu. Ma'muretülaziz Askeri Rüştiyesi ile Kuleli Askeri Tıbbiye İdadisi'ni bitirdikten sonra Mektebi Tıbbiye'ye kaydoldu. Bu okulda hakim durumda olan biyolojik materyalizmin etkisi altında kaldı. 1889'da kurulan İttihad-ı Osmanî'nin kurucularındandır. 1897'de bu şehirdeki merkez komitesine kaydolun Abdullah Cevdet, aynı yıl yayın hayatına giren *Osmanlı Gazetesi*'nin yönetici ve başyazarları arasında yer aldı. "Bir kürd" takma adıyla makaleler yazdı. Bu makalelerde, Sultan II. Abdülhamit'in dini görevlerini yerine getirmediği gerekçesiyle halife sayılmaması gerektiği yönündeki eleştiri yapanların başında yer alıyordu. 1904'te Osmanlı İttihat ve İnkilâp Cemiyeti'ni kurdular. 1910 yılında İstanbul'a döndü ve Osmanlı Demokrat Fırkası'nın ikinci başkanı oldu. Abdullah Cevdet, 1932'de öldü. Bkz. Şükrü Hanioğlu, "Abdullah Cevdet", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C.1, İstanbul, 1988, s. 90–93; Şükrü Hanioğlu, **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet Ve Dönemi**, Üçdal Neşriyat, İstanbul, Tarihsiz.

⁷⁶ 1868 yılında doğdu. Askeri Tıbbiye'de öğrenim gören kişilerden olan İshak Sükuti, muhalefet yaptığı gerekçesiyle yönetim Rodos'a sürüldü. Buradan kaçarak Paris'e yerleşti. 1897'de Cenevre'de kurulan İttihat ve Terakki'nin e *Osmanlı Gazetesi*'nin kurucuları arasındadır. 1899'da İstanbul yönetiminin anlaşmayla çeşitli görevlere atayarak muhalefetlerini önlemeye çalıştığı kişilerdir. Bu dönemden sonra imzasız olarak yazılarını gazeteye göndermeye devam etti. 1902 yılında San Remo'da veremden öldü. www.Kenthaber.com.tr.

⁷⁷ 1871'de Bulgaristan'da doğan Tunalı Hilmi Bey, Askeri Tıbbiye'de öğrenciyken yönetime karşı muhalefet yapan kişilerdendir. Yönetimin baskısı nedeniyle 1895'te Cenevre'ye kaçtı. 1897'de *Osmanlı Gazetesi*'ni çıkaranlar arasındadır. Meşrutiyetten sonra İstanbul'a döndü ve çeşitli yayın organlarında yazmaya devam etti. Cumhuriyetin ilanından sonra çeşitli illerin milletvekilliğini yaptı. Jön Türk ve Türkçülük fikirlerinin önemli isimlerinden olan Tunalı Hilmi Bey, 1928'de İstanbul'da öldü. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sabri Ateş, **Tunalı Hilmi, Hayatı, Siyasi Fikirleri**,

gazetede yayınlanan makale ve mektuplarda bu kişilerin imzasını taşıyanının pek az olduğu dikkatimizi çekmiştir. Zira, gazetenin büyük bir kısmını imzasız yazılar oluşturmaktadır. Gazetede en çok imzası bulunan yazarlar Cenevre şubesiyle çok da iyi anlaşamayan Ahmet Rıza, Damat Mahmut Celalettin Paşa ve Razi isimli bir yazardır.⁷⁸

Gazetenin geneli incelendiğinde en çok Sultan II. Abdülhamit'in eleştirildiği makalelerle Girit ve Balkanlar konulu makalelerin yer aldığı görülür. Gazeteye en çok İstanbul'dan mektup geldiği de dikkati çeken diğer husustur. En çok haberi verilen ya da üzerinde tartışılan dış siyasi güç ise Rusya olmuştur.⁷⁹

Osmanlı Gazetesi'nin fikirleri konusu iki farklı şekilde değerlendirilmiştir. Bir görüşü göre gazetede makaleler sırf Sultan II Abdülhamit'e muhalefet yapmak için belirli konular etrafında tekdüze tartışmalar yapıp durulmuştur.⁸⁰ Diğer bir görüşe göre bu tez doğru değildir. Zira, *İttihat ve Terakki Cemiyeti* içinde en açık ve kesin bir şekilde Türkçülük ve emperyalizm konusunda tavır alabilen yayın organı *Osmanlı Gazetesidir*.⁸¹ Bu konuda dikkati çeken, gazetenin Osmanlılık, antiemperyalizm ve Sultan II. Abdülhamit'in kötü yönetimine karşı Meşrutiyeti savunan fikirlere vurgu yapmasıdır. Türkçülük konusunda da belirli bir uyanışın olduğu gözlenmiştir. Ancak, gazetede savunulan fikirlerde bir karmaşa olduğu da gözlenen diğer bir ayrıntıdır. Daha önce de değindiğimiz gibi gazetede hem Osmanlıcı, hem Türkçü, hem de İslamcı ibarelere rastlamak mümkündür. İç siyasette de amaç bellidir. Fakat amaca gidilecek yola dair anlaşmazlık göze çarpmaktadır. Gazetenin başından sonuna kadar tek tutarlı politikası Sultan II. Abdülhamit'e Meşrutiyeti ilan ettirmek için birleşme çağrısıdır.

Gazetenin amacını ise, kendi fikirlerini halka anlatmak, aydınlanan halkın desteğiyle II. Abdülhamit'i tahttan indirip vatanın kurtarılması yolunda kurtuluş olarak gördükleri Meşrutiyeti ilan etmektir.

I.II. *İttihat ve Terakki Cemiyeti*'nin Kuruluşu ve 1904 Yılına Kadar

(Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1993.

⁷⁸ Gazetede imzası bulunan kişiler için bkz. Ek 3

⁷⁹ Gazeteye ulaşan mektupların geldiği yerler için bkz. Ek 4; Ayrıca konu başlıkları için bkz. Ek 5.

⁸⁰ Mardin, *Jön Türklerin...*, s. 143.

⁸¹ Çavdar, *Türkiye'nin...*, s. 70-71.

Geçirdiği Dönem

Birinci Meşrutiyetin sona erdiği 13 Şubat 1878 yılından 1908 yılına kadar süren dönem, genelde Sultan Abdülhamit'in istibdat yılları olarak nitelendirilir.⁸² Bu nitelemenin gerekçesi görüleceği üzere, Sultan II. Abdülhamit'e muhalif grupların en çok eleştirdikleri noktalardan biri olan onun baskıcılığıdır.⁸³ Onların bu tanımı yapmalarına sebep olan en açık delil ise Sultan II. Abdülhamit'in meclisi kapatmasıdır. Bu durum, aslında yüzyıllardır varlığını sürdüren Osmanlı İmparatorluğu'nun değişen yüzünün bir göstergesidir.⁸⁴

Sultan II. Abdülhamit, meclisi kapattıktan sonra ona muhalefetlerini gösteren bir dizi olay yaşandı. Bu olayları planlayanlar adalet, hürriyet gibi fikirleri taşıyan ve Meşrutiyeti tekrar ilan etmeyi amaçlıyordu. Sultan II. Abdülhamit, muhalif hareketler nedeniyle ürktüğünden baskıyı artırmış ve kendine muhalif olabilecek kişileri merkezden dağıtmıştır.⁸⁵ Dahası başta basın, anlatım ve toplantı hakları olmak üzere özgürlükler geniş ölçüde kısıtlanmıştır. Ayrıca keyfi tutuklama, mahkemeler ve sürgünlerle muhalifleri sindirme yolunu tutulmuştur. Sultan, muhalifleri bulabilmek için hafiye sistemi⁸⁶ kurdu.⁸⁷

Sultan II. Abdülhamit'in bu baskıcı yönetimine 1885'te Doğu Rumeli'nin isyan edip Bulgaristan'la birleşmesi ve olaylar karşısındaki Sultan II. Abdülhamit'in ihtiyatı eklenince hürriyetçi muhalefet kıpırdanmaya başladı. Son

⁸²Tunaya, **a.g.e.**, s. 97; 13 Şubat 1878'de Meşrutî idarenin kaldırılıp yerine istibdat rejiminin uygulanmaya başladığı görüşünün aksini savunan yazarlar da vardır. Bu görüşe göre, anayasanın 44. maddesine dayanarak Sultan II. Abdülhamit kendisine verilen 'meclisin toplanma süresini uzatıp kısaltabilme' yetkisiyle tekrar meclisin toplanmasını 30 yıl uzatmıştır. Bkz. Coşkun Üçok, "1876 Tarihli Osmanlı Anayasasının 1878-1908 Yılları Arasında Uygulanıp Uygulanmadığı Konusu", **IX. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler**, TTK, Ankara, 1988, s. 1171-1173.

⁸³O dönemde yaşayan Kâzım Karabekir, Sultan II. Abdülhamit'in bu baskıcı yönetiminin cemiyet üyelerinin hürriyet fikrini biraz daha kamçilediğinden, daha bir hırsıyla ona muhalefet yaptıklarından bahseder. Kâzım Karabekir, **İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909**, Emre Yayınları, İstanbul, 1993, s. 23; ayrıca bkz. Ahmet Bedevi Kuran, **Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadelesi**, Çeltüt Matbaası, İstanbul, Tarihsiz, s. 63.

⁸⁴Ayrıntılı bilgi için bkz. İlber Ortaylı, "II. Abdülhamit Devrinde Anayasal Rejim Sorunu", **HÜEFD "Türkiye'de Demokrasi Hareketleri Konferansı"**, C. 4, S.1, Ankara, 1986, s. 55.

⁸⁵Ahmet Bedevi Kuran, **Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyetinde İnkılâp Hareketleri**, Çeltüt Matbaası, İstanbul, 1959, s. 135; Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s. 33.

⁸⁶Sultan II. Abdülhamit, arkasından döndürülen dolapları, perde arkasında oynana olaylara vâkıf olabilmek için hafiye sisteminin lüzumundan bahseder. Bkz. Sultan Abdülhamit, **Siyasi Hatıratım**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1987, s. 76, 102.

⁸⁷Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Kitabevi, Ankara, 1998, s. 28; A. Kuran, **Osmanlı İmparatorluğu'nda**, s. 154.

olay karşısında yönetimin seyirci kalması, İkinci Jön Türk Hareketi'nin⁸⁸, 'devletin kurtarılması' temel amacıyla faaliyete geçmesine olanak sağladı.⁸⁹

Bahsi geçen hürriyetçi kıpırdanmalar, 1889'da bir cemiyetin kurulmasıyla sonuçlandı. İlk örgütlenmiş muhalefet⁹⁰ olan cemiyetin adı *İttihad-ı Osmanî*'dir. Askeri Tıbbiye'de kurulan bu cemiyetin kurucuları arasında Ohrili Dr. İbrahim Temo⁹¹, Arapkirli Abdullah Cevdet, Diyarbakırlı İshak Sükuti, Kafkasyalı Mehmet Reşit, Bakülü Hüseyin Zade Ali'dir.⁹² Sultan II. Abdülhamit idaresinin keyfiliğiyle bitkin hale gelen halkın, benliğini kaybedip müstemleke halkı olmaya doğru sürüklenmesi ve ordunun alaylı zabitlerin elinde zayıflaması gibi sebeplerin bahsi geçen cemiyetin kurulmasına zemin hazırladığı belirtilmiştir.⁹³ Cemiyetin amacı Sultan II. Abdülhamit'i tahttan indirip Meşrutiyeti ilan etmek olarak belirtilmiştir.⁹⁴ *Jön Türkler* olarak bilinen bu grup, Yeni Osmanlılar ile hemen hemen aynı amaçları güdüyordu.⁹⁵ Zaten *Jön Türkler* anılarında Yeni Osmanlıların eserlerinin etkisinde kaldıklarını ifade eder.⁹⁶

1889'da kurulan cemiyet, İtalya'daki Carbonari örgütü gibi hücreler halinde örgütleniyordu.⁹⁷ Zira, Sultan II. Abdülhamit'in uyguladığı baskıcı, hafiyelerle dolu yönetim bunu gerektiriyordu.⁹⁸ Dolayısıyla cemiyet, Sultan II

⁸⁸ Bu tanımlama için bkz. Tunaya, **a.g.e.**, s. 102. Tunaya, Yeni Osmanlılar'ın etkili olduğu döneme de "*Birinci Jön Türk*" dönemi der.

⁸⁹ Akşin, Gös. yer.

⁹⁰ Lewis, **Modern Türkiye'nin...**, s. 194.

⁹¹ 22 Mart 1865'te doğdu. İbrahim Temo, 1888'de Mekteb-i Tıbbiye'ye kaydoldu. Bu okulda o dönemde etkili olan Darwinist ve biyolojik materyalist hareketlerin etkisinde kaldığı bilinir. İttihâd-ı Osmanî Cemiyeti'nin kurucuları arasında idi. Bu hareketleri nedeniyle sorguya çekildi, serbest bırakılınca İstanbul'dan kaçtı (1895). II Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a döndü. 1909'da Osmanlı Demokrat Fırkası'nın kuruculuğuna önyak oldu. İttihatçılarla iyice yolları ayrılan İbrahim Temo, 1911 yılında Romanya'ya döndü. Burada çeşitli görevlerde bulunan İbrahim Temo, 1945 yılında öldü. Şükrü Hanioglu, "*İbrahim Temo*", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 21, İstanbul, 1988, s.354–355.

⁹² İbrahim Temo, **İttihat ve Terakki Cemiyetinin Teşekkülü ve Hıdemati Vataniye ve İnkılâbı Milliye Dair Hatıratım**, Arba Yayınları, İstanbul, 2000, 13–15; Kuran bu listeye Bakulu Hüseyin Zade Ali'yi de alır. Bkz. A. Kuran, **Osmanlı İmparatorluğu'nda...**, s. 155; Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C.I, Kısım: I, TTK, Ankara, 1991, s. 64.

⁹³ Karabekir, **a.g.e.**, s. 28.

⁹⁴ Doktor Abdullah Cevdet, **Bir Hutbe, Hemşehrilerime**, Kitabhane-i İctihad, Mısır, 1909, s. 3–4.

⁹⁵ Rıfat Önsoy, "*Osmanlı Batılılaşma Hareketleri ve Atatürk İnkılâpları*", **Erdem**, C. 5/14, Mayıs 1989, S. 14, (Ayrı Basım), TTK, Ankara, 1991, s. 374.

⁹⁶ Temo, **a.g.e.**, s. 9.

⁹⁷ Ernest Edmondson Ramsaur, **Jön Türkler ve 1908 İhtilali**, Çev. Nuran Ülken, Sander Yayınları, İstanbul, 1972, s. 31.

⁹⁸ Hafiyeye sisteminin, Sultan II. Abdülhamit tarafından memleket dahilinde olan biten her şeyin bilinmesi bakımından zaruri olduğu belirtilmiştir. Bkz. Abdülhamit, **a.g.e.** s102; Ancak hafiyeye sistemi ve jurnalciliğin o dönemde bazı kişiler tarafından bir para kazanma kapısı haline geldiği

Abdülhamit'in hafiyelerine yakalanmamak için üye kabulünde çok titiz ve dikkatli davranıyordu.⁹⁹ Gizlice Askeri Tıbbiye dışındaki okullarda da yayılmaya devam eden cemiyet, 1895 yılına kadar herhangi bir eylemde bulunmamıştır. 1895 yılına kadar cemiyet sadece kendi arasında toplantı yapmakla yetindi. Bunun da sebebi, cemiyet üyelerinin teşkilatı kuvvetlendirip memleket dahilinde yaygınlaştırmadan harekete geçmek istememesidir.¹⁰⁰

1889–1895 yılları arası Jön Türk hareketinde durgun geçen birinci dönem olarak nitelendirilir.¹⁰¹ 1895 yılının cemiyetin tarihindeki önemi, isminin Fransa'daki Ahmet Rıza¹⁰² ile kurulan bağlantıdan dolayı “Osmanlı *İttihat ve Terakki Cemiyeti*” olarak değiştirilmesinin dışında¹⁰³, bu yıldaki Ermeni faaliyetlerinin¹⁰⁴ cemiyet üyelerini eyleme geçmeleri konusunda teşvik etmesinden kaynaklanır. Cemiyet, Ermeni faaliyetlerini görünce kendi üzerindeki uyuşukluğu atmak amacıyla ilk kez iki bildiri yayınlayıp duvarlara asmaya

dönemi yaşayanlarca belirtilmiştir. Bir konuda herkes süslü iltifatlarla başlayan ihbar mektuplarını padişaha götürünce, verilen haberin mantıklılığına bakılmaksızın para ile ödüllendirildiği savunulan iddialar arasındadır. Hatta para kazanma hırsı içindeki kişiler, herhangi birinin eşyaları içine yönetime muhalif mektuplar koyup sonra da padişaha gidip o kişiyi ihbar ettiği ve karşılığında para aldığı da vurgulanmıştır. Geniş bilgi için bkz. Karabekir, **a.g.e.**, s.s. 41-44-58; Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa (1860-1908)**, C. I, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970, s. 106-124.

⁹⁹Cemiyete üye kabulü için bkz. Kâzım Nami Duru, **İttihat ve Terakki Hatıralarım**, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul, 1951, s.15; Tevfik Çavdar, **İttihat ve Terakki**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 26; Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908–1914 (Jön Türkler)**, Çev. Nuran Ülken, Sander Yayınları, İstanbul, 1971, s. 15.

¹⁰⁰ Karal, **Osmanlı Tar...**, C. VIII, s. 514.

¹⁰¹ Sina Akşin, “*II. Jön Türk Hareketinin Dönemlendirilmesi*”, **VIII. Türk Tarih Kongresi**, C. III, TTK, Ankara, 1983, s. 1790.

¹⁰² Ahmet Rıza Bey, 1857'de doğdu. Sultanı bitirdikten sonra bir süre Tercüme Odası'nda kâtiplik yaptı. Daha sonra Fransa'ya tarım alanında öğrenim görmek için gitti (1884). Yurda döndü ve öğretmenlik yaptı. 1889 yılında Fransız İhtilali'nin 100. yılı dolayısıyla düzenlenen Paris sergisini görmek amacıyla Paris'e gitti ve geri dönmedi. Bir süre buradan padişaha ıslahat layihaları önderdi. Onun düşün dünyasını etkileyen pozitivizm ile ilgilenmesi de bu döneme rastlar. 1895 yılında Meşveret'i çıkarmaya başladı. İttihat ve Terakki cemiyeti'nin Paris şubesinin başkanlığını da üstlendi. Yurda II. Meşrutiyet'in ilanından sonra dönen Ahmet Rıza Bey, Meclis-i Mebusan Başkanlığına seçildi. 1912'de Ayan Meclisi üyesi oldu. 1919'da yeni kurulacak devleti tanıtmak amacıyla Fransa'ya gitti. Lozan Anlaşması'ndan sonra yurda döndü ve siyasetten çekildi. 1930 yılında öldü. Bu konuyla ilgili bkz. H. Bülent Demirbaş, **Meclis-i Mebusan ve Ayân Reisi Ahmet Rıza Bey'in Anıları**, Arba Yayınları, İstanbul, 1988.

¹⁰³ Cemiyetin isminin değişmesi genelde bu tarih verilir ama Kâzım Karabekir bu tarihi 1894 olarak verir. Bkz. Karabekir, **a.g.e.**, s. 46.

¹⁰⁴ Ermeni sorunu, 93 Harbi ve Berlin Anlaşmasıyla ortaya çıkmış oldu. 1887'de Hınçak, 1890'da Taşnaksutyon Ermeni ihtilalcı örgütleri kuruldu. Ermeniler 1889'dan sonra da bağımsızlık amacıyla çeşitli isyan faaliyetlerine başladı. Avrupa devletlerinin desteğinin farkında olan Ermeniler, 1895 yılında Babiâli üzerine yürüdü. Geniş bilgi için bkz. Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Belge Yayınları, İstanbul, 1987, s. 327; S. Gravenhage, **Türkler-Ermeniler ve Avrupa**, Yay. Haz. Bayram Kodaman, Süleyman Demirel Edebiyat Fakültesi Yayın No: 1, Ankara, 1994, s. 40; Karal, **Osmanlı Tar...**, C. VIII, s. 126-145.

başladı.¹⁰⁵ Bu bildirimlerde cemiyetin amacı, memlekette zulme uğrayanın sadece Ermeniler olmadığını Avrupa devletlerine göstermekti. Cemiyet üyeleri, yönetime karşı bütün Osmanlılar ortak hareket etmeli fikrini bildirimler vasıtasıyla yaymaya çalıştı. Sultan II. Abdülhamit ise bildiriye yayanları yakalayıp sürgüne gönderdi.¹⁰⁶ Bunun sonucunda, baskıdan kurtulup muhalefet yapmak isteyen bir grup aydın – örneğin Mizancı Murat, İbrahim Temo gibi-¹⁰⁷, yurt dışına kaçmaya başladı. Muhalifler özellikle, Paris, Cenevre ve Kahire'ye toplandı.¹⁰⁸ Sultan II. Abdülhamit'in buna tepkisi imparatorlukta baskıyı biraz daha artırmak oldu. İslahat konusunda Sultan II. Abdülhamit'e layiha sunmakla yetinen Ahmet Rıza, Meşveret'i yayımlamaya başladı.¹⁰⁹

1896 yılında Ermeni komitacılarının Osmanlı Bankasını basması ise Cemiyet üyelerini daha da kamçılıdı. 1896 yılındaki Girit'teki isyanlar¹¹⁰ da cemiyeti sıkı muhalefet yapmaya iten etkenlerden diğeridir.

1896 yılında imparatorlukta kaçan aydınlar tarafından Cenevre'de "Osmanlı İhtilal Fırkası" kuruldu.¹¹¹ Bir diğer önemli gelişme ise İstanbul'dan kaçtıktan sonra Mısır'a yerleşen ve burada cemiyetin şube müdürü sıfatıyla Mizan'ı çıkarmaya başlayan Mizancı Murat'ın padişahın baskısı sonucu Paris'e gelmesidir. 1896'da Mizancı Murat'ı cemiyet başkanı seçti.¹¹² Mizan, cemiyetin resmi yayın organı oldu. Cemiyetin merkezi Cenevre'ye taşındı..¹¹³

Osmanlı yönetimi ise bu ateşli muhalefet hareketlerine karşı boş durmadı ve baskısını yoğunlaştırdı. Paris'teki öğrencilerin geri çekilmesi ve muhaliflerin iadeleri için Fransız yönetimine başvurdu. Yönetimin bu faaliyetine karşı,

¹⁰⁵ Tefrik Çavdar, **İttihat ve...**, s. 16.

¹⁰⁶ Hanioglu, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki ve Jön Türklük (1889–1902)**, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989, s. 185–186.

¹⁰⁷ Temo, **a.g.e.**, s. 51.

¹⁰⁸ Cemiyet merkezleri, başkanları ve yayın organları şu şekilde verilmiştir:

1-Paris Grubu: Başkan Ahmet Rıza Bey. Yayın organı Meşveret.

2-Cenevre Şubesi: İshak Sükuti, Abdullah Cevdet, Ethem Ruhi... Yayın organı *Osmanlı Gazetesi*.

3- Kahire Şubesi: Başkan Hoca Kadri. Bu şubenin Prens Mehmet Ali Paşa'dan yardım aldığı söylenir. Bkz. Aydemir, **a.g.e.**, s. 264.

¹⁰⁹ A. Kuran, **Osmanlı İmparatorluğu'nda...**, s. 158.

¹¹⁰ Girit isyanlarıyla ilgili bkz. Cemal Tukin, "*Girit*", **İslim Ansiklopedisi**, C. 4, M.E.B., İstanbul, 1964.

¹¹¹ Tunaya, **a.g.e.**, s. 105.

¹¹² Olayların gelişimi için bkz. Mizancı Murat, **Mücadele-i Milliye Gurbet ve Avdet Devirleri**, Haz. Sabahattin Çağın-Faruk Gezgin, Nehir Yayınları, İstanbul, 1994, s. 182–188.

¹¹³ Hanioglu, **Bir Siyasal...**, s. 200.

cemiyet, Meşveret aracılığıyla öğrencilere sınırlı dahi olsa para yardımında bulunacağını duyurdu.¹¹⁴

Cemiyetin bu aktifliği 1897 yılına kadar sürdü. İttihat ve Terakki'nin muhalefet sahasına açıkça çıktığı 1895 yılı ve sonraki iki yıl 'canlı geçen ikinci dönem' olarak isimlendirilir.¹¹⁵

1897 yılına gelindiğinde cemiyetin faaliyetlerinin yine durgunlaştığını görürüz. Bunda en büyük etken ise Osmanlı İmparatorluğu'nun, 1896 yılında iyice alevlenen Girit'teki isyanların sebep olduğu ve amacı Girit'i ilhak etmek olan Yunanistan'la 1897'de yapılan savaşta¹¹⁶ başarı sağlanması olmuştur. Savaşın kazanılmayacağını uman ve bu yönde eleştirilerle padişaha yüklenen cemiyet üyeleri, savaş kazanılınca büyük bir şaşkınlığa uğradı. Savaşta kazanılan başarı, cemiyet üyelerinin hükümet tarafından fesatçılıkla suçlanmasına sebep oldu.¹¹⁷ Kamuoyunun gözünde bu durum, cemiyet için büyük bir yıkım demektir.

Yunan savaşının zaferle bitmesi, Jön Türk hareketleri ve Ermeni faaliyetleriyle nüfuzunu kaybetme noktasına gelen Sultan II. Abdülhamit'in, tekrar kuvvet toplamasına sebep olmuştur.¹¹⁸ 1897 Savaşını kazanmanın verdi güç ve bu savaş sonunda Alman Kralı'nın İstanbul ziyareti, Sultan II. Abdülhamit'in baskısını daha da arttırmasına sebep oldu.¹¹⁹

Diğer yandan Sultan II. Abdülhamit, yurt dışına kaçan *Jön Türklerin* muhalif tavırların önleyebilmek için Refik Ahmet Celalettin Paşa'yı serhafiye olarak yurt dışına gönderdi. Sultan II. Abdülhamit, Paris elçiliğinin tebliği ile de

¹¹⁴Hanioğlu, **Bir Siyasal...**, s. 192; Cemiyet üyelerinin en büyük sıkıntısı o dönemde ve daha sonraki dönemlerde karşılaştıkları ekonomik darboğazdır. Bu durumu, Osmanlı hükümeti, hürriyet yandaşlarına karşı bir koz olarak kullanmıştır. Bir takım cemiyet üyelerini bu yolla daha sonra görüleceği üzere İstanbul'a döndürmeyi başarmıştır. Fakat, padişahın bu faaliyetlerini, cemiyet üyelerince karşı koz olarak kullanılmıştır. Sırf padişahın para koparmak maksadıyla küçük gazeteler kurulmuş ve bunlarla, İstanbul yönetimine satılarak merkez yayın organına finansman sağlanmıştır. Diğer bir finansman sağlama yöntemi ise, cemiyet üyelerinden birinin İstanbul'la anlaşp memuriyet kabul etmesi ve maaşının bir kısmını cemiyete havale etmesidir. Bunu Abdullah Cevdet örneğinde göreceğiz.

¹¹⁵ Akşin, "II. Jön Türk..." s. 1791-1792.

¹¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz; Bayram Kodaman, **1897 Türk-Yunan Savaşı (Tesalya Tarihi)**, T.T.K., Ankara, 1993; Ayşe Nühket Adıyeko, **Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896 - 1908)**, T.T.K., Ankara, 2000; Ziya Şakir, **Sultan Abdülhamid'in Yunan Zaferi ve Gizli Siyaseti**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1994.

¹¹⁷ Hanioğlu, **a.g.e.**, s. 232.

¹¹⁸ M. Metin Hülagü, "1897 Osmanlı-Yunan Savaşının Sosyal, Siyasal ve Kültürel Sonuçları", **Osmanlı Ansiklopedisi**, C. 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 315.

¹¹⁹ A. Kuran, **Osmanlı İmparatorluğu'nda...**, s. 216.

Jön Türkleri affettiğini açıklıyordu. Dönelere Avrupa öğrenimi ya da memlekette memurluk teklif ediyordu. Dönmeyenler ise Osmanlı uyrukluğundan çıkarılacaktı.¹²⁰

Padişahın gönderdiği serhafiye, cemiyet reisi Mizancı Murat ile görüştü. Serhafiye'nin doğrudan Mizancı Murat'ı hedef almasının nedeni, onun İstanbul'ca cemiyetteki kilit durumunun bilinmesinden kaynaklanıyordu.¹²¹ Görüşmeler sonunda, Mizancı Murat, idam hükmü alan¹²² hürriyet taraftarlarının serbest bırakılması ve İstanbul'da reform yapılması sözü karşılığında İstanbul'a dönmeyi kabul etti.¹²³ Mizancı Murat'tan sonra İstanbul'a birçok cemiyet üyesi dönüş yaptı. Mizan ise kapatıldı. Sultan II Abdülhamit'in bu başarısı, Jön Türk mücadelesinde devleti kurtarmak endişesinin memlekete hürriyet getirmek endişesinden çok daha ağır bastığını göstermektedir.¹²⁴ Zira, cemiyet üyelerinin Avrupa'dan dönmelerinde kazanılan Yunan savaşının büyük etkisi olmuştur.

1897 anlaşması, cemiyetin hareketinde maneviyat kırıcı bir dalga yarattı. Daha da kötü olanı Mizancı Murat'ın, diğer cemiyet üyelerinin de izleyeceği bir uzlaşma ve teslimiyet örneği vermiş olmasıydı.¹²⁵ Bu olay, birçok cemiyet üyesi için hayal kırıklığı ile karşılanmıştır.¹²⁶

¹²⁰ Sultan II. Abdülhamit'in *Jön Türklerle* ilgili düşünceleri şöyledir: "Bu gençlerin, kendini beğenmiş entrika idarecinin izinde sürüklenmektedir. Milleti aydınlatmak, terakki ettirmek bahanesiyle mevcut düzeni yıkıp, atalarının asırlardır yaptıklarını mahvederek sözde yenilik yapmak istiyorlar. Asıl istedikleri iktidara geçmektir. Bunlar, dinlerini, vatanlarını inkâr eden çetelerdir. Öyle olmasa can düşmanımız Hıristiyan kuvvetlerle anlaşmazlardı. Buradan hareketle Sultan II. Abdülhamit bu gençleri yurda döndürme çarelerini aramıştır. Bu konudaki görüşleri de şu şekildedir: Sürüden ayrılan kuzuya sert muamele edilmesini – ki şimdiye kadar biz bu hatayı çok işledik - doğru bulmuyorum. Onları iyilikle yola getirmek çok daha iyi olacaktır kanaatindeyim." Abdülhamit, **a.g.e.**, s.s. 82-83.

¹²¹ Erik Jan Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, Çev. Nüzhet Salihoglu, Bağlam Yayınları, Ankara, 1987, s.36.

¹²² Bu kişiler Harbiye Mektebi öğrencisi idi. Harbiye mektebi Fransızca öğretmeni iken Rodos'a sürülen ve oradan Avrupa'ya kaçmayı başaran Çürüksulu Ahmet Beyin gizli mektuplarla yaptığı telkinler sonucunda, Mahir Sait, Girtili Abdülhalim gibi öğrenciler Hüseyin Avni Paşa komitesini kurdular. Askeri Mektepler Nazırı Zeki Paşa'yı öldürmekle işe başlamak istiyorlardı. Cemiyetin planı açığa çıkınca, üyeler Taşkışla'da kurulan Divan-ı Harpte yargılandılar ve idama mahkûm edildiler. Bkz. Tunaya, **a.g.e.**, s. 105.

¹²³ Mizancı Murat dönme gerekçelerini cemiyet üyelerine duyururken bu kararı vermesinde en çok sürgündeki hürriyet taraftarlarının kurtarılmasının etkili olduğunu vurgulamaktadır. Erdal Aydoğan- İsmail Eyüpoğlu, **Bahaeddin Şakir Beyin Bıraktığı Vesikalara Göre İttihat ve Terakki**, Alternatif Yayınları, Ankara, 2004, s.35-36; Hanioglu, **Bir Siyasal...**, s. 241-242.

¹²⁴ Akşin, **Jön Türkler...**, s. 51.

¹²⁵ Lewis, **Modern Türkiye'nin...**, s. 198.

¹²⁶ Kâzım Karabekir anılarında, İstanbul'daki cemiyet taraftarlarının bu olayı nasıl şaşkınlık ve üzüntüyle karşıladığını ağabeyi ile aralarında geçen diyalogu aktararak belirtir. Bkz. Karabekir, **a.g.e.**, s. 50.

Sultan II. Abdülhamit ise sözünde durmak yerine baskıyı biraz daha arttırdı.¹²⁷ Ayrıca Taşkıyla sanıkları da serbest bırakılmak yerine cezaları hapse çevrildi ve Şeref Vapuru ile Trablusgarp'a sürüldü.¹²⁸ Her ne kadar cemiyetin faaliyetleri sekteye uğramış gibi görünse de işin özüne baktığımızda 1897'de cemiyette iç çekişmelerin alevlendiği dikkat çekmektedir. Sekteye uğrayan, cemiyetin padişahı tahttan indirmek konusunda yapılan çalışmalardır. Şöyle ki;

Mizancı Murat, İstanbul'a dönünce Ahmet Rıza tekrar cemiyetin lideri durumuna geldi. Padişahın bütün engellemelerine rağmen Türkçe *Meşveret*'i Belçika'da 24. sayıdan itibaren kaldığı yerden çıkarmaya başladı.¹²⁹ Fakat, dağılmış duruma gelen Cenevre kolunun faaliyetlerinin devam etmesi ve kendilerine yayın organı sağlanması için ilk adım İshak Sükuti'den geldi. Cemiyete finansman sağlamak amacıyla İstanbul ile anlaşma yaptı. Buna göre, Mısır'daki şubenin faaliyetlerini durdurması ve eski gazete koleksiyonlarının (Kanun-i Esasi Gazetesi) yönetime verilmesi karşılığında, İstanbul yönetimi bin İngiliz lirası verilecekti.¹³⁰

Bu arada İshak Sükuti'nin verdiği emirle *Osmanlı Gazetesi* 1 Aralık 1897 tarihinde yayın hayatına başladı.¹³¹ Böylece Ahmet Rıza'nın lider durumundaki konumuna da son verilmiş oldu. 1 Aralık 1897'de Cenevre'de önde gelen kişiler, Abdullah Cevdet, İshak Sükuti, Tunalı Hilmi, Nuri Ahmed, Reşid Bey, Halil

¹²⁷ Sultan II. Abdülhamit'in sözünde durmayacağı Bazı cemiyet üyelerince biliniyordu. *Osmanlı Gazetesi*'ne gönderilen bir mektupta Mizancı Murat'ın ıslahat yapılması karşılığında anlaşması önce olumlu karşılanmıştır. Ama padişah tarafından sözün tutulmaması alışık oldukları vurgusu yapılarak, ıslahatların yapılmama ihtimali normal karşılanmıştır. Mektupta, Sultan II. Abdülhamit'in böyle yaparak kendine düşman kazandığı dikkat çekilmektedir. Bkz. **OG**, "*Haleb'den*", 15 Kanun-i sani 1898, No 4, s. 6.

¹²⁸ Bu kişiler *Osmanlı Gazetesi*'nin sayfalarında uzun uzun anlatılmıştır. Sanıkların gönderdiği belirtilen mektuplar gazetenin sütunlarını uzunca bir süre doldurmuştur. Bu mektuplarda, tutukluların hali şu şekilde anlatılmaktadır: "*Bir gün Taşkıyla'ya gönderildim. Bu sefer de bir çizme dolabı gösterdiler. Yine yatak yok, yorgan yok, yemek yok; su isterim kap yok. Bunun üzerine bir yaygara kopardım. Bunun üzerine de bir güzel dayak yedim... bir sürü kişi aynı odadayız. Def-i hacet için bile dışarı çıkarılmıyoruz. İşkencenin ne kadar müdhiş olduğunu anlarsınız. İstibdadın bu kadar kaba tecavüzatı şimdiye kadar görülmemiştir.*" bkz. **OG**, "*Bir Menfi Mektubundan*", 15 Kanun-i evvel 1897, No 2, s. 5; **OG**, "*Edebiyat, Mahbusdan*", 1 Kanun-i sani 1898, No 3, s. 6; bu konu ile ilgili şu esere de bakılabilir: Feridun Kandemir, *Jön Türklerin Zindan Hatıraları 1848-1908*, Muhit Yayınları, İstanbul, 1975, s.77-79.

¹²⁹ Hanioğlu, **Bir Siyasal...**, s. 273.

¹³⁰ A. Kuran, **Osmanlı İmparatorluğu'nda...**, s. 229; Hanioğlu, **a.g.e.**, s. 277.

¹³¹ A. Kuran, **İnkılâp Tarihimiz...**, s. 58; Abdullah Cevdet, gazetenin çıkış nedeninin asıl sebebinin Sultan II. Abdülhamit'in Mizancı Murat ile yaptığı anlaşmanın şartlarını uymaması, ıslahat yapmaması olduğunu vurgular. Hanioğlu, **Bir Siyasal Düşünür...**, s. 34-35.

Muvaffak, Akil Muhtar ve Refik Bey'di.¹³² Bu kişiler aynı zamanda Ahmet Rıza'ya muhaliflerdi.

Sultan II. Abdülhamit ise bütün bu olanları, cemiyetin 1897 anlaşmasına uymaması olarak algıladı. Hâlbuki kendisi de yukarıda belirtildiği gibi aynı anlaşmanın şartlarına uymamıştı. Sultan II Abdülhamit'in bundan sonraki politikası gazeteyi satın almaya çalışmak ve başarılı olamayınca gazetenin çalışanlarını memuriyetle kazanmaya çalışmak olacaktır.¹³³ Bu politikayı da iki yıl sonra hayata geçirecektir

Cemiyet taraftarları ise gazetenin yayın hayatına girmesini büyük bir sevinçle karşıladı.¹³⁴ Bu durum onlar için Mizancı Murat'ın anlaşmasından sonra sönmüş gibi görünen ateşin tekrar alevlenmesi anlamına geliyordu.¹³⁵

1898 yılına gelindiğinde Cenevre kolu mali sıkıntılar nedeniyle güçsüzleşti. Bir arayış içine giren gazete yöneticileri İstanbul ile bir bağ kurmaya çalıştı. İstanbul ile ilgilendiklerini *Osmanlı Gazetesi*'nin dokuzuncu sayısının sayfalarında Cenevre'ye gelen serhafiye Refik Ahmet Celaleddin Paşa'nın haberlerini vermekle göstermeye başladılar.¹³⁶

Cemiyetin liderlerinin uzlaşma nedeni Fizan ve Trablusgarp'taki tutukluların serbest bırakılması olarak gösterildi. Gerçekte ise yukarıda da belirtildiği gibi mali sorunlara gazete çıkarmanın yarattığı zorluktu. Tutukluların serbest bırakılması ile ilgili 14 Temmuz 1898'de bir irade çıktı. İstanbul'un bu tutumu bir gün sonra çıkan *Osmanlı Gazetesi*'nde olumlu karşılandı.¹³⁷ İstanbul'un maksadı ise İshak Sükuti, Abdullah Cevdet ve Tunalı Hilmi'yi anlaşma masasına oturtmaktı.¹³⁸ Nihayet kesin anlaşma 5 Eylül 1899'da

¹³² Hanioglu, **Bir Siyasal...**, s. 278; *Osmanlı Gazetesi*'ni çıkaran bu kişiler, gazeteyi çıkarmadan önce, padişaha bir ıslahat önergesi sundular. Dikkate alınmayan bu gençler, o döneme kadar alışılmamış bir sertlikte muhalefet yapmaya başladı. Kurucular genelde genç ve asker kökenliydi. Bu, cemiyetin ağırlığının sivil gruptan asker gruba kaydığını göstermesi bakımından da önemlidir. Bkz. Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839–1950)**, İmge Kitabevi, Ankara, 1995, s. 68.

¹³³ A. Kuran, **Osmanlı İmparatorluğu'nda...**, s. 230.

¹³⁴ Gazteye İstanbul'dan gönderilen bir mektupta, *Osmanlı*'nın ilk sayısının onlara 'hayat-ı taze' gibi geldiği vurgulanmaktadır. Bkz. **OG**. 15 Kanun-i evvel 1897, No. 2, s. 6; 1 Kanun-i sani 1898, No. 3, s. 5–6.

¹³⁵ **OG**, "*Haleb'den*", 15 Kanun-i sani 1898, No 4, s. 6.

¹³⁶ **OG**, 1 Nisan 1899, No 9, s. 6.

¹³⁷ **OG**, "*Son Haber*" 15 Temmuz 1898, No 16, s. 8.

¹³⁸ Hanioglu, **Bir Siyasal...**, s. 305.

yapıldı.¹³⁹ Bu üç kişi sefarete atandı. Böylece cemiyetin dolayısıyla *Osmanlı Gazetesi*'nin finansman sorunu çözüldü. Mizancı Murat ile yapılan anlaşmanın tekrarı olarak tanımlanan 1899 anlaşması, şubelerin eleştirisine neden oldu.¹⁴⁰

Osmanlı Gazetesi ise cemiyet üyelerinin haklılığını amaca ulaşmak için her şeyin mubah olduğu teziyle savunuyordu.¹⁴¹ Nitekim, *Osmanlı Gazetesi*'ni bundan sonraki dönemde ayakta tutan maaşının yarısını gönderen İshak Sükuti olmuştur.¹⁴² Sultan II. Abdülhamit, 1899 anlaşmasıyla amacına ulaşmış gibi görünür ama *Osmanlı Gazetesi*'nin kapatılmasını sağlayamamıştır. Ancak bu anlaşmayla gazete bir hayli sıkıntıya düştü. En büyük sıkıntı ise gazeteye makale bulmada yaşandı.

1899 anlaşmasından sonra gazetenin yönetimini İshak Sükuti Ethem Ruhi'ye bıraktı. Ethem Ruhi'ye Nuri Bey yardım ediyordu.¹⁴³ Aynı yıl cemiyetin Kahire Şubesinin çalışmalarıyla İtalya'nın güneyinde Brindizi şehrinde bir kongre yapılmaya çalışıldı fakat, plan gerçekleştirilemedi.¹⁴⁴ 1897'den 1899'a kadar geçen dönem, durgun geçen üçüncü dönem olarak adlandırılır.¹⁴⁵

1899 yılına gelindiğinde *İttihat ve Terakki Cemiyeti* tam anlamıyla bir dönüm noktası yaşadı. Dönüm noktasını yaratan olay, hem *Osmanlı Gazetesi*'nin hem de cemiyetin gelişimini etkiledi. Muhalefeti bu denli etkileyen faktör ise Damat Mahmut Celalettin Paşa'nın¹⁴⁶ Sultan II. Abdülhamit'le aralarının

¹³⁹ 3 Eylülde İshak Sükuti'nin yazdığı bir mektup, cemiyet üyelerinin nasıl bir mali kriz ile karşı karşıya olduğunu gösterir. Bu mektuba göre biraz daha para bulamazlarsa gazetenin üç ay içinde kapanacaktır. Geniş bilgi için bkz. A. Kuran, **Osmanlı İmparatorluğu'nda...**, s. 243.

¹⁴⁰ Lewis, **a.g.e.**, s. 199; Erdal Aydoğan- İsmail Eyüpoğlu, **a.g.e.**, s.39.

¹⁴¹ Bkz. 'Biz istihsâl-i hak için hür türlü vesait müracaat edeceğiz. Gayret bizden, tevfiik ise Allah'tan', **OG**, "İhtar", 1 Kanun-i evvel 1899, No 49, s. 1.

¹⁴² A. Kuran, **Osmanlı İmparatorluğu'nda...**, s. 274.

¹⁴³ A. Kuran, Gös. yer.

¹⁴⁴ Hanioglu, **Bir Siyasal...**, s. 329; A. Kuran, **a.g.e.**, s. 247.

¹⁴⁵ Akşin, "II. Jön Türk...", s. 1792.

¹⁴⁶ Damat Mahmut Celalettin Paşa, II. Abdülhamit'in kız kardeşi Seniha Sultan ile evlendi ve bu akrabalık dolayısıyla Adliye Nezaretine getirildi. Kleanti Skalyeri – Aziz Bey Komitesi'nin faaliyetleriyle Damat Mahmut Celalettin Paşa'nın evinde çalışan bir işçinin bağının bulunduğu ortaya çıkması, onun nezaretten ve gözden düşmesine neden oldu. Olayın, daha sonra Damat Mahmut Paşa ile bağının bulunmadığı anlaşılrsa da bu olay iki akrabanın arasının açılmasına sebep oldu. Bu olaylar silsilesi de onun ve oğullarının Avrupa'ya kaçışını getirmiştir. Bkz. Karal, **Osmanlı Tarihi**, C.VIII, s. 519; Bazı yazalar, kaçış sebepleri arasında bir İngiliz şirketi adına Bağdat demir yolu hattının imtiyazını temin etmek için sarayda yaptığı teşebbüsün başarısızlığa uğraması da sayılır. Bkz. Karal, **Gös. yer.**; Ancak, bu görüşün aksine, Damat Mahmut Celalettin Paşa'nın kaçışında bu faktörün etkili olmadığı da savunulmaktadır. Bkz. A. Kuran, **Osmanlı İmparatorluğu'nda...**, s. 257; A. Kuran, **İnkilâp Tarihimiz...**, s. 68.

açılmasından dolayı oğulları Prens Sabahattin¹⁴⁷ ve Lütfullah'la beraber İstanbul'dan 1899 yılında¹⁴⁸ kaçmasıdır.

Hükümdar ailesinden birinin Sultan II. Abdülhamit'e karşı *Jön Türklerin* safına katılması, cemiyetin itibarına katkı sağladığı kadar, padişahı nüfuz bakımından kötü duruma düşürdü.¹⁴⁹ Zira, Sultan II. Abdülhamit, eniştesini geri döndürmek için bir hayli çaba sarf etmiştir.¹⁵⁰

Damat Mahmut Celalettin Paşa'nın hürriyet taraftarlarının yanına gelmesi, tükenme noktasına gelen cemiyeti tekrar hareketlendirdi. Cemiyet üyeleri, Damat Mahmut Celalettin Paşa'dan dağılmış durumdaki *Jön Türklerin* birleştirilmesini istiyordu.¹⁵¹ *Osmanlı Gazetesi*'nde onun gelişi büyük bir heyecanla karşılanmıştır.¹⁵² Fakat onun ve oğullarının İsviçre'ye gelişi cemiyet üyelerini bir yandan endişelendiriyordu. Hareket yön değiştirebilirdi. Nitekim öyle de oldu.¹⁵³ Onun çevresindeki grup İngiliz yanlısı politika izleyecekti. Oğlu Sabahattin üç yıl sonra parçalanan Jön Türk hareketinin bir yanını oluşturacaktı.

Damat Mahmut Celalettin Paşa Cenevre'ye varınca onu İshak Sükuti karşıladı ve ekonomik sıkıntılarla boğuşan *Osmanlı Gazetesi*'nin üzerindeki bütün hak ve yetkilerini Paşa'ya devretti. Paşa da gazetenin bütün masraflarını ve mesuliyetlerini üstlendi.¹⁵⁴ Bundan sonra Damat Mahmut Celalettin Paşa ve oğulları gazetede yazı yazmaya başlamıştır. Bu yazılarda Sultan II. Abdülhamit'e karşı sert muhalif tavırlarını açıkça gösterdiler.¹⁵⁵

¹⁴⁷ 1877'de İstanbul'da doğdu. 1899'da babası ile Fransa'ya kaçtı. Sultan II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi ve Meşrutiyetin ilanı amacıyla yurt dışındaki *Jön Türkler* bir aradaya toplanan birinci ve ikinci Jön Türk Kongrelerini topladı. Le Play'in bireyci anlayışını savunan Prens Sabahattin yönetiminde adem-i merkezîyet ve iktisatta teşebbüs-ü şahsi fikirlerini savundu. Ahrar Fırkası'nı kuranlar arasındadır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yurda döndü. 1948'de İsviçre'de öldü. Ayrıntılı Bilgi için bkz. Orhan Cavit Tütengil, **Prens Sabahattin**, İstanbul, 1954.

¹⁴⁸ *Osmanlı Gazetesi*'nde Damat Mahmut Celalettin Paşa'nın 21kanun-i evvel 1899 tarihinde kaçıp Marsilya'ya geldiğini haber vermektedir. Bkz. **OG**, "*Damad Mahmud Paşa Hazretleri*", 1 Kanun-i sani 1900, No 51, s. 5; Fakat Enver Ziya Karal bu tarihi iki ayrı sayfada Aralık 1889 olarak vermiştir. Bkz. Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, s. 512- 519; Yusuf Hikmet Bayur ise kaçış tarihini iki ayrı sayfada 1897 olarak vermiştir. Bkz. Yusuf Hikmet Bayur, **a.g.e.**, s. 256-296.

¹⁴⁹ Ramsaur, **a.g.e.**, s. 76; Lewis, **Modern Türkiye'nin**, s. 199.

¹⁵⁰ **OG**, 1 Nisan 1900, No 57, s. 5-6; A. Kuran, **a.g.e.**, s. 296; Hanioglu, **a.g.e.**, s. 345.

¹⁵¹ Hanioglu, **Bir Siyasal...**, s. 346.

¹⁵² **OG**, "*Açık Mektub Damad Şehriyari Devletlü Damad Paşa Hazretlerine*", 1 Mart 1900, No 55, s. 3-4.

¹⁵³ Lewis, Gös. yer.

¹⁵⁴ A. Kuran, **Osmanlı İmparatorluğu'nda...**, s. 273; A. Kuran, **İnkılâp Tarihimiz...**, s. 92.

¹⁵⁵ Damat Mahmut Celalettin Paşa, ilk defa elli yedinci sayıda yazmaya başlamıştır ve bu sayı incelendiğinde bütün gazeteyi kendinin yazdığı görülmektedir. İlk yazısına besmele ile başlamıştır.

Eniştesinin kaçıyla iyice telaşa düşen Sultan II. Abdülhamit, onu geri döndürme planını¹⁵⁶ gerçekleştirememesi ve buna ilaveten eniştesinin Osmanlı Gazete'si aracılığıyla sert eleştirilerde bulunması sultanın gazete üzerinde baskısını artırmasına sebep oldu. Almanya'nın da desteğini alarak gazete üzerinde politik baskıda bulundu. Bu çalışmalar sonunda İsviçre Hükümeti'nin de gazeteye ihtar vermesiyle gazete Londra'ya taşındı.¹⁵⁷ Gazete buraya taşındıktan sonra yeni üyelerin katıldığını gururla sunarak Sultan II. Abdülhamit'e baskısına rağmen güçlerine güç katıldığını vurgulamak istemiştir. Mesela, Ahvan-ı hamiyetten Ahval kalemi başmüdürü Nureddin Bey'in firar edip Londra'da cemiyete katılması övgü dolu sözlerle cemiyet üyelerine duyurulmuştur.¹⁵⁸ Gazete üç ay sonra da daha rahat hareket etme ve münasebette bulunabilme gerekçesiyle Folkestone'a taşındı.¹⁵⁹

Bu yıllarda jön Türk hareketine Damat Mahmut Celalettin Paşa'nın getirdiği hareketlilik yanında Kasım 1899'da Konya-Bağdat demiryolu hattı projesinin Almanlara verilmesi cemiyetin hareketlerine büyük katkı sağlamıştır.¹⁶⁰ Zira cemiyet yönetime karşı eleştirilerini daha da arttırmıştır.

4 Şubat 1902 yılına gelindiğinde Paris'te Prens Sabahattin ve kardeşi Lütfullah'ın girişimiyle¹⁶¹ ve cemiyeti birleştirmek maksadıyla I. Jön Türk Kongresi toplandı.¹⁶² Kongrenin toplanmasına engel olmak için padişahın Fransız

Bütün yazıların ortak noktası Sultan II. Abdülhamit'e karşı artık ayaklanın mesajı vermesidir. Sultan II. Abdülhamit'in onu geri döndürmek için gönderdiği hafiyelerden de bahsedilmektedir. Ayrıca aynı sayının havadis bölümünde *Osmanlı Gazetesi*'nin İstanbul gazetelerine kötületildiği haber verilmekte ve bunun kendilerine yayın yapmak için daha da şevk verdiğinden bahsedilmektedir. **OG**, 1 Nisan 1900, No 57, s. 1-8. bunlar gösteriyor ki, Damat Mahmut Celalettin Paşa, *Osmanlı Gazetesi* aracılığıyla padişaha karşı elindeki her malzemeyi kullanarak savaş başlatmıştır.

¹⁵⁶ Sultan II. Abdülhamit'in Damat Mahmut Celalettin Paşa'yı İstanbul'a döndürme çabalarıyla ilgili bkz. A. Kuran, **İnkılâp Tarihimiz...**, s. 93-100.

¹⁵⁷ **OG**, 15 Haziran 1900, No 62, s.8.

¹⁵⁸ Bkz. **OG**, "Havadis", 1 Temmuz 1900, No 63, s. 8.

¹⁵⁹ **OG**, "İhtar-ı Mühim", 15 Eylül 1900, No 68, s. 1.

¹⁶⁰ Bu konu daha geniş bir şekilde ileriki bölümlerde ele alınacaktır.

¹⁶¹ Bu kişiler, başarı sağlanması için ortak hareket edilmesi gerektiğini vurgulayan bir beyannameyi cemiyet üyelerine göndererek kongre yapılacağını haber vermişlerdir. Geniş bilgi için bkz. Cemal Kutay, **Prens Sabahattin Bey, Sultan II. Abdülhamit, İttihat ve Terakki**, Tarih Yayınları, İstanbul, 1964, s. 130-132.

¹⁶² *Osmanlı Gazetesi*'nde kongrenin toplanma amacı "vatanımızı bir idare-i meşruî ve mukavele altında toplamak" olarak belirtilmiştir. **OG**, "Paris'de Osmanlı Kongresi", 1 Şubat 1902, No 101, s. 7; Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. A. Kuran, **İnkılâp Tarihimiz...**, s. 150; Çavdar, **İttihat ve...**, s. 18-20; Kutay, **a.g.e.**, s. 145-146; Ramsaur, **a.g.e.**, s. 84-85.

hükümetine yaptığı baskı sonucu kongre bir Fransız'ın evinde toplanabilmiştir.¹⁶³ Kongrenin fahri başkanlığına Damat Mahmut Celalettin Paşa seçildi. Söz sahibinin Prens Sabahattin olduğu kongreye Türk, Arap, Arnavut, Kürt, Çerkez ve Ermeni temsilciler katılmıştır.¹⁶⁴

Kongrede iki önemli tez ortaya atılmıştır. Birinci görüşe göre yalnız yayın hareketleri ve propaganda ile ihtilal yapılamazdı. Başarı için askeri kuvvetlerin desteğine ihtiyaç vardır. Bu tez İsmail Kemal tarafından ortaya atılmıştır ve karşı çıkan olmamıştır. İkinci görüş ise Ermeniler tarafından ortaya atılmıştır¹⁶⁵ ve sorunun çıkmasına neden olmuştur. Bu görüşe göre ihtilal olması için yabancı müdahalesi gerekliydi. Bu görüşü Prens Sabahattin de zararsızca uygulanması koşulu ile kabul ediyordu. Bu görüş özellikle Ahmet Rıza ve arkadaşlarınca eleştirildi. Onlara göre Düvel-i muazzamadan gelecek olan yardım devletin aleyhine olacaktır. Bunun için kendi kendilerine faaliyette bulunmaları gerektiği belirtilmiştir. Bu fikir ayrılığından ötürü üyeler ikiye ayrıldı.¹⁶⁶ Prens Sabahattin grubu¹⁶⁷ “Teşebbüsü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet” görüşlerini savunan *Osmanlı Hürriyetperveran Cemiyetini* kurdu.¹⁶⁸ Yayın organları ise Osmanlı Gazete'si

¹⁶³ Fransa'nın Jön Türk hareketine karşı aldığı bu olumsuz tavır gazete tarafından eleştirilmiştir. Cihan medeniyetinin hür kavmi iddiasında olan Fransa'nın padişahın sözünde durması müteessif bir durum olarak yorumlandıktan sonra gazete tepkisini “yazıklar olsun” sözüyle dile getirmiştir. Bkz. **OG**, Gös. yer. Bir sonraki sayıda da kongrenin Sultan II. Abdülhamit'e rağmen Prens Sabahattin'in faaliyetleriyle toplanması, gururla duyurulmaktadır. **OG**, “*Paris'de Osmanlı Kongresi*”, 15 Şubat 1902, No 102, s. 5.

¹⁶⁴Kongreye kırk imzanın atıldığı belirtilmektedir. **OG**, “*Paris'de Osmanlı Kongresi*”, 1 Şubat 1902, No 101, s.7.

¹⁶⁵Tartışmaların özellikle Ahmet Rıza grubu ile Ermeniler arasında meydana geldiği dikkat çekmektedir. Yapılan tartışmalar sonunda İsmail Kemal Bey'in arabuluculuk etmeye çalışmasına rağmen Ermenilerin kongreyi terk etmesi ise ortak karar alınmasını engellemiştir. **OG**, “*Paris'de Osmanlı Hürriyetperveran Kongresi*”, 16 Nisan 1902, No 104, s. 1–6; Ermenilerin teklifleri şunlardı; 1-Ermeniler şimdiki yönetimi değiştirmek için Osmanlı hürriyetperverleriyle alışmaya hazırdır. 2-Birlikte hareketin dışında Ermeniler ayrı olarak da harekate devam edecektir. 3-Ermenilerin özel hareketi Berlin Anlaşmasınının 7. maddesi 11 Mayıs 1895 muhtırasıyla ekleri ve komiteleri adına Fransa hükümetine Hariciye Nezareti vasıtasıyla takdim olunan layihalarda adı geçen ıslahatın süratle uygulanması. Bkz. Temo, **a.g.e.**, s.137.

¹⁶⁶**OG**, “*Paris'de Osmanlı Hürriyetperveran Kongresi*”, 16 Nisan 1902, No 104, s. 1–7.

¹⁶⁷ Bu kişiler aynı zamanda Prens Sabahattin'in seçtiği ve kongre müteşebbis azalıklarına getirilen kişilerdir. Buna göre imzası bulunanlar şunlardır: Sabahattin Bey, İsmail Kemal Bey, Mithat Paşa zade Haydar Bey, Kaymakam İsmail Hakkı Bey, Ferdi Efendi, Mozoros Bey. **OG**, “*Tebşir*”, 1 Mart 1902, No 103, s. 3.

¹⁶⁸ Cemiyetin nizamnamesi 20 maddeden oluşmaktadır ve sloganı “*ittihatta esas olan kuvvettir, adalet-müsavat-hürriyet*” idi. **OG**, “*Osmanlı Hürriyetperveran Cemiyetinin Nizamnamesi*”, 16 Nisan 1902, No 104, s. 7–8.

oldu.¹⁶⁹ Bu kongreden sonra Damat Mahmut Celalettin Paşa'nın gelişiyile başlayan canlı geçen dördüncü dönem sona erdi.¹⁷⁰

Ahmet Rıza ve grubu “Merkeziyetçi” ve “Adem-i Müdahaleci” görüşleri savunan *Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti*'ni kurdu. Cemiyetin yayın organı ise *Meşveret* ve *Şurayi Ümmet* gazeteleri olmuştur.¹⁷¹

1902'den sonra güç kaybeden harekete, Sultan II. Abdülhamit'in Damat Mahmut Celalettin Paşa'yı İstanbul'a döndürmeye çalışmalarına hasta olan eniştesinin sessiz kalması darbe indirme noktasına getirdi. Ancak, Prens Sabahattin'in telkinleriyle Damat Mahmut Celalettin Paşa'nın bu teklifi geri çevirmesi 1897 ve 1899 anlaşmalarının bıraktığı olumsuz etkinin tekrarlanmasını önledi.¹⁷² *Osmanlı Gazetesi*'nde Damat Mahmut Celalettin Paşa'nın bu davranışı, cemiyet üyeleri tarafından sevinçle karşılandığı belirtilmektedir.¹⁷³

Folkestone'da yayınlanan *Osmanlı Gazetesi* ise 30 Haziran 1903'te Damat Mahmut Celalettin Paşa'nın ölmesinden sonra Prens Sabahattin'in de desteğiyle Mısır'a taşındı.¹⁷⁴ Gazetenin taşınma sebepleri arasında Ethem Ruhi Bey'in Prens Sabahattin'in adem-i merkeziyetçi fikirlerini onaylamamasının olduğu da iddia edilir.¹⁷⁵

Edhem Ruhi ve Abdullah Cevdet, Mart 1904'te Cenevre'de *Osmanlı İttihat ve İnkılâp Cemiyeti*'ni kurdu.¹⁷⁶ Bu cemiyetin yayın organı olan *Osmanlı Gazete'si* 15 Temmuz 1904'da Ethem Ruhi tarafından tekrar Cenevre'ye

¹⁶⁹Bu sırada Folkestone'de yayınlanan *Gazete İsmail Kemal Bey'in riyasetinde ve Şair Hüseyin Siret Bey'in başmuharrirliği altında çıkacaktı. Prens Sabahattin ve kardeşi ekonomik yardımda bulunacaktı. Bkz. OG, “Tebşir”, 1 Mart 1902, No 103, s. 3; Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Ülken Yayınları, İstanbul, 1994, s. 133.*

¹⁷⁰ Akşin, “*II. Jön Türk...*”, s. 1793.

¹⁷¹ Tunaya, **a.g.e.**, s. 112.

¹⁷² Damat Mahmut Celalettin Paşa'nın *Osmanlı Gazetesi* aracılığıyla Sultan II. Abdülhamit'e verdiği cevap şöyledir: “*Bu devr-i istibdad ve zulüm devam ettiği müddetçe vatanımdan, ailemden uzak olarak burada olmayı memleketimde refah ve saadet içinde yaşamağa tercihde ferrâş-ı ihtizârda bile tereddüd etmem.*” Bkz. **OG**, “*Tebşir Ve Tekzib*”, 1 Kanun-i sâni 1903, No 117, s. 1.

¹⁷³ **OG**, Gös. yer.

¹⁷⁴ Gazetenin Mısır'a taşınma nedenleri arasında İsmail Kemal Bey'in riyaseti altında olan gazetenin neşriyatını devam ettirememesi de sayımlıştır. Bkz. **OG**, “*Sebeb-i Tehir*”, 15 Ağustos 1903, No 120, s. 1.

¹⁷⁵ Hanioglu, **Bir Siyasal Düşünür...**, s. 48-49; Burada belirtmemiz gerekir ki, Bernard Lewis gazetenin 1904'te kapanıncaya kadar İngiltere'de çıktığını belirtmiştir. Yukarıda anlatılan detayları ele almamıştır. Bkz. Lewis, **Modern Türkiye'nin...**, s. 199; Karal da gazetenin sadece Kahire'de çıkarıldığından bahsetmiştir. Bkz. Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, s. 513.

¹⁷⁶ Cemiyetin nizamnamesi için bkz. **OG**, “*Nizamname-i Esas*”, 15 Temmuz 1904, No 136, s. 2-3.

taşınmıştır.¹⁷⁷ Bu dönemden sonra gazete oldukça sert eleştirilere başladı ve gazete küçük bir grubun yayın organı oldu.¹⁷⁸

I.III. Jön Türklerin Fikri Kökenleri

1889'da kurulan *İttihad-ı Osmanî Cemiyeti* de modern bilimlerin okutulduğu Askeri Tıbbiye'de kuruldu. Cemiyeti kuran kişilerin geneline bakıldığında bu okulda etkili olan biyolojik materyalizmin etkisinde kalmış olduğu görülür.¹⁷⁹ Aldıkları eğitim dolayısıyla bu gençler, yönetimde bilime dayalılığı ve kanunların yönetim esaslarının sadakat sisteminin yerini geçmesini savunuyordu.¹⁸⁰ Askeri Tıbbiye'den mezun olan gençlerin çıkardığı *Osmanlı Gazetesi*'nde de memleketi istila eden fenalıkların en önemli sebebinin, tüm toplumlar için geçerli olan kanunlara ve nizama uyulması fikrinin Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulanmamasından kaynaklandığı savunulmuştur.¹⁸¹ Bunu savunan *Osmanlı Gazetesi*, kanun gücünün her şeyin üstünde olduğunu halka anlatmayı kendine vazife bilmiştir.¹⁸²

Daha sonra bu gençlerin düşünceleri, yaşadıkları toplumun değerleriyle uyuşmamaya başladı. Mesela Tıbbiye'deki gençler “Padişahım çok yaşa” sloganından son derece rahatsızdır. Gazeteyi çıkaran ve cemiyet üyesi Abdullah Cevdet kitabında bu konuyu uzun uzun ele almıştır. Onun ifadesine göre bilim yok, sanayi yok, ticaret yok, maarif yok... Ama “Padişahım çok yaşa” var. Padişah kimdir? Vatanımızı parça parça etti... “Padişahım çok yaşa” bu efrad-ı millete müsaade ediyor mu? Asla... Bunu halka anlatma bizim vazifemiz.¹⁸³ *Osmanlı Gazetesi*'nde de padişah halk ilişkisinin sert bir şekilde eleştirildiği görülmektedir. Örneğin bir makalede, padişahın çalışanların maaşlarını ‘*sadaka-i şahane*’ olarak verdiğini belirtmektedir. Padişahın her ay vermesi gerektiği maaşları, senede dört beş defa ancak verdiği halde, bunu bir matahmış gibi İstanbul gazetelerinde müjdelerle ilan ettiği ve sadaka anlayışı içinde verdiğinden

¹⁷⁷ OG, “*Bir Hatve Daha*”, 15 Temmuz 1904, No 136, s. 1-2.

¹⁷⁸ Hanioglu, *Bir Siyasal Düşünür...*, s. 49-50.

¹⁷⁹ Mardin, “*19. yy'da düşünce...*”, s. 350.

¹⁸⁰ Hanioglu, *Bir Siyasal Düşünür...*, s. 14-15.

¹⁸¹ OG, “*Bend-i Mahsus*”, 1 Teşrin sâni 1900, No 71, s. 3; Ahmet Rıza, “*İcmal-i Ahval*”, OG, 15 Haziran 1898, No 14, s. 2.

¹⁸² *Osmanlı Gazetesi*, kanunlarla yönetilmenin önemini vurgularken, Sultan II. Abdülhamit “istibdadını” sürekli dile getirerek halkı daha çok etkileme yolu aramıştır. Bkz. OG, “*Muahezât ve Teselli*”, 1 Haziran 1899, No 41, s. 1-2.

¹⁸³ Doktor Abdullah Cevdet, *Uyanınız, Uyanınız!*, Matbua-i İctihad, Mısır, 1907, s. 4-6.

bahsedilmektedir. Aslında hakkını alan memurların, Sultan II. Abdülhamit'in bu davranışlarıyla gururlarının rencide edildiği savunulmaktadır.¹⁸⁴ Bu rahatsızlıklarını makalelerine taşıyan *Jön Türkler*, toplumun bazı kesimlerinden padişaha itaatsiz davrandıkları gerekçesiyle tepki almıştır. Bir tepki mektubuna gazetenin cevabı şu olmuştur: “Üç yüz seneden beri padişahımıza Allaha tapınır gibi tapındık. Fakat Memalik-i Osmaniye'nin nısfı elimizden çıktı. Artık yeter değil mi?...”¹⁸⁵

Jön Türkler yaşadıkları toplumu eleştirmeyi başka konularda da sürdürmüşlerdir. Mesela, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki eğitim sisteminin ele alındığı bir makalede Amerikalıların eğitim sisteminin de ele alınmış ve Amerika'daki çocuk eğitiminin daha mantıklı olduğu savunulmuştur. Özellikle, Osmanlı toplumunda çocuklara söz hakkı verilmezken, Amerika'da bunun tam tersinin yapıldığı, bu sayede çocukların daha iyi yetiştirildiği ve çevresindeki olup biteni anlayan bireyler olarak eğitildiği vurgusu yapılmıştır. Amerika'daki terakkinin bu sayede sağlandığı belirtilmiştir.¹⁸⁶

Yine bu örnekler ilave olarak Osmanlıdaki kadının durumu zaman zaman *Osmanlı Gazetesi*'nde ele alınmıştır. Kadınların hak ve hukuklarını bilmemeleri eleştirilmiş, suçlu olarak ise erkekler gösterilmiştir.¹⁸⁷ Maaşlarını alamayan kadınların padişaha dilekçeyle başvurması ise ‘erkekler ibret’ olarak anlatılmıştır.¹⁸⁸

¹⁸⁴ **OG**, “*Sadaka-i Şahane*”, 15 Mart 1904, No 134, s. 2–3.

¹⁸⁵ **OG**, “*Cevab*”, 15 Eylül 1900, No 68, s. 1; Gazeteye aynı türde eleştirilerin geldiği bir başka makalede ise cemiyet üyeleri kendilerini şu şekilde savunmaktadır: “*Ne yapalım? Buzlar içinde donarken terlemekte olduğumuzu ve ateşler içinde yanarken donmakta bulunduğumuzu gösteremiyoruz.*” **OG**, “*Dördüncü Sene-i Devriye ve Birkaç Söz*”, 1 Kanun-i evvel 1900, No 73, s. 2. “Osmanlı” imzasıyla yayınlanan bu makalede, cemiyet üyeleri biraz duygusal davranmışlardır. Onları üzen, onların bütün çabalarına rağmen halkın onları anlamamaları ve onlara göre hak ettikleri değeri görememeleridir.

¹⁸⁶ **OG**, “*Amerika Terekkiyatına Bir Nazar*”, 15 Ağustos 1902, No 110, s. 1–3: Bu örneği destekler şekilde bir başka makalede Japonya'nın terakkisi örnek verilmektedir. Özellikle Sultan II. Abdülhamit'in uyguladığı devletlerarası siyaset eleştirilmekte ve Japonya'nın tutarlı siyasetinden bahsedilmektedir. Japonya'nın bu durumu Osmanlı İmparatorluğu ve toplumu için ibret olarak verilmektedir. **OG**, “*Japonlar*”, 15 Mart 1904, No 134, s. 1–2; Diğer bir makalede yine Japonya örneği üzerinde durulmaktadır. Bu makalede vurgulanan hürriyet isteyen Japonların, istibdada karşı hırsıyla çalışması örneği üzerinde durulmaktadır. **OG**, “*Japonya'da İttihad Cemiyeti!*”, 1 Ağustos 1898, No 17, s. 8.

¹⁸⁷ Ahmet Rıza, “*Vazife ve Mesuliyet*”, **OG**, 15 Temmuz 1899, No 40, s. 7.

¹⁸⁸ **OG**, “*Havadis*”, 15 Mart 1900, No 56, s. 7.

Bu üç örneğin gösterdiği gibi bilimsel eğitim alan ve yaşadıkları toplumun bazı değerleriyle çatışan *Jön Türkler*, Avrupa'nın etkisi altındadır. Bunu, *Jön Türklerin* önemli bir temsilcisi olan Ahmet Rıza'nın görüşlerinde de görüyoruz. Özellikle onun etkisi altında kaldığı akılcı ve bilimci pozitivism bunun en güzel örneğidir.¹⁸⁹ Pozitivizmin cemiyet üzerindeki en açık etkisini, İttihad-ı Osmanî adının İttihat ve Terakki şeklinde değişmesi esnasında görürüz.¹⁹⁰

Pozitivizmin etkisinde olan *Jön Türkler*, değişime ayak uydurabilecek fenni bir yönetim biçiminin uygulanmasını istiyordu.¹⁹¹ İstedikleri yönetim tarzının önündeki engelin, Sultan II. Abdülhamit'in engeliyle karşılaştığını düşünen *Jön Türklerin* böyle düşünmesine sebep, sultana gönderdikleri layihaların bir kez bile dikkate alınmamasıydı.¹⁹²

Batı düşüncesini tanıyan ve Yeni Osmanlıların¹⁹³ eserlerini gizliden okuyarak yetişen Askeri Tıbbiyedeki *Jön Türkleri* muhalefete teşvik edici unsur, Sultan II. Abdülhamit'in baskıcı ve hafiyelerle dolu yönetimi oldu. Mesela

¹⁸⁹ Şükrü Hanioglu, "*Jön Türkler ve Fransız Düşünce Akımları*", **De La Révolution Française À La Turquie D'Atatürk**, İstanbul-Paris, 1990, s. 175.

¹⁹⁰ Pozitivizmin düsturu "intizam ve terakki" idi. Cemiyet üyeleri Ahmet Rıza'nın etkisiyle "terakki"yi "ittihat" ile birleştirdiler. İntizamın tercih edilmemesi, cemiyetin devrimci olduğu ya da olması gerektiğinden olabilir. İttihat ise Osmanlılık fikrinden ötürü seçilmiş olmalıdır. Geniş bilgi için bkz. Akşin, *Jön Türkler...*, s. 31.

¹⁹¹ Hanioglu, **Bir Siyasal...**, s. 607.

¹⁹² Ahmet Lütfullah- Mahmud Sabahattin, "*Umum Osmanlı Vatandaşlarımıza*", **OG**, 1 Nisan 1901, No 81, s. 1-4.

¹⁹³ *Osmanlı Gazetesi*'nde cemiyet Yeni Osmanlılardan etkilendiğini şöyle ifade eder; "*Vatanı, milleti, kendimizi bize ilk tanıtan Midhat Paşalar, Kemaller olmuştur...*" **OG**, "*Beyanname-i Umumi*", 1 Mayıs 1901, No 83, s. 1; *Osmanlı Gazetesi*'nin çoğu sayısında önceki yıllarda Meşrutiyet için çalışmış olan kişilerden övgüyle bahsedildiği görülür. Özellikle Mithat Paşa *Osmanlı Gazetesi*'nde şehit, mukaddes ve millet babası olarak tanımlanır. Bkz. **OG**, "*Havadis*", 1 Eylül 1901, No 91, s. 8; **OG**, "*Midhat Paşa'nın Hatıratından*", 1 Teşrin sâni 1901, No 95, s. 2-3; Mithat Paşa'nın layihaları, mektupları sık sık gazetenin sayfalarında yer almış ve Sultan II. Abdülhamit'i eleştirmenin yollarından biri olarak kullanılmıştır. Bir makalede şöyle denilmektedir: "*Asr-ı ahirde Abdülhamid'in alem-i İslamiyet ve Osmaniyet tarihinde bıraktığı en büyük, en feci lekelerden biri de Şehid Midhat Paşa ve refikasının Taif'te boğdurulmasıdır.*" **OG**, "*Midhat Paşa'nın Mektupları*", 1 Şubat 1901, No 77, s. 2-4; Mithat Paşa'nın konu alındığı makaleler için bkz. **OG**, "*Sultan Hamid'le Midhat Paşa Muhaberatından*", 1 Teşrinvevvel 1901, No 93, s. 3-4; **OG**, "*Takrir*", 15 Kanunsâni 1902, No 100, s. 3; **OG**, "*Hatırat*", 1 Kanun-i sâni 1901, No 99, s. 4. *Osmanlı Gazetesi*'ne Yeni Osmanlılar'ın sembol ismi Sultan V. Murat'a dair birçok makale vardır. Bu makalelerde Sultan II. Abdülhamit sık sık eleştirilirken halka da V. Murat'ı kurtarmak için bir şeyler yapmaları konusunda çağrılarda bulunmaktadır. Sultan V. Murat'ın kurtarılması konusunda en ilginç olan çalışma, İstanbul'a ziyaret edecek olan Alman İmparatoru'na Sultan V. Murat'ı kurtarması için mektup gönderilmesidir. **OG**, "*İlan*", 1 Kanun-i evvel 1898, No 25, s. 1; Sultan V. Murat'ın ele alındığı makaleler için bkz. **OG**, "*İhtar*", 1 Mart 1899, No 31, s. 1; **OG**, "*Sultan Murad Mazlum*", 12 Ağustos 1904, No 137, s. 2; **OG**, "*Feryad Sultan Murad*", 20 Eylül 1904, No 139, s. 2; **OG**, "*Mekâtib: istanbul'dan*", 15 Şubat 1900, No 54, s. 4; **OG**, "*Sultan Murad Hamis*", 1 Eylül 1899, No 43, s. 1.

Osmanlı Gazetesi'nde, Avukat Acim İzzet Bey'in Londra'da çıkan Hürriyet Gazetesi'ne yazdığı makaleyi verirken casuslar tarafından yakalandığı ve eziyet gördüğünden bahsedilmektedir. Buna sebep olanın, İzzet Bey'in hamiyet-i fazileti olduğunu savunan gazete, padişah tarafından onun öldürülmesi emrinin verildiğini belirtmektedir.¹⁹⁴

Askeri Tıbbiye'deki gençlerin en önemli rahatsızlıklarından biri de o dönemdeki terfilerin alınan eğitime veya kişilerin yeteneğine göre değil, ataması yapılan kişinin ailevî statüsüne veya padişaha yakınlığına göre yapılmasından kaynaklanıyordu. *Jön Türkler* ise II. Mahmut döneminden gelen bir geleneğin neticesinde halk tabakasından geliyordu. Terfilerde yapılan eşitsizlik ise halk tabakasından gelen öğrenciler arasında yönetime duyulan güveni zedeliyor ve yönetime karşı cephe almalarına sebep oluyordu.¹⁹⁵ Örneğin, Osmanlı İmparatorluğu'nda bir yere memur olmak için önce saraydan birine rüşvet vermek gerektiği ve daha sonra memur olduğundan bahsediliyor.¹⁹⁶ Bir başka makalede sadrazamın damadı Mahmud Ali Bey'in miralay olduğu haberi veriliyor.¹⁹⁷

Hürriyet peşinde koşan *Jön Türkleri* fiili harekete sürükleyen ise Avrupa kaynaklı bir fikir akımı oldu. Fransız İhtilali'nin etkisiyle yayılan milliyetçilik fikirlerinin, imparatorluğun dahilinde yaşayan etnik unsurlar arasında da hayat bulmasıyla imparatorluktan kopuşlar başladı. Emperyalist Avrupa devletlerinin isyanlara destek vermesiyle yaşanmaya başlayan kopuşlar *Jön Türklerin* seslerini yükseltmesinde en önemli etken olmuştur. Zira onları faaliyete geçmeye iten, etnik grupların Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmak için çıkardıkları isyanlar ve yönetimin bu isyanları durduramaması idi.¹⁹⁸

Osmanlı Gazetesi'nde de isyanlar karşısında bir şeyler yapılması gerektiği pek çok makalede ele alınmıştır. Yapılması gereken en acil iş ise cemiyetin görüşüne göre ıslahattır. Ama, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*'nin görüşüne göre Sultan II. Abdülhamit, ıslahatların önündeki en büyük engeldir. Sultan II. Abdülhamit'in saltanatının 23. yılını değerlendirmek maksadıyla yazılan

¹⁹⁴ OG, "Avukat Acim İzzet Bey", 15 Eylül 1899, No 44, s. 3.

¹⁹⁵ Aydemir, a.g.e., s.192; Karabekir, a.g.e., s. 59; Hanioğlu, *Bir Siyasal...*, s.63.

¹⁹⁶ OG, "Mekâtib: İstanbul'dan", 15 Eylül 1899, No: 44, s. 5.

¹⁹⁷ OG, "Yine Damad Beyler!", 15 Kanun-i evvel 1898, No 26, s. 4.

¹⁹⁸ Bu konu II. Bölümde ayrıntısıyla ele alınmıştır.

makalede, sultanın ve hafiyelerinin kişilerin yapmaya çalıştığı “ıslahatların önünde korkuluk gibi” durduğundan bahsedilmektedir.¹⁹⁹ Sultan II. Abdülhamit’in yaptığı tek şeyin ıslahat yapacağını söz verip geçiştirdiği de cemiyetin iddiaları arasındadır. *Osmanlı Gazetesi*’nde bu konuyla ilgili şöyle denilmektedir: “Siz yirmi beş senedir namusunuz üzerine ıslahat yapacağız diye söz veriyor, yapmıyor, cihanı aldatıyorsunuz. Hakkınız olsa bile size kim inanır. Padişahların yalancısı yahud ey yalancılar padişahı!...”,²⁰⁰ Bir diğer iddia konusu ise Sultan II. Abdülhamit’in sırf Avrupa devletlerine gösteriş için bir takım yüzeysel ıslahatlar yaptığıdır.²⁰¹ Sultan II. Abdülhamit’in ıslahat konusundaki bu tutumu da isyanların durdurulamamasına, kopuşların engellenememesine sebep olmaktadır. *Osmanlı Gazetesi*’ne imparatorluğun çeşitli bölgelerinden, özellikle isyan hareketlerinin olduğu yerlerden mektuplar gelmiştir. Bu mektupların ortak özelliği, Sultan II. Abdülhamit’in ıslahat sözü verdiği ve tek çıkar yolunun ıslahat yapmak olduğu halde hala bu yolda çalışmaların yapılmadığı, dolayısıyla karışıklıkların önlenemediği vurgusunu yapmalarındır.²⁰²

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin önerdiği ıslahatların niteliğinin nasıl olması gerektiğini Ahmet Rıza, *Osmanlı Gazetesinde* yazdığı bir makalede çok iyi belirtmiştir. Ona göre yapılması gerekenler şudur;

“Ne için milliyet, cinsiyet ayırmayarak umum ahaliyi razı ve memnun edecek ıslahatla düşmanı hayrette bırakmıyoruz. Utandırmıyoruz. Bize göre en hayırlı ıslahat kavânin-i mevcudeyi adilane, müsavatkaranane bir surette icra ve tatbik etmektir. Elimizde bu gün Avrupa’yı hayran edecek, şaşırtacak kudret, yani kanun ve şeriat varken ne için milleti böyle Frenklerin haklı şikâyetine, acı hakaretine ve bin dürlü muhatıraya terk ve hedef eyliyoruz? Yazık değil mi, ayıp değil mi?”²⁰³

¹⁹⁹ Mustafa Refik, “*Abdülhamid ve ... (?) Meselesi*” 1 Eylül 1899, No 43, s. 3; Bir başka makalede Mustafa Refik Bey’in padişahı uarmak için layihalar sunduğunu ama Sultan II Abdülhamit’in bunları dikkate almadığı vurgulanmaktadır. **OG**, “*Mustafa Refik Bey Efendi’nin İfade-i Mahsusası*”, 1 Nisan 1899, No 33, s. 5.

²⁰⁰ **OG**, “*Havadis*”, 15 Eylül 1901, No 92, s. 7. Benzer görüşler için bkz. **OG**, “*Mekâtib: İstanbul’dan*”, 1 Kanun-i evvel 1903, No 127, s.7.

²⁰¹ **OG**, “*Aklınca İslahat Yapıyor!*”, 1 Haziran 1898, No 16, s. 7.

²⁰² Bkz. **OG**, “*Hudud Boyundan: Rumeli İslahatı Nedir?*”, 15 Mart 1899, No 32, s. 7; **OG**, “*Haleb’den*”, 15 Kanun-i sani 1898, No 4, s. 6; **OG**, “*Balkanlarda*”, 1 Eylül 1903, No 121, s. 1.

²⁰³ Ahmet Rıza, “*İcmal-i Ahval*”, **OG**, 15 Haziran 1898, No 14, s. 2.

Osmanlı İmparatorluğu dahilindeki etnik grupların korunması, onların daha iyi koşullarda yaşaması için ıslahatların tasarlanması ve hayata geçirilmesi gerekçesiyle Avrupa devletlerinin yaptığı baskı, *Jön Türkler* tarafından etraflıca incelenmiştir. Neticede Avrupa devletleri için bu gerekçelerin onların emperyalizmine bahane olduğu fark edilmiş ve buna karşı *Jön Türkler* “Bu devlet nasıl kurtulabilir?” sorusu üzerine yoğunlaşmıştır.²⁰⁴

Neticede *Jön Türkler* hem Avrupa devletlerinin bölücü faaliyetlerine hem de Sultan II. Abdülhamit’in –onlara göre- ıslahat yapmayı reddeden baskıcı yönetimine karşı Osmanlılık görüşü etrafında toplandılar.

Osmanlılık, Osmanlı İmparatorluğuna tâbi çeşitli milletleri temsil ederek ve birleştirerek bir “Osmanlı milleti”²⁰⁵ meydana getirme fikriydi. Bunda maksat, Osmanlı memleketindeki Müslim ve gayri Müslim halka siyasi haklar tanımak ve vazifeler yüklemek; bu sayede halk arasında eşitlik sağlamak, herkesin fikrinde ve dininde serbesti sağlamak, böylece kişilerin aralarında din ve soy farkı olmasına rağmen yekdiğerine karıştırarak ve temsil ederek birleşmiş bir milliyet ortaya çıkarmaktır.²⁰⁶ *İttihat ve Terakki Cemiyetine* göre Osmanlılık fikrinin önündeki engel ise Sultan II. Abdülhamit idi.²⁰⁷

İttihat ve Terakki’nin yayın organı olan *Osmanlı Gazetesi*’nde de Osmanlılık fikri sık sık savunulmuştur.²⁰⁸ Yaptığı propagandalarla imparatorluk dahilindeki tüm etnik unsurlara “gelin birleşelim” çağrısında bulunmuş ve bu

²⁰⁴ Akşin, *Jön Türkler...*, s. 44; Hanoğlu, *Bir Siyasal...*, s. 633.

²⁰⁵ “Millet-i Osmaniye” terimi, *Osmanlı Gazetesi*’nde de kullanılmıştır ki bu, Osmanlılık fikrini yansıtan en açık ibarelerden biridir. Bkz. **OG**, “*İbret*”, 15 Mart 1898, No 8, s. 3; Ahmet Lütfullah-Mahmud Sabahattin, “*Umum Osmanlı Vatandaşlarımız*”, **OG**, 1 Nisan 1901, No 81, s. 4

²⁰⁶ Yusuf Akçura, **Üç Tarz-ı Siyaset**, TTK, Ankara,1991, s. 19; Osmanlılık fikri, cemiyet üyelerinin eserlerinde de savunulmuştur. “*Hemşehrilerim ilk iş ittihad, yani Müslim ve gayri Müslim bütün vatandaşlar kardeş olmak...*” Cevdet, **Bir Hutbe...**, s. 10; Cevdet, **Uyanınız...**, s. 17;

²⁰⁷ Hanoğlu, **Bir Siyasal...**, s.630.

²⁰⁸ Örneğin, Kürtlerin ve Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğundaki mevkilerinin ele alındığı bir makalede, selamet için birleşim çağrısı yapılmaktadır. Nifakın hiçbir işe yaramayacağı vurgulanmaktadır. **OG**, “*Arnavudlar ve Kürdler*”, 1 Kanun sâni, 1900, No 51, s. 1–3; Benzer görüşler gazetenin bir başka sayısında da ele alınmıştır. Bkz. **OG**, “*Arnavudluk ve Arnavudlar*”, 1 Nisan 1899, No 33, s. 1–3; **OG**, “*Arnavudlar ve Giridler*”, 1 Kanun-i Sani 1900, No 51, s. 1. Burada dikkati çeken husus, *Osmanlı Gazetesi*’nin Osmanlılık fikrini savunurken etnik bir unsurdan yola çıkarak propagandasını yapmasıdır. Yine, devletin yönetim şeklinin ne olması gerektiğiyle ilgili görüşlerin dile getirildiği bir başka makalede, başarının ancak tüm etnik unsurların birleşmesi ile sağlanacağı vurgulanmıştır. Bkz. Ahmet Lütfullah- Mahmud Sabahattin, Gös. yer.

konuda uzun tartışmaların yapıldığı görülmüştür.²⁰⁹ *Osmanlı Gazetesi*'nin birleşelim çağrısı, Sultan II. Abdülhamit'i tahttan indirip Meşrutiyeti yeniden ilan etmeyi ve imparatorluğu parçalanmaktan kurtarmayı amaçlamaktadır.

İmparatorluktan kopuşların önlenememesi, Osmanlılık fikrini savunan *Jön Türkler* arasında paniğe ve yeni fikri cereyanlar arayışına sebep olmuştur.²¹⁰ Bu fikri cereyan da Türkçülüktür.²¹¹ Türkçülüğün²¹² özünü Osmanlılıkta olduğu gibi imparatorluğu kurtarmak amacı oluşturmaktadır.²¹³

Türkçülük fikrinin gelişmesini sağlayan en önemli etken, milliyetçilik akımının Türkler üzerinde etkili olması ve bu bağlamda yapılan çalışmalarıdır.²¹⁴ İmparatorluktaki diğer etnik unsurlara oranla daha kötü durumda olan Türklerin durumu da *Jön Türklerin* bu fikri cereyan üzerinde düşüncelerine sebep olmuştur.²¹⁵

²⁰⁹ *Osmanlı Gazetesi*'nde Osmanlılık fikrinin çeşitli etnik gruplar arasında tartışıldığı görülmüştür. Gazetede Damat Mahmut Celalettin Paşa'nın "gelin birleşelim" çağrısına "*Bir Ermeni*" imzalı bir mektupta bu fikre pek yanaşılmamıştır. Bunun gerekçesi ise Kanun-i Esasi ilan edilse dahi onun istenilen ıslahatları uygulamada yetersiz kalacağı görüşüdür. Mektuba *Osmanlı Gazetesi* "*Osmanlı*" imzasıyla şöyle cevap vermektedir: "*Binaenaleyh Mahmud Paşa Hazretleri'nin mektublarındaki İttihad davetine bilcümle ecnâs ve edyâna mensub vatandaşlarımız gibi Ermeniler de iltihak edebilirler, etmelidirler. Serd olunan programımız dahilinde daha tedabir gösterilebilirse müzakereye ve icabında her şeyi kabule hazırız. Maksadımız Memalik-i Osmaniye'de yaşayan bilcümle akvamın istirahat, terakki ve memleketimizde her türlü esbab-ı adaletin mevcudiyetini temin olmuştur*" Bir Ermeni, "*Türk Vatandaşlara Açık Mektub*", **OG**, 1 Kanun-i evvel 1900, No 73, s. 4-5; Bahsi geçen bu tartışmaya Arnavut olduğunu belirten bir şahıs da katılmıştır. Bu kişinin fikrine göre, Türkler (cemiyet üyelerinden Türkler olarak bahsediyor), bir sürü şubesi olmasına rağmen, daha kendi aralarında anlaşabilmiş değil. Hepsisi birbirinin arkasından konuşuyor. Fikrin sahibine göre, cemiyet, önce kendi arasında anlaşmalı sonra bütün etnik unsurlara birleşelim çağrısını yapmaya hak kazanmalıdır. Burada ilginç olan Arnavut'un şu sözleridir: "*Siz (Jön Türkleri kastediyor) Arnavudluk'ta Abdülhamit'i Arnavudların öldüreceği yerde muhafaza ediyorlar diye bizi eleştiriyorsunuz. Biz Abdülhamit'i öldürebiliriz. Bu bizim için zor değil. Fakat biz bunu icra edersek Türkler'in devr-i ıslahatta bize verecekleri mükâfat nedir?*" Bir Arnavud, "*Mekâtib: Arnavudluk'dan*", **OG**, 1 Kanun sâni 1901, No 75, s. 8; Bir Arnavud imzalı bu mektup, Bir Kürd imzasını taşıyan bir mektupta çok sert bir şekilde eleştiriliyor. Bu mektuba göre, böyle pazarlıkların yapılması son derece yanlıştır. Cemiyet her ne kadar kendi içinde bölünmüş görünse de hepsinin amacı birdir. Baki kalan hürriyet, müsavattır. Bir Kürd, "*Mekâtib: Mısır Elkahire'den*". **OG**, 15 Şubat 1901, No 78, s. 8.

²¹⁰ Yusuf Akçura, **Türkçülük, Türkçülüğün Tarihi Gelişimi**, Türk Kültür Yayını, İstanbul, 1978, s. 81.

²¹¹ Türkçülük fikri *Osmanlı Gazetesi*'nin yayın hayatında olmadığı yıllarda da işlenmiştir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Akçura, **Türkçülük**, s. 33-80.

²¹² *Osmanlı Gazetesi*'nde "Türk milleti, Türkiye Memleketi" gibi terimlerin kullanıldığı görülmüştür. Bkz. Mustafa Refik, "Abdülhamid ve (?) Meselesi", **OG**, 1 Eylül 1899, No 43, s.3.

²¹³ Hanioglu, **Bir Siyasal...**, s. 69-72.

²¹⁴ . David Kushner, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)**, Çev. Şevket Serdar Türet-Rekin Erdem, Kervan Yayınları, İstanbul, 1979, s. 8.

²¹⁵ **OG**, "*İfade-i Mahsusa*", 1 Kanun-i evvel 1897, No 1, s. 2-3.

Türkçülük, özellikle *Osmanlı Gazetesi*'nin yayın hayatının son dönemini kapsayan Makedonya olaylarının neticesinde iyice kökleşmeye başlamıştır.²¹⁶ Balkanlardaki milliyetçi hareketlerin *Jön Türklerin* dikkatini çekmeye başladığını gösteren en güzel örneklerden birine *Osmanlı Gazetesi*'nde verilen bir havadiste rastlıyoruz. Bu havadise göre, İstanbul tarafından yakalanan Bulgar ihtilalciler, hep bir ağızdan milli marş söylemişler. Gazetenin iddiasına göre civardaki halk ise milli marş ne demek bilmediği için marşı “padişahım çok yaşa” anlamına gelen bir şeyler söylediklerini sanmıştır. Milli marşın ne demek olduğunu bilmeyen halkın durumu yadırganmıştır.²¹⁷

Osmanlı Gazetesi'nde Türkçülük fikri zaman zaman Osmanlıcılıkla iç içe ele alınmıştır. Gazeteye göre imparatorluğu kurtarmak için imparatorluk dahilinde yaşayan her kavmin ortak çalışması, ortak hareket etmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Ancak, çalışmaların öncüsü Türkler olmalıdır. *Osmanlı Gazetesi*'nde bu konuyla ilgili şu paragraf dikkat çekicidir:

*“Yıldızı yıldızlılara bırakalım. Onlar hak yola gelmezler. Hepimizin maksadı bir mi? Eğer böyle ise şu sözün icrasına çalışmalıyız: Türkler harekete geçmeli, gelmiyorlar ise getirilmeli, her kavm-i Osmaniye'nin islahat isteyenleri bunu birinci vazife bilmeli. Zira bizde bir kıyamın önayağı Türkler olmaz ise muvaffakiyet elde edilemez.”*²¹⁸ Çünkü Türkler, imparatorluğun kurucusu olması dolayısıyla özel bir öneme haizdirler.²¹⁹

Osmanlı Gazetesi'nde Türkçülük fikirlerinin işlendiği bir başka makalede ise Türkçü fikirleriyle tanınan Şemseddin Sami Bey'in tanıtılmasıdır. Şemseddin Sami Bey'den övgüyle bahseden makalede, onun değerinin yeterince bilinmediği

²¹⁶ Bu fikirleri o dönemde Balkanlarda görev yapmış olan Karabekir'in anılarında açıkça görürüz. Özellikle Makedonya'daki Bulgar ve Sırp'ların kendi milli çıkarları için hareket ettiğini, kendisinin ise “Memalik-i Osmaniye” için savaştığını, ama artık “Memalik-i Osmaniye kim?” cevap veremediğini vurgulamaktadır. Bu durumun onda kendi ulusu için çalışma hissi doğurduğunu savunmaktadır. Onun bu hislerle hareket etmesine sebep olan bir başka faktör, sınıf arkadaşları olan Bağdatlı ve Şamlı gençlerin Araplık cereyanına kapılmaya başlamasıdır. Onların bu fikirlerinin Memalik-i Osmaniye için çalışan Karabekir, için Türklerden başkasına düşman olma hissiyle dolduğunu vurgulamaktadır. Bkz. Karabekir, **a.g.e.**, s. 67-69; benzer görüşler için bkz. Aydemir, **a.g.e.**, s. 452.

²¹⁷ **OG**, “*Havadis*”, 1 Ağustos 1901, No 89, s. 8.

²¹⁸ **OG**, “*Siyasi ve İctimai*”, 15 Kanun-i evvel 1897, No 2, s. 1; Bir başka makalede ise, Türklerin öncü rolü üstlenmesiyle ilgili şöyle denilmektedir: “*Osmanlılar içinde devlet denilince en büyük bir hiss-i hürmet inkiyâd ile en ziyade mütehasıs olan Türkler...*” **OG**, “*İfade-i Mahsusâ*”, 1 Kanun-i evvel 1897, No 1, s. 3.

²¹⁹ Mardin, *Jön Türklerin...*, S. 150.

ve ne demek istediğinin anlaşılmadığından bahsedilmektedir.²²⁰ *Osmanlı Gazetesi*'nin kapanmasından bir sayı önce ele alınana bahsi geçen makalede, Türkçülüğe önemli bir vurgu yapılmaktadır. Burada dikkati çeken husus, başından beri bazı atıflarla Türkçülüğe değinen gazetenin artık net bir şekilde bu görüşü savunmaya başlamasıdır.²²¹

Türkçülük fikri, ele aldığımız dönem içinde *Jön Türkler* tarafından ele alınıp işlense de Osmanlılık fikri kadar savunulmamıştır. Bunun nedeninin, *Osmanlı Gazetesi*'nin sayfalarında da görüldüğü üzere bütün uzlaşma tekliflerinin etnik unsurlar tarafından istenilen cevabı vermemesi olduğu düşünülebilir.

Jön Türklerle ilgili dikkat çeken bir başka husus, onların fikirlerini sunarken İslamı kullanmasıdır. Örneğin, *Osmanlı Gazetesi*'nin bazen “*umum millet-i İslamiye*” şeklinde hitaplarda bulunduğu görülmüştür.²²² Özellikle Girit isyanlarının anlatıldığı makalelerde, gayri Müslimlerin, Müslümanlara yaptığı eziyetler anlatılırken gazete “*alem-i İslamiyet, Müslümancasına izzet-i nefis*” gibi tanımlamalar yapmıştır.²²³

Bunu yapmalarının sebebi ise farklı düşüncelere sahip cemiyet üyelerinin fikirlerini yansıtılmaları dışında, fikirlerini yaymaya çalıştıkları toplumdan tepki almamaktı. Çünkü, hitap ettikleri toplumun geneline yakınına Müslümanlar oluşturmaktaydı. Bu bağlamda politikaları, Sultan II. Abdülhamit'i din yönünden çürütmek ve Meşrutiyeti de din esasına göre savunmaktı.²²⁴ Örneğin, Sultan II. Abdülhamit'in yönetiminin, İslam kurallarına uymadığı yönündeki makalelere

²²⁰ Bu makalede dile getirilen şu sözler dikkat çekicidir: “*Şemseddin Sami Bey, zamanımızda hemen tek başına ihya-i maarif-i milliye çalışmıştır denilebilir. Demek oluyor ki, milletin ruh-i ihtiyacını anlamış, takdir etmiş ve bu noksanın ikmaline çalışmıştır. Fakat, biçarenin bu mesaisini hayatında bile takdir edemeyenler olmuştur.*” **OG**, “*Bir Hitab-ı Ulvi*”, 15 Teşrin-i sâni 1904, No 141, s. 1-2.

²²¹ Yusuf Akçura'nın önemli eseri “*Üç Tarz-ı Siyaset*”in sonunda da Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük tartışıldıktan sonra, Türkçülüğün savunulduğu bilinmektedir. Ancak, burada dikkatimizi çeken nokta, bu savununun 1904 yılıyla, gazetede makalenin yayınlandığı yılın aynı tarihe rast gelmesidir. Akçura, **Üç Tarz-ı...**, s. 36; Yusuf Akçura'nın bu tezi savunmasının nedeni, İmparatorluğun dağılışının önlenmesi için çalışan yegane ırkın Türkler olduğunu tespit etmiş olduğuydu Kushner, **a.g.e.**, s.7.

²²² **OG**, “*İhtar*”, 1 Mart 1899, No 31, s. 1.

²²³ **OG**, “*İzzet-i Nefisten Eser Kalmadı*”, 1 Kanun-i evvel 1898, No 25, s. 5; Meşrutiyete giden yolun anlatıldığı bir başka makalede İslam kurallarının kullanılmasına çok güzel bir örnek vardır; “*İslamiyet'te iki esas hükümet iki şeyden ibaretti. Meşveret ve adalet. Bu iki esas ayrı ayrı iki ayrı fazilet farz olursa da aslında birdir. Bunlar da Meşrutiyetin temelleridir.*” **OG**, “*Mekâtib: İstanbul'dan*”, 1 Teşrin sâni 1899, No 47, s. 4-5.

²²⁴ Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, S. 527; Hanioglu, **Bir Siyaset...**, s. 626.

Osmanlı Gazetesi'nde sıkça rastlamak mümkündür. Cemiyetin, dini kullanarak yaptığı eleştiri daha sonra iyice sertleştirip Sultan II. Abdülhamit'in halife olmadığı yönünde fetvaların neşretmiştir.²²⁵ *İttihat ve Terakki Cemiyeti*'nin bu yönelimi halka inebilme amacından kaynaklanmaktadır.²²⁶ Bu, cemiyetin benimsediği yeni fikirleri dini bir elbise içinde halka sunmak anlamına geliyordu.

İttihat ve Terakki Cemiyeti Meşrutiyete giden yolda halka inebilmeyi amaçladığı için fikirlerini halkın anlayacağı dilden anlatmayı kendine amaç edinmişti.²²⁷ Bunun için merkez yayın organı olan *Osmanlı Gazetesi*, ilk sayısında kendilerini daha iyi anlatabilmek düşüncesiyle duru bir dil kullanacaklarını bildirmişti.²²⁸

Cemiyet üyeleri, fikirlerini halka benimsetene kadar gazete aracılığıyla tekrar tekrar anlatarak halka ulaşmaya çalışmıştır.²²⁹ Bu bağlamda cemiyet üyelerinin birbirlerine görevler yüklediği görülmektedir. Buna *Osmanlı Gazetesi*'ndeki şu sözler örnek verilebilir:

*“Habib M. Bulduğumuz yerdekiler, biçâre ahalimizin câhil, bihaber kısmına ilm-ü maarifin, terakkinin ehemmiyet ve kudsiyetini lisan-ı münâsible anlatsanız o zaman din ve vatana hizmet etmiş olursunuz.”*²³⁰

Osmanlı Gazetesi, bu amaç doğrultusunda hareket ettikten sonra, çalışmalarının meyvelerini almak için sık sık halka seslenmiş ve Sultan II. Abdülhamit'e karşı halkın kendi yanlarında hareket etmeleri için telkinde bulunmuştur. Gazete genelinde bu telkinlerin birkaç ortak noktası vardır; vatanını seven her insanın insanlık görevi için, vatani için, hürriyet için üzerine düşen görevi yapması olarak belirlenebilir.²³¹

²²⁵ **OG**, “*Telaş-ı Şâhâne*”, 15 Nisan 1901, No 82, s. 3; **OG**, “*Mekâtib: İstanbul'dan*”, 15 Teşrin sâi 1901, No 96, s. 5.

²²⁶ Hanioglu, **Bir Siyasal...**, s. 623.

²²⁷ Örneğin, cemiyet üyelerinden Abdullah Cevdet, hürriyete giden yolu şu şekilde tarif etmiştir: *Namaz huzur-u Allaha çıkmaktır. Namaz için Abdest gerekir. O da suyla alınır. Hürriyetin abdesti ise kanla alınır.* Cevdet, **Bir Hutbe...**, s. 5.

²²⁸ **OG**, “*İfade-i Mahsusa*”, 1 Kanun-i evvel 1897, No 1, s. 1.

²²⁹ **OG**, “*Abdülhamid ve İlm-ü Ruh*” 15 Nisan 1899, No 34, s. 5.

²³⁰ **OG**, “*Açık Muhabere*”, 15 Şubat 1902, No 102, s. 8.

²³¹ **OG**, “*Vebal ve Mesuliyet-i İctimai*”, 15 Mart 1903, No 119, s. 2-4; **OG**, “*Hayat-ı Esarete İnhimâk*”, 1 Eylül 1900, No 67, s. 5.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, halkın zor durumları karşısında yayın organlarına mektup gönderip Sultan II. Abdülhamit'i eleştiren makaleler göndermesi karşısında, amaçlarına ulaştığı düşünülebilir.²³² Özellikle imparatorluktan kopma noktasında olan yerlerden gönderilen mektuplar bu konuda dikkate değerdir. Örneğin Bosna'dan gönderilen bir mektupta buralarda yaşanan karışıklıkların sorumlusu Sultan II. Abdülhamit gösterilmekte ve ona eleştiriler gazete aracılığıyla duyurulmaktadır.²³³

Osmanlı Gazetesi, bu başarısından güç alarak, halkı olaylar karşısında yönlendirme çabasına girişmiştir. Örneğin, Girit'ten göç eden halkı bu faaliyetlerinin çok yanlış olduğunu, bunun kesin vatanlarını kayıp etmek olacağını vurgulayan gazete, yayınlarıyla halkın Girit'ten hicretini durdurmaya çalışmıştır.²³⁴

Halkın yaptıkları telkinlere uymadığını gören cemiyet üyeleri, yine yayın organlarıyla halka duydukları öfkeyi açığa vurmuştur.²³⁵ *Osmanlı Gazetesi*'nin son sayısında da halka büyük bir öfke duyulduğu görülmektedir.²³⁶

İttihat ve Terakki Cemiyeti, gazetenin yayın hayatının bittiği 1904 yılına kadar tek amaçları olan Sultan II. Abdülhamit'i tahttan indirip Meşrutiyeti ilan etmeyi başaramamıştır. Bunda şüphesiz, 1902 yılındaki kongre sonucu cemiyetin içine düştüğü karışıklık ve ikiye bölünme etkili olmuştur.²³⁷ Bu ayrılığın asıl sebebinin yabancı desteğini alıp almama konusunda olduğunu daha önce değinmiştik.²³⁸ Bu noktada, cemiyet üyelerinin Avrupa desteğini almaya çalıştığı da bilinmektedir. Özellikle *Osmanlı Gazetesi*ni çıkaran grup, 1902'den sonra

²³² Hanioglu, *Bir Siyasal...*, s. 636.

²³³ **OG**, “*Mekâtib*”, 1 Haziran 1898, No 13, s. 6; **OG**, “*Mekâtib: Midilli Adasında İsyân*”, 15 Şubat 1899, No 30, s. 5–6.

²³⁴ **OG**, “*Havadis*”, 1 Eylül 1899, No 43, s. 8; **OG**, “*Giritlilere İhtar*”, 15 Mayıs 1899, No 36, s. 3.

²³⁵ Gazete Girit konusunda cemiyetin gösterdiği yolda ilerlemeyen halka şu şekilde sitemde bulunmuştur: *size malınızı, yurdunuzu terk etmeyin dedik, dinlemediniz. Yazıklar olsun!* Bkz. **OG**, “*Havadis*”, 1 Haziran 1899, No 41, s. 8.

²³⁶ Gazetenin ifadesi şu şekildedir: *Alçaklığın bu derecesine miskin miskin bakan halka lanet. Başka bir şey diyemeyiz!* **OG**, “*Osmanlı*”, 8 Kanun-i evvel 1904, No 142, s. 3.

²³⁷ Bu durumun farkında olan cemiyet üyeleri, *Osmanlı Gazetesi*'nin sonlarına doğru artık birlikte hareket etmek için çalışacaklarını vurgulamıştır. Bkz. **OG**, “*Bir Hatve Daha*” 15 Temmuz 1904, No 136, s. 1.

²³⁸ Ahmet Rıza Bey, Cenevre kolu tarafından yabancı müdahalesini istememesi yüzünden anlayamadığı bilinir. Ayrıca Ahmet Rıza Bey'in kibirli olması, Meşveret cemiyetinin adına değil de kendi adına çıkarmak istemesi, Meşveret'te Girit isyanlarıyla ilgili Rumların lehinde yazılar yazılması onun Cenevre koluyla iyice arasının açılmasına sebep olmuştur. Geniş bilgi için bkz. A. Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu'nda...*, s. 178-180, 323-325.

İngiltere desteğini savunmuştur.²³⁹ Cemiyet üyeleri arasındaki bu düşünce farkından başka, güdülen siyasi programda da bir belirsizlik olduğu tespit edilebilir. Cemiyet üyeleri, yukarıda değinildiği gibi Osmanlılık fikriyle hareket ettiklerini söyleseler dahi, *Osmanlı Gazetesinde* rastlanılan bazı “Türk milleti” ve “umum millet-i İslamiye” gibi sözlerin, cemiyet üyelerinin fikirlerinin tam netleşmediğini göstermesi bakımından önemlidir.

II. BÖLÜM

II.ÖNÜ ALINAMAYAN İSYANLAR VE KOPUŞLAR

II.I.Girit Meselesi

II.I.I.Girit İsyancıları'nın Tarihi Gelişimi

Girit adası, 1669'da Osmanlı hâkimiyetine girdi. Adadaki Osmanlı hâkimiyeti adaya bir buçuk asır sürecek olan barış dönemini getirdi. Fakat, bu barış ve huzur dönemi çok uzun sürmedi. Rusya'nın kışkırtmasıyla adada isyanlar

²³⁹ Hanioglu, **Bir Siyasal...**, s. 648. *Osmanlı Gazetesi*'nde de Sultan II. Abdülhamit'in İngiltere'den uzaklaşması da eleştiri konusu olmuştur. **OG**, “*İngiliz Efkarı*”, 15 Eylül 1898, No 20, s. 1.

başladı. İlk Girit isyanı, II. Katerina tarafından gönderilen Papazoğlu adında bir Rum'un kışkırtmasıyla 1770 senesinde ortaya çıktı.²⁴⁰

Rus tahriki, Fransız İhtilali ile uyandırılan milliyetçilik fikri, bunlara ilaveten Osmanlı İmparatorluğu'nun gündün güne bozulan ve zayıflayan iç idaresi neticesinde, Hıristiyan tebaası arasında baş gösteren ayrılma arzusu ve nihayet böyle bir cereyanı gerçekleştirmek için kurulan "*Heteria Cemiyeti*"nin faaliyetleriyle Giritli Rumlar, bundan sonraki dönemlerde fırsat buldukça isyan etti.²⁴¹ İsyandar bağımsızlığını Edirne Anlaşmasıyla kazanan Yunanistan'ın faaliyetlerinden ayrı tutulamaz. Londra Protokolü ile sınırları çizilen Yunanistan'ın sınırları içinde Girit yoktu. Buna memnun olmayan Giritli Rumlar, faaliyetlerine hız verdi.

1867'de Girit'te Yunanlıların desteğiyle yeni bir isyan çıkaran Rumlar, önce ıslahat istediklerini açıkladı ve daha sonra Osmanlı'nın zaafını görünce Girit'i Yunanistan'a ilhak ettiklerini ilan ettiler. Babîâli çözüm olarak Girit'e muhtariyet verilmesini önermişse de Rumlar Yunanistan'a katılma fikrinden vazgeçmemiştir. Olayların yatışması için 1868'de Rumlara birçok fayda sağlayan nizamname hazırlandı.²⁴²

1878 Berlin Anlaşması'nın 23. maddesi gereğince Girit'te ıslahatın genişletilmesi amacıyla 23 Ekim 1878'de Halepa Sözleşmesi yapıldı. Yeni bir isyanın önünü almak için imzalanan bu sözleşmeyle, 1868 yılındaki nizamnamenin hükümleri genişletildi. Böylece adanın iç idaresi Giritli Rum ve Müslüman halka intikal etmiş oluyordu.²⁴³

²⁴⁰ Tukin, "Girit", **İslam Ansiklopedisi**, M.E.B., İstanbul, 1964, C. 4, s. 796.

²⁴¹ Tukin, **a.g.m.**, s. 796. Bu konuyla ilgili ayrıca bkz., **Osmanlı Ansiklopedisi**, "Siyasal tarih: II. Mahmud: 1808- 1839 ", İz Yayıncılık, İstanbul, 1999, C. 6, s. 41-43; Mithat Sertoğlu, "Girit Tarihi", **Resimli Tarih Mecmuası**, C. 6, S. 71, 1955, s. 4155.

²⁴² 1868 düzenlemeleri adadaki Rumlara vergiler açısından büyük kolaylıklar sağladı. Ayrıca ada siyasi yönden de ayrıcalıklı konuma erişti. Öyle ki, vilayette bir Meclis-i Umumi oluşturuldu. Nüfus bakımından Müslümanlara göre çoğunlukta olan Rumlar mecliste çoğunluğu ele geçirmişler ve Rumlar Yunanistan'a katılma mücadelelerini bu meclisle siyasi platforma taşımıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Adıyeke, **a.g.e.**, s. 24; Bu konuyla ilgili bkz. Cemal Tukin, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Girit İsyandarı 1821 Yılına Kadar Girit", **Bellekten**, Ankara, 1945, C. IX, S. 34.

²⁴³ Bu sözleşme ile Girit'in valisi Hıristiyanlar arasında seçildi ve meclisin üye sayısındaki 49'a 31 Hıristiyan üstünlüğü göze çarpar. Rumca Türkçe gibi resmi dil kabul edildi. Ayrıntılı bilgi için bkz., Karal, **Osmanlı Tarihi**, TTK., Ankara, 1988, C. VIII, s. 119; Mehmed Salâhi, **Girit Mes'lesi 1866-1889**, Yay Haz. Münir Aktepe, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1967, s. 17-18; Mithat Işın, **Tarihte Girit ve Türkler**, TC. Askeri Deniz Matbaası, 1945, s. 56.

Halepa sözleşmesiyle Girit Rumları, kendilerine muhtariyet derecesinde bir idare tarzı sağlamışlardı. Fakat, bu idare tarzı da Rumların birkaç sene sonra isyan etmelerine engel olmadı.²⁴⁴

1896 yılında yabancı konsolosların da kıskırtmasıyla Giritli Rumlar yine gözlerini Yunanistan'a çevirdiler. Kandiye ve Hanya'da Rumlar ve Müslümanlar arasında çarpışmalar görüldü. 1897'de ise çarpışmalar şiddetini artırdı.²⁴⁵ Hıristiyan halkların ulusal bağımsızlık mücadelesi ve ona karşı Müslümanların faaliyetleri Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasındaki uçurumu artırdı. Bu hareketlerin içine 1896–97 Girit isyanları da dahildir.²⁴⁶

Bu durumu, Yunanistan bir fırsat olarak görüyor ve Girit'i bir an önce topraklarına katmak için sabırsızlanıyordu. *Megali İdea*'nın ilk hedefi Girit ve Yanya olmuştu. Bu sebeple Yunanistan, Girit üzerindeki faaliyetlerini artırdı.²⁴⁷ Çünkü, Yunanistan'ın iştahını kabartan bir dizi olaylar silsilesi ona bu süreçte örnek olmuştu.²⁴⁸

Gerek bahsi geçen amaç doğrultusunda gerekse Rumların oluşturduğu kamuoyu baskısı nedeniyle Yunanistan adayı işgal etti ve bunun üzerine '313 harbi' diye bilinen²⁴⁹ Osmanlı-Yunan savaşı (1896–1897)²⁵⁰ başladı. Savaşta Osmanlı İmparatorluğu büyük başarı göstermişti. Osmanlı İmparatorluğu bu başarıdan yararlanamadı çünkü, bu aşamada, bölgede karışıklık istemeyen ve Yunanistan lehinde tavırları olan Avrupa devletleri devreye girdi.

²⁴⁴ Salâhi, **a.g.e.**, s. 18.

²⁴⁵ Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Adıyeke, **a.g.e.**, s. 17-30; Karal, **a.g.e.**, s. 118-125; Tukin, "Girit", s. 798-803.

²⁴⁶ Lewis, **Modern Türkiye'nin...**, s. 337.

²⁴⁷ Cengiz Orhonlu, "Yunanistan'ın Osmanlı Devletine Karşı Takip Ettiği Siyaset (1866-1885)", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, C.I, Sayı 6, İstanbul, 1980, s. 5. Mehmed Hocaoglu, **II. Abdülhamit'in Muhtıraları**, Kamer Yay., İstanbul, 1998, s. 195.

²⁴⁸ Şöyleki, 1877 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında 13 Temmuz 1878 Berlin Anlaşması imzalanır. Bu anlaşma gereğince Romanya, Sırbistan ve Karadağ büyür. Besarabya. Batum, Kars ve Ardahan'ı Rusya alır. Sonradan 1881'de Yunanistan Tesalya'yı alır. İngiltere ise 4 Haziran 1878 Kıbrıs adasını alır. Berlin Anlaşması'nı takip eden yıllarda Fransa 1881 de Tunus'u, İngiltere ise Mısırı işgal eder. Bulgarlar da 1885'te doğu Rumeli'yi işgal eder. Adeta 'ne koparırsam kardır' düşüncesiyle hareket eden Avrupa devletlerinin bu hareketleri, Yunanistan'ı da imparatorluktan bir şeyler koparmak için faaliyette bulunmasına sebep olmuştur.

²⁴⁹ Bu ifade için bkz. Yüksel Özgen, **II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan'ında Dış Politika**, (HÜAİİTE Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2004, s. 89.

²⁵⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz; Bayram Kodaman, **1897 Türk-Yunan Savaşı (Tesalya Tarihi)**, TTK., Ankara, 1993; Yusuf Halaçoğlu, "Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne Karşı Takip Ettiği Siyaset (1885-1918)", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, C. I, S. 6, İstanbul, 1980, s. 15-16.

Avrupa devletleri, II. Abdülhamit'i Girit'te yeni bir özerk yönetim kurması için zorladı. Girit yine Osmanlı egemenliğinde kalacak, ancak padişah tarafından atanan Hıristiyan vali Atina tarafından da onaylanacaktı. Vali adada kalan Müslümanların korunacağına söz verdi. Ancak, Rum milis kuvvetleri arasında bu sözün pek değeri yoktu.²⁵¹

Osmanlı –Yunan savaşı, Yunanistan'ın savaştan yenik çıktığı halde, uzun vadede bakıldığında bu yenilgiyi kazanca çevirdiği önemli bir savaştır.²⁵² Bu savaş, Sultan II. Abdülhamit'e bazı dersler vermiştir. Bu savaş akabinde büyük devletlerin tutumu açıkça göstermiştir ki, eğer gelişmeler Avrupa devletlerinin çıkarına uymuyorsa Osmanlı İmparatorluğu haklı olduğu bir meselede dahi zaferinin karşılığını alamayacak. Diğer taraftan, son yaşanan gelişmeler - savaş nedeniyle Müslüman halk adayı terk etmeye başlamıştır- ki bu artık adanın bir gün elden çıkacağını göstermiştir.²⁵³

II.I.II. Sultan II. Abdülhamit ve Girit İsyanı

Osmanlı Gazetesi'nin Girit isyanlarıyla ilgili dönemin hükümdarı II. Abdülhamit'e bakışı son derece eleştireldir. *İttihat ve Terakki Cemiyeti*'nin Sultan II. Abdülhamit'e karşı fikirleri göz önüne alınırsa bunun tabii olduğu düşünülebilir. Gazetenin Girit isyanıyla ilgili ele aldığı konulara bakıldığında, hemen hemen her makale ve haberin sonunda Sultan II. Abdülhamit'i eleştirdiği görülmektedir.

Girit isyanlarıyla ilgili *Osmanlı Gazetesi*'nin görüşü, ilk olarak Sultan II. Abdülhamit'in, dönemin hükümdarı olarak Girit halkı ve yönetimiyle yeteri kadar ilgilenmediği yönündedir. Örneğin *Osmanlı Gazetesi*'ne gönderilen “Tabaka-i bâlâdan” imzalı bir mektupta açık olarak şöyle denilmektedir: “*Milletin üzerine kâbus gibi çöken ihtilal isyanları Abdülhamit'in yönetiminden kaynaklanıyor. Girit de bu isyanlardan biri...*”²⁵⁴

Gazetenin diğer bir sayısında eleştirinin dozu biraz daha ağırlaşmıştır. Şöyle ki; “*Giritli Rumlar, buradaki Müslümanları katlettiler. Bu felakete kim*

²⁵¹ Shaw, a.g.e., s. 258.

²⁵² Bu savaşta elde edilen başarıyla *Jön Türklerin* kamuoyunda güç kaybederken, Sultan II. Abdülhamit'in güç kazandığına daha önce değinmiştik.

²⁵³ Avni Özcan, “Sultan II. Abdülhamid”, *Türkler*, C. 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 921.

²⁵⁴ OG, “*Tabaka-i Bâlâdan*” Kanun-i sani 1898, No 4, s. 4.

*sebepe oldu? Sultan Abdülhamit! Buralara en rezil acımasız memurlarını gönderdi. Buralarla yeteri kadar ilgilenmedi.”*²⁵⁵

Osmanlı Gazetesi'nde yayınlanan ve Girit isyanlarının Sultan II. Abdülhamit'in başarısız yönetiminden kaynaklandığını savunan bir diğer makalenin adı “Ne Haldeyiz”. Girit'in son durumuyla ilgili detaylı bilgi verilen bu makalede, son olarak Sultan II. Abdülhamit'in, makamının haysiyetini ve hanedanının şerefini ayaklar altına aldığından bahsediliyor. Aynı makalede, Sultan II. Abdülhamit'in, bütün olumsuzlukları yapıp da isyanın halli için ıslahat yapmaya değil teşebbüs, meyil bile etmediği vurgulanıyor. Bu fikrin sahibine göre Sultan II. Abdülhamit'in yaptığı tek şey nifak yaratmaktır.²⁵⁶

Gazetede bunun aksi fikirlere de bazen yer verilmiştir. Mesela Girit'ten Razi isimli birinin gönderdiği mektupta Avrupa devletleri geldiğinden beri Müslümanların daha rezil durumda olduğu, Sultan II. Abdülhamit döneminde daha rahat oldukları bildirilmektedir. Bu durum gazetedeki Sultan II. Abdülhamit yönündeki eleştirilerin sırf cemiyetin muhalif durumundan kaynaklandığını düşündürebilir.²⁵⁷

Osmanlı Gazetesi'ndeki bir makalede Sultan II. Abdülhamit'in eleştirildiği bir diğer nokta, Girit meselesinin çözümünde Sultan II. Abdülhamit'in çok pasif kaldığı üzerinedir. Aynı makalede, Padişahın Girit'i adeta üzerinden attığına memnun olduğu belirtilmiştir.²⁵⁸ Sultan II. Abdülhamit hatıralarında, Tesalya'yı²⁵⁹ yeni bir sınır düzenlemesiyle tam olarak temin etmek için Girit'i Yunanistan'a vermeyi düşündüğünü belirtmiştir.²⁶⁰

Osmanlı Gazetesi'nde Yunan Kralı'nın oğlu olan Prens George'un, Girit'e vali seçilmesinin sorumlusunun, Rusya'nın “güzel hatırını” kıramayan Sultan II.

²⁵⁵ OG, “*Teselya'nın Tahliyesi*”, 1 Haziran 1898, No 13, s. 2–3.

²⁵⁶ OG, “*Ne Haldeyiz*”, 1 Kanun-i evvel 1898, No 25, s. 2.

²⁵⁷ OG, “*Mekâtib: Girit'den*”, 1 Kanun-i sâni 1899, No 27, s. 3.

²⁵⁸ OG, “*Mekâtib: Girit'den*”, 1 Kanun sani 1899, No 27, s. 4.

²⁵⁹ Teselya mevzuu şöyle gelişmiştir: 1877–1878 Osmanlı- Rus savaşı sonunda düzenlenen Berlin Kongresi'ne Yunanistan da dahil olmak istemiştir. Lakin, bu isteği kabul olmamıştır. Ancak, katıldığı bir oturumda toprak isteğini, özellikle Girit'i istediğini dile getirmiştir. Berlin Anlaşmasına konan içeriği belirsiz bir madde ile Yunanistan Osmanlı İmparatorluğu'nu görüşmelere davet etmiş ve isteğini dile getirmiştir. Avrupa devletlerinin araya girmesiyle Yunanistan'a 1881 yılında Larissa ve Tesalya'nın bir kısım topraklarını Osmanlı İmparatorluğu'ndan almıştır. Detaylı bilgi için bkz. Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789- 1914)**, TTK.,Ankara, 1997, s. 555-556.

²⁶⁰ Abdülhamit, **a.g.e.**, s. 93.

Abdülhamit olduğu savunulmaktadır. Bu durumun, eninde sonunda Girit'in kaybı anlamına geleceği vurgulanmaktadır.²⁶¹

Sultan II. Abdülhamit anılarında Girit'e vali tayini konusunu istemeyerek kabul ettiğini söylemektedir. Sultan II. Abdülhamit, Rusya ve İngiltere'nin prensi desteklediğini ve bu durumda hiçbir şey yapamadığını vurgulamaktadır.²⁶² Sultan II. Abdülhamit'in dile getirdiği bu çaresizliği, *Osmanlı Gazetesi*'nin çoğu makalesinde Sultan II. Abdülhamit'in Girit konusundaki pasifliği olarak yorumlanmıştır.

Osmanlı Gazetesi, Osmanlı askerinin adadan çekilmesiyle ilgili sorumlu olarak Sultan II. Abdülhamit'i görmektedir ve onu bu konuda, çok ağır bir dille eleştirilmektedir. “*Edepsizin yüziine tükürmüşler yağmur yağıyor demiş. Hakareti rahmetle te'vil eylemiştir, işte askerimiz Girit'ten tard olunuyor. Bakalım Abdülhamit yakında buna da muvaffakiyet-i şahane diyerek ilan edecek midir?*”²⁶³

Girit'te bundan sonra yaşanacak olan olayların kökenini *Osmanlı Gazetesi* yukarıda eleştirdiği konulara bağlamaktadır. Baştan beri tek suçlu Sultan II. Abdülhamit'tir. Gazete alaycı bir dille eleştirilerini devam ettirecektir. Bunda, Girit'i kaybediyor olmanın verdiği üzüntünün de çok etkili olduğunu vurgulamakta yarar vardır. Örneğin gazetenin verdiği bir havadiste deniliyor ki;

“*Babiâli Girid'i himaye eden dört devlet-i muazzamaya! Bir beyanname göndererek Girid gümrüğü memalik ecnebiye ile Türkiye'den gelen eşya-i ticariyeden aynı miktar resim almakda devam edecek olursa Türkiye de mukabele-i bilmisilde bulunacağını bildirmiş. Doğrusu Babiâli'nin bu diplomatlığına söz yok!!*”²⁶⁴

Osmanlı Gazetesi'nin Girit konusuyla ilgili Sultan II. Abdülhamit'i eleştirdiği bir diğer konu, Sultan II. Abdülhamit'in İstanbul basınında uyguladığı sansürdür. *Osmanlı Gazetesi*'nde yayınlanan “Bir Tekzib-i Müdhiş” başlıklı makalede, istibdat yanlısı gazeteler olarak nitelendirilen İstanbul gazetelerinin Girit Konusuyla ilgili net davranmadığı söylenmektedir. Aynı makalede, bu

²⁶¹ OG, “*Girid*”, 1 Haziran 1898, No 13, s. 2.

²⁶² Abdülhamit, a.g.e, s. 92.

²⁶³ OG, “*Abdülhamid*”, 15 Eylül 1898, No 20, s. 7.

²⁶⁴ OG, “*Havadis*”, 1 Haziran 1899, No 37, s. 6.

gazeteler, cahil ve gaflet halindeki Müslüman halkın uyutulmasıyla suçlanmaktadır.²⁶⁵

Sultan II. Abdülhamit'in uyguladığı sansür, *Osmanlı Gazetesi*'nin bir başka sayısında da ele alınmıştır. Bu sayıda ise Girit kelimesinin telaffuz edilmesinin dahi yasaklandığı eleştirel bir dille ele alınmıştır.²⁶⁶

II.I.III. Giritli Müslümanlar

1896 yılından sonra isyanlar nedeniyle adada köylerden şehir merkezlerine doğru iç göçlerin olduğu bilinmektedir. Bu göçler sırasında Hıristiyan ahaliye yabancı güçler hemen yardım elini uzatırken Müslümanlara sadece yerel yönetim ekmek yardımında bulunmuştur. Şehirlere taşınan Müslüman halka Babıâli para yardımında bulunmuşsa da bu yeterli olmamıştır. Bu göçler, Yunanistan'ın Şubat 1897'de adayı işgal etmesiyle hat safhaya ulaşmıştır.²⁶⁷

Giritli Rumların 1897'den sonra amaçları, Osmanlı egemenliğinin yeniden kurulmasını engellemektir. Bu amaca ulaşmak için ise Rumlar, yerleşik Müslüman ahaliyi adadan kovup onların boşalttıkları yerlere Rumları iskân politikasını uyguladılar.²⁶⁸

Rumların bu politikasını destekler nitelikte, *Osmanlı Gazetesi*'ndeki bir haberde, Kafkasya'daki Rumların, Prens George'a Müslümanlardan boşalan yerlere yerleşme talebinde buldukları ve bunun Prens George tarafından kabul edildiği bilgisi verilmektedir.²⁶⁹

6 Eylül 1898 yılında İngiliz birliği, aşar toplama yetkisini ele almak üzere Osmanlı memurlarının görev yaptığı vergi dairesine girmeye kalkınca memurların ve Müslüman halkın tepkisiyle karşılaştı. Büyük çatışmanın yaşandığı olaylara Kandiye olayları denir. Bu olay, adadan Osmanlı askerinin ve memurunun ayrılışını hızlandırdı.²⁷⁰ Girit adasındaki Osmanlı askerinin varlığının sona ermesi (Kasım 1898)²⁷¹, Müslümanlar için tam bir hezimet oldu. Her ne kadar bölgenin

²⁶⁵OG, "Girid'den", 15 Kanun-i evvel 1898, No 26, s. 7.

²⁶⁶OG, "Ne Haldeyiz", 1 Kanun-i evvel 1898, No 25, s. 2.

²⁶⁷Adıyeke, a.g.e., s. 269.

²⁶⁸Adıyeke, a.g.e., s. 270-271.

²⁶⁹OG, "Havadis", 1 Haziran 1899, No 41, s. 7.

²⁷⁰Adıyeke, a.g.e., s. 202-203.

²⁷¹ 1898'de Osmanlı askerinin adadan çekilmesiyle Girit, hemen hemen Osmanlı İmparatorluğu için kaybedilmiş bir vilayet sayılabilir. Bundan sonra, adadaki Rumlar bir emri vaki ile adayı Yunanistan'a katmaya çalışmıştır. Bkz. Johann Strauss, **Unutulmuş Bir Cemaat: Girit**

güvenliği Avrupa devletlerine bırakılsa da, Girit valisi Müslümanları koruyacağına söz verse de durum hiç de Müslümanlar açısından iç açıcı olmadı.

Osmanlı askerinin Girit'ten ayrılışı, Türk milli tarihinde esef verici bir tablo olarak yorumlanmıştır. Özellikle Müslüman ada halkının, bu olay karşısındaki üzüntüsünün tarifsizliği kayda değerdir.²⁷²

Giritli Müslümanlar, bu hislerini, çaresizlik içinde telgraflarla gazeteye bildirmiştir. Bu telgraflardan anlaşıldığı üzere, Müslüman halk, içinde buldukları durumdan son derece umutsuzdur. Tek suçlu görmektedirler: O da, Sultan II. Abdülhamit'tir.²⁷³ “Ah bize kimse merhamet etmiyor!” başlıklı *Osmanlı Gazetesi*'ne gönderilen bir telgrafta “*Ey zalim padişah. Kalbin müteessir olmuyor mu? Ah hain, bizim de vatanımızı hevesine kurban ettin...*”²⁷⁴ Sözleri Sultan II Abdülhamit'e duydukları sitemin göstergesidir.

Girit'in içine düştüğü halin en büyük suçlusunun Sultan II. Abdülhamit olduğunu savunan Giritli Müslümanlar, tepkilerini ona muhalefet ederek göstermişlerdir. Öyle ki, Giritli bazı Müslüman çevreler arasında hürriyetçi ve meşrutiyetçi fikirler bundan dolayı artmıştır.²⁷⁵

Bu dönemde, Giritli Müslümanların, Hıristiyanlar tarafından eziyet gördükleri bilinmektedir. Bu durum hemen hemen her makalede vurgulanmaktadır. Özellikle Rumların Müslümanların mal ve mülklerine tecavüz ettiklerine değinilmektedir.²⁷⁶ *Osmanlı Gazetesi*'nde, Rumların Müslümanların gözleri önünde üzümlerini ve zeytinlerini kesip sattıkları haber verilmiştir.²⁷⁷

Yine *Osmanlı Gazetesi*'nin verdiği bir habere göre, Girit'te üç Müslüman, Rumlar tarafından öldürülmüştür.²⁷⁸ Bir başka haberde ise, adada can güvenliğinin dahi kalmadığı belirtilmiştir. Halepa kasabasında 16–17 yaşlarındaki bir genç kızın Rumlar tarafından kaçırıldığı verilen haberler arasındadır.²⁷⁹

Müslümanlarının Abdülhamid Devrindeki, İkinci Meşrutiyet Devrindeki ve İlhaktan Sonraki Faaliyetleri, (XI. Türk Tarih Kongresinden Ayrı Basım), T.T.K., Ankara, 1994, s. 2107.

²⁷² Tamisci-zade Mehmed Mâcid, *Girit Hatıraları*, Yay Haz. İsmet Miroğlu- İlhan Şahin, Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1977, s. 37.

²⁷³ OG, “*Son Nefesler*”, 29 Teşrinievvel 1898, No 23, s. 1.

²⁷⁴ Gös. yer.

²⁷⁵ Strauss, **a.g.m.**, s. 2108.

²⁷⁶ OG, “*Girid Facia-i Ahiresi*”, 15 Eylül 1898, No 20, s. 1.

²⁷⁷ OG, “*Kandiye İsyanı*”, 15 Eylül 1898, No 20, s. 8.

²⁷⁸ OG, “*Havadis*”, 1 Haziran 1898, No 13, s. 8.

²⁷⁹ OG, “*Girid'den*”, 15 Ağustos 1899, No 42, s. 6. *Osmanlı Gazetesi*'nde verilen bu haberlere ek olarak, Rumların Girit adasındaki Müslüman halkı yapmadıkları bir suçtan ötürü yargıladıkları

Müslümanların, bu kötü halden kurtulmak için bir takım faaliyetlerde bulunduğu bilinmektedir. Örneğin; 1898 Eylülünde Kandiye'deki Müslümanların eski köylerine yerleşmek için Babiâli'ye ve hükümet-i muazzamaya defalarca müracaat ettikleri fakat, isteklerine cevap verilmediği anlaşılmaktadır.²⁸⁰

Osmanlı Gazetesi'nde, adada güvenliği sağlamak için bulunan Avrupa devletlerinin ise Rumların zulmüne göz yumduğu iddia edilmektedir.²⁸¹ Özellikle, İngiliz askerlerinin Müslümanlara karşı kendi dindaşlarını koruduğunun haberi verilmektedir.²⁸² Londra'dan *Osmanlı Gazetesi*'ne gönderilen isimsiz bir mektupta Girit'teki felakete sebep olanların İngilizler olduğu iddia edilmiştir. Zira bu mektuba göre, İngiliz askerler Müslüman halkın üzerine kurşun yağdırmaktadır.²⁸³

Osmanlı Gazetesi, Müslümanları Girit adasından hicretini son derece olumsuz karşılamıştır. Her fırsatta, Müslümanlara hitaben yazdıkları makalelerde yaptıklarının yanlış olduğunu vurgulamıştır.²⁸⁴

Osmanlı Gazetesi, Müslümanların göç etmesinin en büyük teşvikçisi olarak Sultan II. Abdülhamit'i görmektedir. Gazete, Hanya ve Resmo'daki halkın hicretinin teşvikçisinin Sultan II. Abdülhamit olduğunu hissettiklerini belirtmektedir. Zira, bu iddiaya göre Girit'ten göç eden Müslümanlar adada uygulanacak olan Kanun-i Esasi'yi öğrenmeyecek ve böyle bir yönetim şekliyle ilgilenmeyecektir.²⁸⁵

Gazetede sık sık üzerinde durulan konulardan biri de muhacirlerin Anadolu'daki kötü durumudur. Şöyle ki, Önceleri İzmir'e yerleştirilen muhacirlerin, Konya ve Maraş'a nakil edilmeye başlaması söz konusu olmuştur. Sultan II. Abdülhamit'in bu faaliyetinin sebebi, Girit'teki Kanun-i Esasi ile gözü

bilinmektedir. Rumların sokaktaki köpeklere "Mehmed, Hasan" gibi isimler taktığı vurgulanması gereken diğer bir husustur. Ayrıca, Rumların Ramazan ayında zorla Müslümanlara şarap içirdiği de savunulan iddialar arasındadır. Bkz. Mâcid, **a.g.e.**, s. 43.

²⁸⁰OG, "Telgraflar", 15 Eylül 1898, No 20, s. 8.

²⁸¹OG, "Girit Facia-i Ahiresi", 15 Eylül 1898, No 20, s. 1.

²⁸²OG, "Girid'den", 1 Mayıs 1898, No 11, s. 4.

²⁸³OG, "Telgraflar", 15 Eylül 1898, No 20, s. 8. *Osmanlı Gazetesi*'nin bir başka haberine göre ise, İngilizlerin talebi üzerine otuz dokuz Müslüman evi "sahiplerine" yıktırılmıştır. OG, "Girid Ahvali", 1 Teşrin-i evvel 1898, No 21, s. 4.

²⁸⁴Gazetenin yer verdiği bir haberde şu cümleler geçmektedir: "Size malınızı, yurdunuzu terk etmeyin dedik, dinlemediniz. Yazıklar olsun! Giritli Müslümanlar mülklerini, servetlerini terk ederek celladları olan bir hükümetin altına girdiler." Bkz. OG, "Girid'den 1 Haziran 1899, No 41, s. 7.

²⁸⁵OG, "Girid'den", 15 Ağustos 1899, No 42, s. 6.

açılan bu kişilerin İzmir’de ticaretle uğraşıp zenginleşeceği ve eğitimli evlatlar yetiştirecek olmalarından duyduğu endişe olarak açıklanmıştır. Dolayısıyla, *Osmanlı Gazetesi*’nin iddiasına göre, Sultan II. Abdülhamit bu Müslümanları mahvetmeye çalışmaktadır.²⁸⁶

Bu görüşle aynı doğrultuda olan bir başka makalede ise Giritli Müslüman muhacirlerin çorak, kurak bir araziye yerleştirildiğinden bahsediliyor. Gazetenin yorumuna göre gözleri açılan bu Giritli Müslümanlar, diğer Müslüman ahaliye ibret olması için cezalandırılmaktadır. Ayrıca, aynı makalede Sultan II. Abdülhamit’in, muhacirlere vermesi gereken ihtiyaç paralarının çok azını verdiği belirtilmektedir.²⁸⁷

II.IV. Girit ve Avrupa Devletleri

Avrupa devletleri²⁸⁸, özellikle Rusya ve İngiltere, Girit isyanlarıyla sürekli ilgilenmiştir. Avrupa devletlerinin çıkarları için ilgilendiği konuya, *Osmanlı Gazetesi* sürekli bunun farkındalığını hissettirmiş ve ayrıca konuya Hıristiyan Avrupa devletlerinin Müslümanların aleyhinde davranma olarak yorumlamıştır. *Osmanlı Gazetesi*’nin bu konuyla ilgili vardığı diğer sonuç ise Girit’teki isyanların, Osmanlı İmparatorluğu’nu parçalamak için çaba sarf eden Avrupa devletlerinin oyunlarının bir parçası olmasıdır.²⁸⁹

Osmanlı Gazetesi, bu oyunların bir parçası olarak gördüğü, Avrupa devletlerinin Prens George’yu vali yapma kararına büyük bir tepkiyle yaklaşmıştır.²⁹⁰ Gazetede bu durum, Rusya’nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki emellerini gerçekleştirmesi için bir vesile olarak yorumlanmıştır.²⁹¹

Sultan II. Abdülhamit’in, Yunan Kralı’nın oğlunun atanmasına karşı çıktığı bilinmektedir. *Osmanlı Gazetesi*’nin verdiği bir habere göre Sultan II.

²⁸⁶ OG, “*Mekâtib: Girid’den*”, 15 Nisan 1899, No 34, s. 5.

²⁸⁷ OG, “*Girid’den*”, 15 Ağustos 1899, No 42, s. 6.

²⁸⁸ Avrupa devletlerinden kasıt İngiltere, Rusya, İtalya ve Fransa’dır. Avusturya ve Almanya savaş sonrası adadan çekilmiştir. Girit üzerinde özellikle Akdeniz’deki konumu nedeniyle İngiltere, Rusya ve Fransa çekişme halindedir. Kıbrıs’tan sonra İngiltere Akdeniz’de ikinci bir üs elde etmek istemektedir. Ayrıca Yunanistan’ı da kendine bağlamak istemektedir. Bu noktada tarihi emellerinden ötürü Rusya ile çatışmaktadır. Fransa ise İngiltere’nin Akdeniz’de güçlenmesini istememektedir. Bir de Fransa, Almanya- Osmanlı İmparatorluğu yaklaşmasına karşı 1894’te Rusya ile diyaloga girmişti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 556-558; Adıyke, **a.g.e.**, s. 229- 235.

²⁸⁹ OG, “*Miras Hazırlıkları*”, 1 Haziran 1901, No 85, s. 1.

²⁹⁰ OG, “*Havadis*”, 15 Teşrinvevvel 1900, No 70, s. 8.

²⁹¹ OG, “*Yine Rusya*”, 15 Şubat 1898, No 6 s. 1.

Abdülhamit Rusya'nın Prens George'yu vali yapma teklifine şu şekilde yanıtlamıştır:

*“Rusya'nın teklifini kabul edemem. Çünkü milletin arzusuna doğrudan doğruya muhalif olduğu gibi Girid'in Yunan'a ilhakına pek aşikâr bir teklif demektir, bu teklif hissiyat-ı milliyeye ve Türkiye'nin istiklal ve tamamîyetine hasm-ânedir ki, hatta heyet-i vükelaya bile havale edemem.”*²⁹²

Sultan II. Abdülhamit'in Rusya'ya verdiği bu cevap, *Osmanlı Gazetesi*'nin yayın hayatı boyunca çok nadir olarak yaptığı faaliyetlerden birine, bu cevabından ötürü Sultan II. Abdülhamit'i tebrik etmesine neden olmuştur.²⁹³

Avrupa devletlerinin, adada huzuru sağlama amacıyla bulunduğu sıralarda da amaçları Yunanistan'a katılmak olan Rumların lehine faaliyette bulduklarını daha önce belirtmiştik. İsyan ortamında bir Rumun bir Müslümanı öldürmesine ses çıkarmayıp bir Müslümanın bir Rumu öldürmesi halinde kıyametler koparmaları buna örnektir.²⁹⁴

Avrupa devletleri, bu bölgede bir karışıklığın çıkmasını uygun görmediği için mevcut durumun korunması taraftarı oldular. Ama, bir taraftan da Yunanistan'a Girit'in ilhakı sürecinde zaman kazanmasını sağladılar.²⁹⁵ Avrupa devletlerinin Girit ile ilgili bu tavrını gören Yunanistan, Girit'in ilhakı sürecinde daha rahat hareketlerde bulunmuştur.

Avrupa devletlerinin Girit konusunda Yunanistan lehinde karar vereceklerini biliyor olmanın verdiği rahatlıkla olsa gerek, Giritli Rumların, Yunanistan'a ilhakla ilgili zaman zaman Avrupa devletlerine başvuruda buldukları bilinmektedir. Bu konuda, Prens George'nin faaliyetleri dikkat çekmektedir.

Osmanlı Gazetesi'nden edindiğimiz bilgiye göre, Prens George, değişik zamanlarda Girit'in Yunanistan'a ilhakının sağlanması için Avrupa'ya seyahatler düzenlemiştir.²⁹⁶ Bu seyahatlerin amacı, bazen Prens George tarafından Avrupa

²⁹² **OG**, “*Yine İstanbul'dan*”, 1 Mart 1898, No 7, s. 4.

²⁹³ Aynı yer.

²⁹⁴ Mâcid, **a.g.e.**, s. 48.

²⁹⁵ Adıyeke, **a.g.e.** s. 228.

²⁹⁶ **OG**, “*Havadis*”, 15 Kanun-i evvel 1900, No 74, s. 8; **OG**, “*Atina'dan*”, 15 Nisan 1901, No 82, s. 4; **OG**, “*Havadis*”, 15 Eylül 1901, No 92, s. 7; **OG**, “*Girid'den Mektub*”, 15 Eylül 1904, No 138, s. 3.

devletlerinin hamiliği altına girme talebinde bulunma olarak açıklanarak çarpıtılmıştır.²⁹⁷

Osmanlı Gazetesi, Girit ile ilgili Avrupa devletlerinin faaliyetlerini şark meselesinin bir parçası olarak yorumlamıştır.²⁹⁸ Gazete, özellikle Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu güçsüzleştirerek kendi avuçları içine alma politikası güttüğünü dikkat çekmektedir.²⁹⁹

Osmanlı Gazetesinde yayınlanan bir başka makalede ise İngiltere'nin Giritli sefil halka yardım bahanesiyle Rus politikasına benzer bir politika takip ettiğini savunmaktadır. Fransa ise Rus politikasına çoktan rıza göstermektedir. Avusturya meydana gelen olayların gelecekte kendi selameti açısından tehlikeli gördüğünden endişelidir. İtalya bir dama taşı gibi oyuncuların maharetine bağlı olarak hareket etmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'na tek dostça davranan devlet ise Almanya'dır.³⁰⁰ Bu sırada Almanya Bağdat demiryoluyla ilgilenmektedir.

Girit adasında muhtariyet kurulduktan sonra, adadan askerlerini çeken ve bundan sonra tarafsızlığını belirten iki devlet Almanya ve Avusturya'dır. Büyük devletler bu iki devletin yaklaşımını, aralarında çözümü engelleyici tek unsur olarak görmüş ve ilhakın ertelenmesinden Almanya'yı sorumlu tutmuştur.³⁰¹

Osmanlı Gazetesi, Girit konusunu ele alırken emperyalizm konusunda açık ve kesin bir tavır alabilmiştir. Bu tavrın gelişmesinde Girit isyanlarındaki Avrupa devletlerinin bahsi geçen faaliyetleri büyük etki yapmıştır.

Görüldüğü gibi *Osmanlı Gazetesi*, Girit'te yaşananları Sultan II. Abdülhamit'tin ülke yönetimindeki başarısızlığından, içinde bulunduğu gafletten kaynaklandığını savunmaktadır. Fakat, yaşanan olayların, ülkenin içinde bulunduğu şartlardan kaynaklandığını belirtmekte yarar vardır.

II.II.Makedonya Meselesi

²⁹⁷OG, "Havadis", 15 Ağustos 1902, No 110, s. 8;

Prens George Yunanistan'a bağlanma isteğini sürekli gündeme getirmiştir. Mesela, 26 Nisan 1899 Girit milli meclisinin açılış töreninde meclisin açılışını Yunan Kralı adına yaptığını söylemiştir. Meclis binasının önünde Yunan bayrağını astırıp, meclis kürsüsünün arkasına Yunan Kral ve Kraliçesi'nin resimlerini astırmıştır. Bkz. Mâcid, **a.g.e.**, s. 66-67.

²⁹⁸OG, "Ne Haldeyiz", 1 Kanun-i evvel 1898, No 25, s. 2.

²⁹⁹OG, "Yine Rusya", 15 Şubat 1898, No 6, s. 1.

³⁰⁰OG, "Devlet-i Osmaniye ve Avrupa", 1 Mart 1898, No 7, s. 4.

³⁰¹ Adıyeke, **a.g.e.**, s. 237.

II.II.I.Makedonya Meselesinin Tarihi Gelişimi

Makedonya diye tabir edilen yer, Trakya ve Arnavutluk arasında, güneyde Ege Denizi, Kuzeyde Sar Dağları, Batıda Ohri Gölü ile çevrelenen bölgedir. Burası, Osmanlı Selanik, Manastır, Kosova vilayetleriyle Serez, Ohri, Üsküp ve Bitola kentlerini kapsamaktadır.³⁰²

Makedonya meselesi bu isimle olmasa da 1876 yılındaki İstanbul Konferansı ile ortaya atıldı. Şöyle ki, konferansa katılan devletler Rumeli için bir ıslahat programı hazırladı. Bu programda Rumeli ikiye ayrılmıştı. Birinci bölge, Bulgaristan'ı ikinci bölge ise sonradan Makedonya adını alacak olan toprakları içine alıyordu. Her iki bölgeye de muhtariyet getirilecek ve ıslahatlar yapılacaktı. Ancak, ıslahatların düzenli bir şekilde tatbik edilebilmesi için devletlerarası bir komisyon kurulacaktı. Avrupalı bir askeri birliğin burularda görevlendirilmesi de söz konusuydu. Osmanlı İmparatorluğu ıslahat yapmayı kabul etti fakat Avrupa devletlerinden kurulu komisyon fikrini kabul etmedi.³⁰³ Burada dikkat çekmek istediğimiz husus, Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşma niyetindeki Avrupa devletlerinin, imparatorlukta kopma noktasına gelen bölgelere sürekli aynı politikayı uygulamasıdır. İsyan halindeki bölgelerde oranın güvenliğini sağlama ya da ıslahatları uygulama bahanesiyle Avrupa devletlerinin konuştuğunu görüyoruz. O bölgelere hakim olma maksadını taşıyan bu politikayı daha önce Girit konusunda da görmüştük.

1877 Osmanlı –Rus savaşından yenik çıkan Osmanlı İmparatorluğu, Ayastafanos Anlaşması'nı imzaladı. Bulgaristan ve Doğu Rumeli dışında kalan yerlerde ıslahat yapılacağına dair maddeyi de kabul etti.³⁰⁴ Ayastafanos Anlaşması'nın Rusya'ya kazandırdığı avantajların Avrupa devletlerinin Ayastafanos Anlaşması'nın hükümlerini kendi çıkarlarına uygun görmemesi sebebiyle imzalanan Berlin Anlaşması'yla adı geçen bölge ile ilgili ıslahat

³⁰² Shaw, **a.g.e.**, s. 258; Yusuf Hamza, “II. Abdülhamid ve Makedonya Meselesi (1876-1908)”, **Osmanlı Devleti'nin 700. Kuruluş Yıldönümünde Sultan II. Abdülhamid Dönemi Paneli (II)**, İstanbul, 2000, s. 82.

³⁰³ Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, s. 149.

³⁰⁴ Buna göre Babiâli, Girit adası için kabul etmiş olduğu 1868 Nizamnamesine benzer bir ıslahat programını uygulayacaktır. İdare tarzının teferruatı her eyalette kurulacak olan komisyonlarca belirlenecektir. Komisyonun aldığı kararlar Osmanlı İmparatorluğunun incelemesine sunulacak, daha sonra ise Rusya'nın fikri alındıktan sonra uygulamaya geçilecektir. Bkz. Karal, C. VIII, S. 149.

programı Ayastafanos'a benzer bir şekilde tekrarlandı.³⁰⁵ Berlin Anlaşması gereğince Makedonya sorunu ortaya çıktı.³⁰⁶ Berlin Anlaşması'nın son şekline göre, yapılacak olan ıslahatlarda sadece Rusya'nın etkisi yerine Avrupa devletlerinin de etkili olmasını ön görüyordu.

1880 yılına gelindiğinde Avrupa devletlerinin bölgeyle ilgili Berlin Anlaşması'ndaki maddenin uygulanması için buldukları uyarıdan sonra "Rumeli Vilayetleri Nizamnamesi" hazırlandı. Avrupalı devletleri gözünde daha önemli olayların ortaya çıkması, Nizamnamenin uygulanıp uygulanmadığı araştırmasını yapamamalarına neden oldu ve bu durumdan faydalanan Sultan II. Abdülhamit, hazırlanan nizamnameyi rafa kaldırdı. Buraya kadarki anlatılanlar, Makedonya olaylarının hazırlık evresinin Avrupa nezdinde gelişme sürecidir.³⁰⁷

Hazırlık evresini oluşturan diğer etmenler, dini ve milli kaynaklı olmuştur. Bu noktada Bulgaristan'ın tahrikleri dikkat çekmektedir. Dini tahrikler, 1870 yılında kurulan müstakil Bulgar kilisesi ile başlamıştır. Bulgar papazlar, Fener Patrikhanesine tabi bölgedeki etnik grupları etkilemek için çalışmalar yaptı.³⁰⁸ Bunun yanında Bulgarlar, Ayastafanos ile belirlenen Büyük Bulgaristan emelini gerçekleştirmek maksadıyla milli tahrike de başladı. Bunu Makedonya denilen toprakları elde etmekle sağlanacağını düşünen Bulgar yöneticiler, 1886'dan sonra bölgede kültür politikasına başladılar. Bölgeye gönderilen Bulgar öğretmenler, Bulgaristan'la birleşme fikrini halkın beynine işlemeye başladı. Bu çalışmalar netice verdi ve siyasi teşekküller kurulmaya başlandı.³⁰⁹ Aynı politikayı Sırbuların, Romanya'nın ve Yunanistan'ın da sürdürdüğü bilinir.³¹⁰

İlk Makedonya komitesi, 1890 yılında Sofya'da kuruldu. Komitenin ilk amacı, Makedonya'nın muhtariyetini sağlamaktı. İkinci amacı ise Bulgaristan'a

³⁰⁵ *Osmanlı Gazetesi* olayların başladığı tarih olarak Berlin Anlaşmasını alır. **OG**, "Harb Kokusu", 1 Teşrin-i evvel 1903, No 123, s. 1.

³⁰⁶ Kemal H. Karpat-Robert W. Zens, "I. Meşrutiyet Dönemi ve Sultan II. Abdülhamid'in Saltanatı (1876-1909)", **Türkler**, Çev. Nasuh Uslu, C. 12 Yeni Türkiye Yayınları, s. 878.

³⁰⁷ Karal, **Osmanlı Tarihi**, C.VIII, s.150.

³⁰⁸ Bulgarların bu faaliyetlerini yeterli istihbaratları olmadığı için zamanında öğrenemediklerini belirten Sultan II. Abdülhamit, Makedonya'daki isyanların önlenmesi için Makedonya'daki Bulgarlarla Bulgaristan'ın münasebetinin kesilmesinin lüzumundan bahseder. Bkz. Abdülhamit, **a.g.e.**, s. 107-108.

³⁰⁹ Bahsi geçen çekişmenin seyri için bkz. Georges Castellan, **Balkanların Tarihi 14-20. Yüzyıl**, Çev. Ayşegül Yaraman Başbuğu, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1995, s. 367-368.

³¹⁰ Hamza, **a.g.m.**, s. 85-86.

ilhakı gerçekleştirmektir. Usul olarak bölgede huzursuzluk yapmayı planlayan komiteye Sırp'ların ve Rum'ların teşvik ettiği yeni komiteler ortaya çıktı.³¹¹

1901 yılında Selanik'te Makedonya ihtilalcileri bir kongre düzenledi. Burada alınan kararlara göre artık bağımsızlık için hareket edeceklerdi. Planlarını uygulamak için önce bölgeyi bezdirme politikasına giriştiler.³¹² 1901 yılından sonra, Balkanlardaki isyan faaliyetleri artık önlenemez hale geldi. Bulgar komitelerinin faaliyetleriyle bölgede terör yaşanmaya başladı. Demiryollarını, bankaları, postanelere saldırıp korku salmayı amaçladılar. Bundan sonraki dönemde, olayları yatıştırmak için çalışan Osmanlı ordusuyla ihtilalciler arasındaki çatışmaların ardı arkası kesilmedi.³¹³

30 Eylül 1903'te Avrupalı devletlerin görüşmesiyle, bölgede ıslahat yapmayı amaçlayan *Morstege Projesi*'ni kararlaştırdılar. Buna göre, Balkan yarımadası devleti olmayan ve Berlin Anlaşmasını imzalayan devletlerden olmayan bir Hıristiyan valinin bölgeye atanması kararlaştırıldı. Bu olmazsa yanına Avrupalı müşavirler getirilmek şartıyla bir Osmanlı umumi valisi de getirilebilecekti. Yapılan bazı düzeltmelerle, Rusya Selanik'e, Avusturya Üsküp'e, İngiltere Drama'ya, İtalya Manastır'a yerleşti. Böylece yabancı kontrolü bu topraklara yerleşmiş oldu.³¹⁴

Makedonya sorununun çözülememesinin en önemli sebebi, bu bölgeyi Bulgaristan'ın tek başına sahip olmak istemesine karşılık³¹⁵, diğer Balkan devletlerinin kendi tarihleriyle bağdaştırdıkları tarihsel dayanaklarla bölgede egemen olma iddiası taşımaları idi. Bu bağlamda bölgede çıkarı bulunan devletlerin her biri kendi çıkarına uygun gurupları yanına çekmek için çalışmada bulunmuşlardır. Örneğin, Avusturya Selanik ve Manastır Vilayetlerindeki Katoliklerin hamiliği isteğini dile getirmeye başlamıştır.³¹⁶ Avusturya, İtalya, Rusya ve özellikle Bulgar İhtilalciler, Manastır ve Selanik'te ayrılık tohumları

³¹¹ Aydemir, **a.g.e.**, s. 445.

³¹² Aydemir, **a.g.e.**, s. 446.

³¹³ Hamza, **a.g.m.**, s. 96.

³¹⁴ Aydemir, **a.g.e.**, s. 455.

³¹⁵ Bulgaristan'ın amacı *Osmanlı Gazetesi*'nde "Balkanların en büyük devleti olmak" olarak belirtilmiştir. Bkz. **OG**, "*Bulgar Harb Gemisi*", 1 Kanun-i evvel 1898, No 25, s. 5.

³¹⁶ **OG**, "*Havadis*", 15 Eylül 1899, No 44, s. 7.

ekmeye başlamıştır.³¹⁷ Yine gazetenin verdiği haberlere göre Bulgar İhtilalcilerin “Makedonyalı hemşerilerini Osmanlı İmparatorluğu’nun Zulmünden kurtarmak için” gençleri kışkırttığı belirtilmiştir.³¹⁸ Yine gazeteden Bulgarların Makedonya’dan gelen muhacirler için iane topladığını da öğreniyoruz.³¹⁹ Bu bağlamda bölge, kimsenin başkasına tattırmak istemediği lezzetli bir dilim pasta niteliğinde idi.

Balkan devletlerinin hak iddia etme gerekçeleri ise bölgenin etnik dini yapısına dayanıyordu. Bölgede çoğunluğu Müslüman nüfus oluşturuyordu. Azımsanamayacak sayıda Rum ve Bulgar Ortodoks da vardı. Ayrıca Katolik Yunan, Sırp, Arnavut, Yahudiler ve Ulahlar da varlığını sürdüren diğer gruplardı.³²⁰

Bu etnik grupları kullanarak, bölgedeki devletler kendi çıkarları doğrultusunda harekete geçti. Bulgaristan’ın bölgedeki emeli malum. Sırbistan’a göre Makedonya’ya sahip olmak, denize çıkış sağlamak ve önemli tarımsal değeri olan topraklara sahip olmak demektir. Yunanistan ise Bulgaristan’ın bölgede güç kazanmasını istemiyordu ve Megali İdea emeliyle Makedonya topraklarını da almak istiyordu. Romanya ise Ulahların varlığını ileri sürerek bölgede hak iddia etse de asıl amacı, Bulgaristan’ın bölgede yayılmasını önlemektir. Avusturya Ege’ye kadar yayılma niyetiyle Sırpı kullanıyordu. Rusya ise Panslavizm politikasıyla hareket ediyordu ve bu bölgeyi nüfuzu altına almak maksadıyla Balkanlarda etkin bir siyaset güdüyordu. Bir devletin diğer devlete göre daha güçlü konuma geçmesini istemediği için devreye diğer Avrupa devletleri de girince Balkanlarda çözüm yolu bir hayli zor oluyordu.³²¹ Bölgenin bu derece çekişme alanı haline gelmesinin en büyük sebebi, stratejik konumundan kaynaklanıyordu.³²²

³¹⁷ OG, “*Manastırdan*”, 15 Nisan 1898, No 10, s. 5.

³¹⁸ OG, “*Makedonyacılar*”, 15 Nisan 1898, No 10, s. 3.

³¹⁹ OG, “*Havadisat*”, 1 Kanun-i evvel 1901, No 116, s. 8.

³²⁰ Hamza, a.g.m., s. 82; Shaw, a.g.e., s. 259.

³²¹ Hamza, a.g.m., s. 82; Shaw, a.g.e., s. 260.

³²² Castellan, a.g.e., s. 365.

Bu çekişme en çok orada yıllardır barış içinde yaşayan halkı etkiledi. Fakat Türkler, diğer gruplara oranla daha çok yıprandı. Çünkü, diğer unsurlar kendilerine destekçi bir dış güç bulurken, Türkler bundan yoksun kalmıştı.³²³

II.II.II. Sultan II. Abdülhamit ve Makedonya Meselesi

Osmanlı Gazetesi, Girit konusunda olduğu gibi Makedonya konusunda da suçlu olarak Sultan II. Abdülhamit'i görmektedir. Öncelikle gazete, Mahmut Nedim Paşa ile başlayan Osmanlı politikasının devlete zarar verdiğini, aynı politikalara Sultan II. Abdülhamit'in de meydan verdiğini vurgulamaktadır.³²⁴ Balkanlar konusunda Sultan II. Abdülhamit'in ilk hatası buradan kaynaklanmaktadır.

Gazeteye göre, Sultan II. Abdülhamit'in yaptığı diğer hata ise bölgeyi iyi yönetememek ve asayişini sağlayamamaktır.³²⁵ Özellikle İstanbul yönetiminin halka zulmeden ihtilalcilerin faaliyetlerine sessiz kalması eleştirilmiştir.³²⁶ Bunun ise bölge ile özellikle Berlin Anlaşması'ndan sonra ilgilenmemekten kaynaklandığı savunulmaktadır. Sultan II. Abdülhamit'in ilgisizliği nedeniyle bölgede meydana gelen hükümsüzlük sonucu Panslavizm tohumları eken Bulgar ve Sırp yöneticileri bölgede rahatça hareket edebilmektedir.³²⁷ Aynı fikirlerin savunulduğu bir başka makalede cemiyet düşüncelerini şu şekilde açıklamıştır:

*“Avrupa kıtasındaki hayat ve mevcudiyet-i siyasiyemizin en mühim istinadgahı bulunan bu hatta ahiren cereyan eden kanlı çarpışmalar ve ihtilaller, bu faaciat-ı kavmiyet ve ictimayenin mesulü olan hükümsüzlük...”*³²⁸

Osmanlı Gazetesine göre yapılacak şey aslında Berlin Anlaşması'nda çok açık bir şekilde gösterilmektedir.³²⁹ Bu da ıslahat yapmaktır. Balkanlar bu derece kaynarken Sultan II. Abdülhamit'in tepkisiz kalması eleştirilmektedir.³³⁰

³²³ Hamza, a.g.e., s.94.

³²⁴ OG, “Yine Balkan Mesaili”, 1 Ağustos 1901, No 89, s. 4.

³²⁵ OG, “Selanik'den”, 1 Ağustos 1901, No 89, s. 5; OG, “Makedonya Meselesi”, 1 Kanun-i sâni 1903, No 117, s. 6–8.

³²⁶ OG, “Bir Haysiyetsizlik Daha”, 1 Temmuz 1899, No 39, s. 4.

³²⁷ OG, “Bulgaristan'dan Mektub”, 15 Mart 1900, No 56, s. 6; OG, “Bulgarya Hatırası”, 15 Eylül 1899, No 44, s. 4; OG, “Rumeli'nin İstikbali”, 15 Teşrin-i evvel 1903, No 124, s. 1–2.

³²⁸ OG, “Makedonya Meselesi”, 1 Kanun-i sâni 1903, No 117, s. 6.

³²⁹ OG, “Havadisat”, 1 Teşrin-i evvel 1902, No 113, s. 7.

³³⁰ OG, “Makedonya Ahvali”, 1 Mayıs 1901, No 83, s. 4–5; OG, “Makedonya ve Balkanlarda”, 1 Mart 1901, No 79, s. 3; OG, “Makedonya Meselesi”, 1 Kanun-i sâni 1903, No 117, s. 8.

Cemiyet taraftarlarınca onun yaptığı tek şey baskı yoluyla olayları bastırmaya çalışmasıdır.³³¹ *Osmanlı Gazetesi*'nin şu sözleri onun görüşlerini açıklaması bakımından önemlidir:

*“Memleketimizde zulüm ve istibdad ve bundan mütevellid idaresizlik mevcud olduğu gibi haricden dahi bu esbab inhilalden istifade arzuları beklide evvelkinden daha ziyade bir şiddetle mevcuddur. Bu hale nazaran mesele-i hazire itibariyle Rumelinin tamamen elimizden çıkmaması için külliyyen ıslah-ı ahval etmeliğimiz, adaleti temin etmeliğimiz lazımdır ki, maalesef Abdülhamid Handan böyle bir eser salahat zuhuru katiyen mamül değildir.”*³³²

Osmanlı Gazetesi bu görüşlerini destekler nitelikte, Sultan II. Abdülhamit'in Balkanlara ıslahat için gönderdiği memurların ve hazırlanmasını istediği ıslahat layihalarının göstermelik olduğu savunulmaktadır.³³³

Osmanlı Gazetesi'nin Balkanlardaki olayların yatıştırılması için önerisi ise bölgeye namuslu memurların gönderilmesi, bir an önce kanunlara uyulması ve adaletin icrasına başlanmasıdır.³³⁴ *Osmanlı Gazetesi* bir an önce ıslahat yapılmazsa isyan çıkmayan bölge kalmayacağı görüşündedir.

II.II.III.Balkanlardaki Durum

Balkanlardaki karışıklıklar *Osmanlı Gazetesi*'nin yayın hayatının başladığı ve bittiği tarihlerde de yaşandığı için gazetenin özellikle “Havadis” bölümleri, bu bölgeden gelen haberlerle doludur. Gelen haberler, yukarıda değindiğimiz gibi ihtilalcilerin 1901 kongresinde aldıkları bölgeyi yakıp yıkmaya kararını uyguladıklarını göstermektedir.

Gazetenin ilk bölümlerinde verilen havadislerde Balkanlardaki olayların seyriyle orantılı olarak Makedonya'daki ihtilalcilerin belirli bir hazırlık aşamasında oldukları anlaşılmaktadır. Bu dönemdeki faaliyetlerinden biri layiha hazırlayıp Avrupa devletlerine ve Osmanlı İmparatorluğu'na sunmak olmuştur. Bu layihada isteklerini şöyle sıralamışlardır:

³³¹ Aydoğan- Eyüpoğlu, **a.g.e.**, s. 150.

³³² **OG**, “*Makedonya Ahvali*”, 1 Mayıs 1901, No 83, s. 4–5.

³³³ **OG**, “*Havadis*”, 15 Nisan 1899, No 34, s. 7; **OG**, “*İstanbul Mektubu*”, 30 Ağustos 1902, No 111, s. 6.

³³⁴ **OG**, “*Havadis*”, 15 Mart 1900, No 56, s. 7.

“1- Selanik, Manastır, Üsküb vilayetlerinden mürekkebe olmak üzere ve Selanik merkez idaresi bulunmak üzere Makedonya adıyla bir vilayet teşkili. 2- Makedonya dahilinde en zînüfus olan millete mensup bir şahsın bu vilayette vali tayin olunması. 3- Bir vilayet meclisi teşkili. 4- Vilayet-i mezkureye mahsus asker vesaire ihdası.”³³⁵

İhtilalcilerin layihesindeki isteklerine bakılarak, Girit isyanlarından örnek aldıkları düşünülebilir. Bu savı Girit meselesinin çözümlenmesi esnasındaki maddelerin kendi layihalarında da benzerlik taşıması da destekler.

Gazetenin verdiği havadislerden bir başkası, Bulgar İhtilalcilerin Üsküb’te silahlanmaya başladığı üzerinedir.³³⁶ Diğer bir haberde de ihtilalcilerin isyan edeceği vurgulanmaktadır.³³⁷ Bu kıpırdanmanın İstanbul’da yankı bulduğu ve buraya asker sevk edilmeye başlandığı haberleri da sonraki sayıda verilmiştir.³³⁸

Gazetenin 1901’den sonra verdiği haberler ise bölgede ihtilalcilerin tam bir terör havası estirdiğine işaret etmektedir. Örneğin, Bulgar ihtilalcilerin Serez civarında bir köye saldırdığı ve bekçi ve zabıtları öldürdüğü haberi verilmiştir.³³⁹ *Osmanlı Gazetesi*’nden edinilen bilgiye göre ihtilalciler girdikleri köylerde halka da kötü davranmaktadır. Bu konuda bir makalede şöyle denilmektedir:

“Hudud boylarında ikamet eyleyenlerden ay geçmez ki evi harab edilmiş, harmanı yakılmış, hayvanı gasb edilmiş yüzlerce kişi bulunmasın. İtlaf edilen biçareler de caba.”³⁴⁰

Bir başka haberde de aynı grupların Manastır ve civarında aynı faaliyetlerde bulunduğu bildirilmektedir.³⁴¹ Bulgar ihtilalcilerin sunduğu bir

³³⁵ **OG**, “Eyalet-i Mümtaze-i Cedide”, 15 Ağustos 1898, No 18, s. 7. İhtilalciler amaçlarına ulaşmak için Avrupa desteğini sağlamaya çalışıyordu. **OG**, “Bulgar Vahşeti”, 15 Eylül 1903, No 122, s. 4.

³³⁶ **OG**, “Üsküb’den”, 15 Mart 1898, No 8, s. 5.

³³⁷ **OG**, “Havadis”, 15 ubat 1899, No 30, s. 8.

³³⁸ **OG** “Mukâtib: Tabaka-i Bâlâdan”, 1 Nisan 1899, No 33, s. 6.

³³⁹ **OG**, “Havadisat”, 1 Teşrin-i evvel 1902, No 113, s. 8.

³⁴⁰ **OG**, “Bir Haysiyetsizlik Daha”, 1 Temmuz 1899, No 39, s. 4.

³⁴¹ **OG**, “Havadisat”, 1 Kanun-i evvel 1902, No 116, s. 8; **OG**, “Bulgar Vahşeti”, 15 Eylül 1903, No 122, s. 4; **OG**, “Rumeli Haberleri”, 1 Teşrin-i evvel 1903, No 123, s. 4; **OG**, “Havadis”, 15 Teşrin-i evvel 1903, No 124, s. 4.

layihada, bu faaliyetlerini ancak Selanik, Kosova ve Manastır'ın birleştirilip burada muhtariyet kurulursa durduracaklarını belirtmişlerdir.³⁴²

Balkanlardaki ihtilalcilerin ayrılma amacıyla yaptıkları bu yakıp yıkmalar, *Osmanlı Gazetesi*'nde eleştirilmiştir. Gazetenin ihtilalciler konusundaki şu sözleri kayda değerdir:

*“Bu herifler ahalinin fikrini berbad etmeye çalışıyorlar. Hürriyet namına ortaya atılan bu derbederlerin emeli başkasının menfaatine iş görmek, biçare ahaliyi bir esaretden kurtarub diğer bir ikinci esarete sokmaktır. Eğer bu heriflerin insaniyetden nasibi olmuş olsa idi ahaliyi hükümetden taleb-i hukuka davet ederdi. Yoksa Türkiye idaresirde bulunan Hıristiyan ahaliyi Sırblık, Bulgarlık namına yekdiğerine hasım-ı can etmeye uğraşmazlardı.”*³⁴³

Buradan hareketle *Osmanlı Gazetesi*'nin Osmanlılık fikrine uymayan faaliyetlere tahammülünün olmadığını söyleyebiliriz. Zira, cemiyetin, Sultan II. Abdülhamit'in yönetimine karşı yapılan faaliyetlerden sadece padişahı tahttan indirip Meşrutiyeti ilan etmeye yönelik olanları destekleyip, diğerlerini düşmanca algıladığını görüyoruz.

İstanbul yönetimi de bu saldırılara sınırlara asker yığıp silahla karşılık verince, var olan şiddet daha da artmıştır. *Osmanlı Gazetesi*'nin verdiği havadislerde iki taraf arasındaki çatışmaların ve iki tarafın verdiği can ve mal kaybın çokluğu dikkat çeker.³⁴⁴ Osmanlı yönetiminin bulduğu ihtilalcileri yakalayıp sorguladığı ve sürgüne gönderdiği yine *Osmanlı Gazetesi*'nin verdiği haberlerden anlıyoruz.³⁴⁵

³⁴² **OG**, “*Havadis*”, 1 Eylül 1903, No 121, s. 4.

³⁴³ **OG**, “*Bulgaristan'dan Mekâtib*”, 15 Mart 1900, No 56, s. 6.

³⁴⁴ Bu konudaki örnekler için bkz. **OG**, “*Havadis*”, 1 Teşrin-i evvel 1902 No 113, s. 8; **OG**, “*Havadis*”, 15 Teşrin-i evvel 1902, No 114, s. 8; **OG**, “*Havadis*”, 15 Eylül 1903, No 122, s. 4; **OG**, “*Havadis*”, 15 Ağustos 1902, No 100, s. 8.

³⁴⁵ **OG**, “*Havadis*”, 1 Teşrin-i evvel 1902 No 113, s. 8; **OG**, “*Havadis*”, 15 Teşrinsâni 1900, No 72, s. 7.

Osmanlı Gazetesi'nde Balkanlardaki Müslümanların zulme uğradığına dair haberler de vardır. Örneğin Bulgar ihtilalcilerin Serez civarında “Kuleli” adında bir köye hücum edip iki zabiti öldürdüğü haber verilmiştir.³⁴⁶

II.II.IV. Makedonya Meselesi ve Avrupa Devletleri

Osmanlı Gazetesi'nin geneline bakıldığında Şark Meselesi dahilinde ele alınan mesele, Hıristiyanlarla Müslümanlar arasındaki düşmanlık olarak algılanmıştır. Papanın Makedonya'daki Hıristiyanların lehinde teşebbüslerde bulunmalar için Avrupa devletlerine başvurması, cemiyet üyelerinin tezinin doğru olduğunu savunmalarını kolaylaştırmıştır³⁴⁷ Avrupalı devletlerin geçmişten beri var olan Müslümanlara karşı kininin fırsat buldukları anda ortaya çıktığı pek çok makalede vurgulanmıştır.³⁴⁸ Örneğin Makedonya Meselesinin ele alındığı bir makalede, geçmişte Cebeli Tarık Boğazı'nda Endülüs Devletine karşı düşmanca davranan Avrupalılar, şimdi İstanbul Boğazı'nda aynı şeyi yapıyorlar benzetmesi yapılmıştır. Makalenin sonunda Avrupalıların Müslümanlara karşı kini uzun uzadıya anlatılmaktadır.³⁴⁹ Aynı örneğin verildiği bir makalede “*bari Avrupa devletlerine el açmadan şanımızla ölelim*” dendiği görülmüştür.³⁵⁰ Dikkat çekmek istediğimiz husus, dini, ırkına bakılmaksızın imparatorlukta yaşayan herkesi birleşmeye çağıran gazetenin, isyan faaliyetlerinde bu denli yanlı davranması son derece ilginçtir.

Bu örnekler, amaçlarına ulaşmak için bir dış gücün yardımını –ki bu devlet İngiltere'dir- savunan *Osmanlı Gazetesi*'nin fikirlerinin tam netleştirmedeğini göstermesi bakımından önemlidir. Bir önceki bölümde *Osmanlı Gazetesi*'ni çıkaranların, özellikle 1902'den sonra Meşrutiyeti tekrar ilan etmek için yabancı desteğini savunduğunu belirtmiştik. Hatta Sultan Murat'ı Sultan II. Abdülhamit'in elinden kurtarmak için Alman İmparatorundan yardım istediğini de vurgulamıştık. Hal böyle iken, cemiyet üyelerinin isyanlar konusunda Avrupa devletlerinin

³⁴⁶ OG, “*Bir Haysiyetsizlik Daha*”, 1 Temmuz 1899, No 39, s. 4; OG, “*Mukatib: İstanbul*”, 15 Ağustos 1902, No 110, s. 6.

³⁴⁷ OG, “*Havadis*”, 1 Eylül 1903, No 121, s. 4.

³⁴⁸ OG, “*Devleti Osmaniye ve Avrupa*” No 7, 1 Mart 1898, s. 1–2; OG, “*İcmal-i Ahval*”, 15 Kanun-i sâni 1901, No 76, s. 1–2; OG, “*Şark ve Garb*”, 1 Kanun-i sâni 1903, No 117, s. 1–3; OG, “*Adriyatik Muazenesi*”, 1 Ağustos 1901, No 89, s. 1; OG, “*On Dokuzuncu Asır*”, 1 Şubat 1900, No 53, s. 2–3.

³⁴⁹ OG, “*Avrupa Taassubu*”, 20 Teşrin sâni 1903, No 126, s. 1.

³⁵⁰ OG, “*Ölüm Korkusuyla İntihar*”, 1 Nisan 1898, No 9, s. 3.

aleyhine yorumlarda bulunması son derece ilginçtir. Ya da Avrupa devletlerinin imparatorluk üzerindeki kötü emellerini bilen cemiyet üyelerinin, hala aynı devletlerden yardım beklemesi düşünülmesi gereken bir husustur.

Avrupa Devletlerinin “hasta adamı” paylaşmak için sürekli plan yaptıklarını, bu planı farklı isimlerle Osmanlı İmparatorluğu’nun önüne getirdikleri *Osmanlı Gazetesi*’nde Makedonya konusu ile ilgili işlenen diğer konulardandır.³⁵¹

Gazetede Makedonya konusu ele alınırken dikkatimizi çeken bir başka husus, konunun özellikle Rusya üzerinden ele alınması olmuştur.³⁵² Bunun Rusya’nın diğer devletlere nazaran Balkanlarda nüfuz sahibi olabilmek için uyguladığı etkin siyasetten kaynaklanmaktadır. Mesela *Osmanlı Gazetesi*’nin verdiği bir havadiste Rusya’nın Balkanlarda Panslavizm propagandası yapan bir gazete çıkardığı belirtilmektedir.³⁵³

Fakat, gazete bu olaya bir başka açıdan da ele almıştır ki, o da şudur: *Osmanlı Gazetesi*’ne göre “Mustafa Reşit Paşaların, Mithat ve Fuat Paşaların İngiliz taraftarı politika sergiledikleri fakat artık bu siyasetin terk edilmesinin neticesinde Rusya’nın Osmanlı İmparatorluğu üzerinde daha etkin baskı uyguladığı ve bunun yarardan fazla zararının olduğudur.”³⁵⁴ Buna benzer görüşlerin savunulduğu makalelerde daha da gerilere gidilerek Hünkâr İskelesi Anlaşması’na değinilmiş, İngiltere’nin kendi çıkarları doğrultusunda da olsa Osmanlı İmparatorluğu’na yardım ettiği vurgulanmıştır.³⁵⁵ *Osmanlı Gazetesi*’nin İngiltere yandaşlığını belirten en net ifadesine şunu da örnek olarak verebiliriz:

³⁵¹ **OG**, “*Miras hazırlıkları*” 1 Haziran 1901, No 85, s. 1; **OG**, “*Mülâhaza-i Siyasiye*”, 15 Haziran 1901, No 86, s. 1; **OG**, “*Tarihten Bir Nebze*”, 20 Eylül, 1904, No 139, s. 1.

³⁵² Bkz. **OG**, “*Aksa-i Şark*”, 15 Eylül 1898, No 20, s. 2. Gazeteye göre, Arnavutlarla, Sırplarla, Ermenilerle, Girit’te Rumlarla çıkan sorunların tek teşvikleyicisi Moskova’dır. **OG**, “*Ne Yapacağız*”, 1 Teşrinievvel 1898, No 21, s. 1; **OG**, “*Rusya Dostluğu*” 15 Eylül 1902, No 112, s. 2.

³⁵³ **OG**, “*Havadis*”, 1 Eylül 1901, No 91, s. 8. Gazetede de belirtildiği gibi Rusya ayrıca amacına ulaşabilmek için Sırpı ve Bulgarları Maşa olarak kullanmaktadır. **OG**, “*Balkan ve Slav Temayişleri*”, 15 Temmuz 1901, No 88, s. 1; **OG**, “*Bosna ve Hersek’den Mektub*”, 15 Haziran 1898, No 14, s. 5.

³⁵⁴ **OG**, “*Devlet-i Osmaniye ve Avrupa*”, 1 Mart 1898, No 7, s. 2; **OG**, “*İngiltere Dostluğu*”, 20 Ağustos 1902, No 111, s. 1–2.

³⁵⁵ **OG**, “*Rusya Dostluğu*” 15 Eylül 1902, No 112, s. 1–2.

“Fuad Paşa'nın dediği gibi, İngiltere dostluğunu kaybetmektense toprak kaybetmeyi tercih ederim.”³⁵⁶

Osmanlı Gazetesi'nin sayfaları, Rusya'nın Makedonyalı ihtilalcilere yaptığı yardım örnekleriyle doludur. Rusya'nın yetmiş Rus zabiti Bulgar ordusunu eğitmek için Balkanlara göndermesi³⁵⁷, Arnavut İhtilalcilerin toplanmasına yardım etmesi³⁵⁸, Bulgar misyonerler için konferans vermesi³⁵⁹, Hıristiyan Arnavutlara Slavlaşılırsa parlak bir gelecek vaat etmesi³⁶⁰, propagandalarıyla Balkanlardaki isyan girişimlerine hız vermesi³⁶¹ gibi faaliyetlerini bunlara örnek olarak verebiliriz. Gazeteden anlaşıldığı üzere, Rusya bu faaliyetlerini yürütürken, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı da olayları yatıştırmaya çalışan bir ülke izlenimi vermektedir.³⁶² Mesela, Bulgaristan'la Osmanlı İmparatorluğu'nun ilişkilerinin sertleştiği durumlarda Avusturya'yla beraber yatıştırıcı rol oynadığı görülmektedir.³⁶³

Osmanlı Gazetesi'nin verdiği haberlere göre, Balkanlarda karışıklığın çıkması için çalışan sadece Rusya değildir. Birebir ülke ismi verilmeden Balkanlarda sınır boylarında Avrupalı devletlerin halkı kızdırdığı haberleri verilmektedir.³⁶⁴ Bir başka haberde ise Avusturya'nın Arnavutluk'ta isyan çıkarmak için çalıştığı belirtilmektedir.³⁶⁵ Bütün bunlardan dolayı gazete Makedonya denilen bölgeye sınırı olmayan İngiltere'ye daha çok yaklaşmıştır.

Avrupa devletlerinin balkanların karışık durumu karşısında sık sık ıslahat yapılması için talepte bulunduğunu yine gazeteden öğreniyoruz.³⁶⁶

³⁵⁶ **OG**, “İngiltere Dostluğu”, 20 Ağustos 1902, No 111, s. 1–2.

³⁵⁷ **OG**, “*Havadis*”, 1 Eylül 1901, No 91, s. 8.

³⁵⁸ **OG**, “*Havadis*”, 1 Ağustos 1901, No 89, s. 8.

³⁵⁹ **OG**, “*Havadis*”, 15 Teşrin-i sâni 1901, No 96, s. 8.

³⁶⁰ **OG**, “*Arnavudluk Mektubları*”, 1 Eylül 1898, No 19, s. 7.

³⁶¹ **OG**, “*Bulgaristan Tehdidatı*”, 15 Nisan 1899, No 34, s. 1.

³⁶² **OG**, “*Makedonya ve Balkanlarda*”, 1 Mart 1901, No 79, s. 3; **OG**, “*Havadis*”, 15 Eylül 1901, No 92, s. 8.

³⁶³ **OG**, “*Havadis*”, 1 Teşrin-i sâni 1904, No 125, s. 4.

³⁶⁴ **OG**, “*Mekâtib: Arnavudluk'tan*”, 15 Temmuz 1899, No 40, s. 5.

³⁶⁵ **OG**, “*Havadis*”, 1 Şubat 1901, No 77, s. 8. Arnavutlara isyan için teşvik eden bir başka devlet ise İtalya'dır. **OG**, “*Havadis*”, 15 Teşrin-i evvel 1901, No 94, s. 8.

³⁶⁶ **OG**, “*Havadis*”, 15 Eylül 1901, No 92, s. 8; **OG**, “*Havadis*”, 15 Teşrin-i sâni 1901, No 96, s. 8; **OG**, “*Havadis*”, 1 Kanun-i sâni 1903, No 117, s. 8 **OG**, “*Makedonya Meselesi*”, 15 Mart 1903, No 119, s. 8.

Osmanlı Gazetesi'nin bu durum karşısındaki önerisi ise ıslahat yapılması³⁶⁷ ve böylece bir an evvel Avrupa baskısından kurtulmaktır.³⁶⁸

II.III. Afrika ve Arabistan'ın Durumu

Osmanlı İmparatorluğu idaresindeki Afrika'daki ve Arabistan'daki topraklar sömürge faaliyetleriyle harekete geçen Avrupa devletlerini gözünden kaçmamıştı. İngiltere'nin Mısır'a, Fransa'nın ise Tunus'a yerleşmesi³⁶⁹ sömürge kapma yarışında olan diğer devletlerin de aynı bölgelere olan ilgisini daha da artırdı. Devletlerin bu faaliyetlerini *Osmanlı Gazetesi* de gündemine taşımıştır.

Osmanlı Gazetesi, imparatorluğun dağılma ihtimaline karşı gösterdiği endişeyi Arabistan'daki ve Afrika'daki etnik kıpırdanmalara karşı da göstermiştir. Bahsi geçen bölgelere dair bilgiler, gazeteye gönderilen mektup ve havadislerle edinilmiştir. Bu mektuplar ve havadisler Girit ve Makedonya'dan gelen mektuplar kadar yoğun olmasa da bölge hakkında bilgi edinmemizi sağlamaktadır. Bu bilgilerden özellikle İtalya, Fransa ve İngiltere'nin bölgede içten içe isyan faaliyetlerini desteklemekte ve nüfuz sahibi olmak maksadıyla halkla iyi ilişki kurarak onları kendi yanlarına çekme politikası izlediklerini anlıyoruz.

Örneğin Trablusgarp'ta Osmanlı yönetimi, denetimi sağlamak için baskı uygulayınca buralarda sözü geçen şeyhin Fransız tabiiliğine geçmek için başvurduğu *Osmanlı Gazetesi*'nde haber verilmiştir.³⁷⁰ Yine su görüşü destekler niteliğindeki bir başka habere göre, Trablusgarp'ta Osmanlı yönetimince yakalanan bir Tunuslu Fransa'nın müdahalesi ile kurtulduğu anlatılmıştır. Gazetenin verdiği habere göre bu olaydan sonra Müslim ve gayrimüslim halk Fransız tabiiliğine geçmeye başlamıştır.³⁷¹ Bu makalede İtalya'nın Fransa'nın bahsi geçen faaliyetine tepki gösterdiği bilgisi de verilmektedir. Bu durum, bölgeyi paylaşma planları kuran devletlerin bölgeye dair çekişmelerini ve kavgalarını göstermektedir.

Trablusgarp bölgesinin özellikle İtalya'nın kısılacı altında olduğunu görüyoruz. İtalya'nın bölgede nüfuz sahibi olmak için buralara ticarethane ve okul

³⁶⁷ OG, "Makedonya Meselesi", No 117, S. 6-7.

³⁶⁸ OG, "Bir Mülhaza", 15 Teşrin evvel 1903, No 124, s. 4.

³⁶⁹ Bu konuyla ilgili bkz. Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, s. 80-100.

³⁷⁰ OG, "Havadis", 15 Eylül 1904, No 138, s. 4.

³⁷¹ OG, "Sahib-i Mülk Nerede", 1 Teşrin-i evvel 1903, No 123, s. 4.

açarak “İtalyanlık tohumları ektiği” belirtilmektedir.³⁷² İtalya’nın bu bağlamda bir başka faaliyeti ise bölgede halkın sempatisini kazanmayı amaçlayan yetimhane kurmaya çalışmasıdır.³⁷³ Aynı devletin bölgenin iletişimi hususunda söz sahibi olabilmek maksadıyla, burada bir posta şubesi kurma çalışması yaptığı da verilen bilgiler dahilindedir.³⁷⁴ İtalya’nın bu girişiminden meyve almaya başladığını görüyoruz. Zira, bir İtalyan, Osmanlı askerini dövebilecek kadar güç sahibi olduğunu yine gazetenin verdiği haberlerden anlıyoruz.³⁷⁵ İtalya’nın bu ve benzer faaliyetlerinin yanında amacını belli eder bir şekilde Trablusgarp’a yerleşmek için Avrupa devletleriyle görüştüğü de dikkat çekmektedir.³⁷⁶

Bahsi geçen bölgede Osmanlı yönetiminin suiistimalinden ötürü yönetim aleyhinde isyanların yaşandığı ve buraya sahip olmak isteyen aşiret reislerinin halka kötü davrandığı gazetenin verdiği haberler arasındadır.³⁷⁷

Yemen ise, *Osmanlı Gazetesi* tarafından ele alınan diğer konulardandır. Ancak, bu bölgenin Trablusgarp’a oranla daha karışık olduğu göze çarpmaktadır. Bu bölgede Makedonya’da olduğu gibi Osmanlı askeriyle bölge halkının çatışma halinde olduğu anlaşılmaktadır.³⁷⁸

Gazeteye gelen haberlerden isyanların Sultan II. Abdülhamit’in yönetiminden kaynaklandığı verilen bilgiler arasındadır. Diğer konularda olduğu gibi padişahın, karışıklıkları önlemek için ıslahat yapmak yerine geçici önlemlere ve baskıya başvurduğu belirtilmektedir.³⁷⁹ Yemen’le ilgili gazetenin değindiği husus, halkın ve askerlerin fakirliğidir. Bunun üstüne padişahın yardımda bulunmak yerine halktan vergi toplamaya çalışması ise Yemen’de isyan sebebidir.³⁸⁰

³⁷² **OG**, “*Trablusgadb*”, 15 Kanun-i evvel 1901, No 98, s. 1.

³⁷³ **OG**, “*Havadis*”, 15 Teşrin sâni 1901, No 96, s. 8.

³⁷⁴ **OG**, “*Havadis*”, 1 Nisan 1901, No 81, s. 1.

³⁷⁵ **OG**, “*Trablusgarb’dan*”, 15 Teşrin sâni 1900, No 72, s. 5.

³⁷⁶ **OG**, “*İtalya ve Trablusgarb*”, 15 Nisan 1899, No 34, s. 7; **OG**, “*Havadis*”, 15 Eylül 1904, No 138, s. 4.

³⁷⁷ **OG**, “*Trablusgarb Ahvali*”, 1 Kanun-i Sâni 1898, No 3, s. 3; **OG**, “*Trablusgarb’dan*”, 15 Teşrinevvel 1901, No 94, s. 7.

³⁷⁸ Bu konuyla ilgili örnekler için bkz. **OG**, “*Beytullah Tehlikede*”, 1 Temmuz 1898, No 15, s. 1; **OG**, “*Yemen Ahvali*”, 1 Haziran 1898, No 13, s. 3; **OG**, “*Yemen’den*”, 15 Kanun-i Sâni 1898, No 1899, No 28, s. 7; **OG**, “*Yemen’de Mukatele*”, 1 Mayıs 1899, No 35, s. 6; **OG**, “*Mukatib: İstanbul*”, 1 Ağustos 1902, No 109, s. 4.

³⁷⁹ **OG**, “*Hangisi Padişah, Hangisi Reis-i Eşkiya*”, 1 Teşrinevvel 1898, No 21, s. 7; **OG**, “*Yine Yemen*”, 1 Haziran 1898, No 13, s. 3; **OG**, “*Yine Yemen*”, 15 Mart 1901, No 80, s. 4.

³⁸⁰ **OG**, “*Hangisi Padişah, Hangisi Reis-i Eşkiya*”, 1 Teşrinevvel 1898, No 21, s. 7.

Yemen'deki halkın kötü durumundan bahsedilen bir makaledeki Sultan II. Abdülhamit'e atfen söylenen şu sözler kayda değerdir;

*“Bu gün Abdülhamid'den hoşnud olmayan Müslümanlar 'halifesizlik' âleminde bulunuyorlar ve Müslümanlar başlarında bir halife bulunması lüzumuna göre hareket etmekle isyan edüp duruyorlar.”*³⁸¹ Buradan anlaşılıyor ki, Osmanlı hilafeti Sultan II. Abdülhamit'in şahsında tartışılmaya başlamıştır.

Bu örnek, cemiyetin Sultan II. Abdülhamit'e karşı kullandığı “onun halife olarak görevini yerine getirmediği” propagandasıyla padişahın gücünü kırmaya çalışma yolundaki çalışmalarına güzel bir örnektir. Nitekim, Yemen'de bir şeyhin gerçek halife olduğunu iddia ettiğine dair haberler *Osmanlı Gazetesi*'nin sütunlarında yer bulmuştur.³⁸²

Yemen bölgesinin İngiltere tarafından himaye altına alınmaya çalışıldığını da yine gazeteden öğreniyoruz.³⁸³ İngiltere'nin Kuveyt ve Sudan da da aynı amaçlarla hareket ettiği verilen bilgiler arasındadır.³⁸⁴ Anlaşılıyor ki, İngiltere I. Dünya Savaşı'na doğru buraların kazanılması için alt yapısını hazırlamaya başlamıştır.

II.IV. Ermenilerde Kıpırdanmalar

Gülhane Hatt-ı Hümayun'u ve onun genişletilmiş şekli olan Islahat Fermanı gayrimüslim halka geniş haklar veriyordu. Bunun yanında Paris Barış Konferansı'nın dokuzuncu maddesinin öngördüğü “ırk ve din farkı gözetmeksizin uyrukların durumunu düzeltmek için bir ferman verileceği” maddesine dayanarak Ermeniler 1860 tarihinde bir nizamname hazırladı. 1863 tarihinde onaylanan nizamname Ermeni anayasası gibi değerlendirilmekteydi.³⁸⁵

1877–1878 Osmanlı-Rus savaşı sonucunda imzalanan Ayastafanos anlaşmasınının 16. maddesi, Berlin Anlaşmasınının da 61. maddelerine Ermeni

³⁸¹ Gös. yer.

³⁸² **OG**, “*Havadis*”, 1 Temmuz 1898, No 15, s. 6.

³⁸³ **OG**, “*Yemen Tehlikede*”, 1 Eylül 1898, No19, s. 6.

³⁸⁴ **OG**, “*Kuveyt Meselesi*”, 15 Teşrinvevvel 1901, No 94, s. 1; **OG**, “*Yine Kuveyt Meselesi*”, 15 Kanun-i sâni 1902, No 100, s. 1; **OG**, “*Sudan'da İngilizler*”, 15 Eylül 1898, No 20, s. 4.

³⁸⁵ Bu konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Cevdet Küçük, **Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselenin Ortaya Çıkışı**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul, 1980.

meselesi eklenmiş böylece konu Şark Meselesi'nin bir parçası olmuştur.³⁸⁶ Rusya, Fransa ve İngiltere'nin emelleri nedeniyle desteklediği Ermeniler, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde bağımsız bir Ermeni devleti kurmayı amaçlıyorlardı. Bu amaçlarına ulaşmak için isyan faaliyetlerine başlayan Ermeniler, bahsi geçen tarihlerden sonra Osmanlı İmparatorluğu'nu meşgul eden konulardan biri haline gelmiştir. İsyancının bir türlü durdurulamamasında aşağıda da görüleceği üzere Avrupa devletlerinin kışkırtmaları çok etkili olmuştur.³⁸⁷

Osmanlı Gazetesi'ne göre, Ermenilerin imparatorluk aleyhine hareket etmelerine sebep, onların bağımsız bir devlet kurma düşüncesi değil, Sultan II. Abdülhamit'in kötü yönetimine karşı olmalarıdır.³⁸⁸ Bu konuda 'Yaşlı bir Ermeni' ile cemiyet üyelerinden birinin yaptığı konuşmada, Ermeni'nin "*Allah şu Abdülhamid'in canını alsa da Müslüman ve Hıristiyanlar yine kardeş gibi yaşasak*" şeklindeki sözleri çok önemlidir.³⁸⁹ Bu bağlamda hem cemiyet üyelerinin hem de Ermenilerin padişahı tahttan indirmek için beraber hareket etmeleri gerektiği yolundaki çağrılarına rastlıyoruz.³⁹⁰

Osmanlılık fikirlerinin işlendiği bu çağrının netice vermediği de yine gazeteden edindiğimiz bilgilerdendir. Zira Ermeni grupların milli marş söyleyerek ayrılma emareleri gösterdiği de görülmektedir.³⁹¹ Bu noktada Ermeniler arasında da fikir ayrılığı yaşandığı görülmektedir. Zira bir Ermeni vatandaş, Osmanlı aleyhinde Ermeni grupların yaptığı faaliyetleri ancak memleketinin değerini bilmeyen, tecrübesiz, genç Ermenilerin yapabileceğini belirtmiştir. Bu vatandaşa göre, Ermeniler yüzyıllardır Türklerle birlikte yaşayıp bu devlete hizmet etmiş, bu yüzden vatan haini olarak görülmemesi gerekmektedir.³⁹²

Ermenilerin milliyetçi faaliyetlerine karşı cemiyet üyelerinin de Osmanlılık düşüncesindeki kararlılığını yitirdiğini görüyoruz. Gazeteye bir

³⁸⁶ Ergünöz Akçora, "*Osmanlı Devleti Dönemi Ermeni İsyancıları ve Türk- Ermeni Toplumuna Etkileri*", **Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001, s. 126-127.

³⁸⁷ Bu konuyla ilgili geniş bilgi için bkz.. Mim Kemal Öke, **Ermeni Meselesi**, Aydınlar Ocağı Yayınları, İstanbul, 1986, s. 28-40.

³⁸⁸ **OG**, "*Havadis*", 15 Ağustos 1900, No 66, s. 8; **OG**, "*Muş'dan Mektub*", 15 Teşrin sâni 1901, No 96, s. 6.

³⁸⁹ **OG**, "*Cenevre'den Mektub*", 1 Kanun-i sâni 1901, No 99, s. 7.

³⁹⁰ **OG**, "*Hayrenik Gazetesi*", 1 Haziran 1900, No 61, s. 3; **OG**, "*Newyork Mektubuna Cevap*", 15 Temmuz 1902, No 108, s. 4; **OG**, "*Mekâtib: İstanbul'dan*", 15 Temmuz 1902, No 108, s. 5.

³⁹¹ **OG**, "*Cenevre'den Mektub*", 1 Kanun-i sâni 1901, No 99, s. 7. Ermenilerin milliyetçi hareketleri için ayrıca bkz. **OG**, "*Mısır'da Ermeni Konferansı*", 1 Eylül 1903, No 121, s. 3.

³⁹² **OG**, "*Paris'den Mektub*", 1 Kanun-i sâni 1901, No 99, s. 6.

mektup gönderen cemiyet üyesinin, Ermenilerin milli marşından etkilendiği görülmektedir. ‘Bizim niye milli havamız yok?’ diye kendine soran cemiyet üyesi, Ermenilerin bu ne dediğini dahi anlamadığı şarkılarının onu etkilemeye yettiği belirtilmektedir. Devamında merhum Kemal Bey’in Acemî ellerde bestelediği bir şarkının varlığından ama onun Ermenilerin ki kadar güzel olmadığından bahsedilmektedir³⁹³

Gazete Ermenilerin bu ayrılma emareleri gösteren faaliyetlerine karşı tepkisini dile getirmiştir. Zira, gazetenin görüşüne göre Ermeniler sürekli daha fazla hak istemektedirler. Osmanlılık fikri ile hareket etmiş olsalardı diğer etnik unsurlardan daha fazla hak talep etmezlerdi.³⁹⁴

Doğu bölgelerinde Ermenileri isyan faaliyetlerinde bulunduğu, özellikle bu isyanları Rusya’nın alttan alta desteklediğini görüyoruz.³⁹⁵ Bölgede nüfuz sahibi olmak isteyen diğer Avrupa devletlerinin de faaliyetlerinin yoğun bir şekilde sürdüğü gözlenmektedir.³⁹⁶ Bu konuda *Osmanlı Gazetesi*’nden edindiğimiz ilginç bir örnek verilebilir. Şöyle ki; Amerika, Osmanlı vatandaşlığından Amerikan vatandaşlığına geçen Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu’nda buldukları süre içerisinde Amerikan vatandaşymış gibi muamele edilmesini istemiştir.³⁹⁷ Bu olay hemen Fransa ve İngiltere’nin tepisini çekti ve bundan yararlanan Osmanlı yönetimi kabul ettiği teklifi reddetti.³⁹⁸ Bu örnek, misyonerlik faaliyetlerinde bir devletin diğerine oranla güç kazanmasına bile tahammüllerinin olmamasını göstermesi bakımından önemlidir.

Diğer isyanlarda olduğu gibi Sultan II. Abdülhamit’in Ermeni isyanlarına karşı tepkisi, olayların silahla bastırılması olmuştur. Zira gazetede bu yönde birçok habere rastlamak mümkündür.³⁹⁹

Girit, Makedonya, Trablusgarp, Yemen’e ve Ermenilere dair *Osmanlı Gazetesi*’nden edinilen bu bilgiler şu sonuçlara götürmektedir: Her şeyden önce Avrupa devletleri, Osmanlı topraklarının paylaşılması hususunda yarış

³⁹³ **OG**, “*Cenevre’den Mektub*”, 1 Kanun-i sâni 1901, No 99, s. 7.

³⁹⁴ **OG**, “*Newyork Mektubu*” 30 Ağustos 1902, No 111, s. 5.

³⁹⁵ **OG**, “*Bitlis’den Mektub*”, 1 Teşrinievvel 1900, No 69, s. 6.

³⁹⁶ **OG**, “*Havadis*”, 1 Teşrin evvel 1901, No 93, s. 8.

³⁹⁷ **OG**, “*Havadis*”, 12 Ağustos 1904, No 137, s. 4.

³⁹⁸ **OG**, “*Havadis*”, 15 Eylül 1904, No 138, s. 4.

³⁹⁹ **OG**, “*Havadis*”, 15 Haziran 1899, No 38, s. 6; **OG**, “*Havadis*”, 15 Temmuz 1901, No 88, s. 8; **OG**, “*Havadis*”, 1 Kanun-i evvel 1901, No 98, s. 8; **OG**, “*Havadis*”, 1 Şubat 1902, No 101, s. 8.

içerisindedir ve amaçlarına bir an önce ulaşmak için isyanları desteklemektedir. Trablusgarp ve Yemen’de göremesekte Girit ve Makedonya’da konunun çözümü için bölgeye Hıristiyan bir valinin atanmasının hem Avrupa devletlerince hem de isyan eden bölgelerce talep edilmesi ise imparatorluktan kopuşları hazırlamak için uygulanan karşılıklı bir senaryodur. Bu senaryonun Avrupa devletleri açısından uygulanma sebebi paylaşma konusunda sorun yaşanacak bölgede ilerisi için nüfuz sahibi olmaktır.

Osmanlı Gazetesi’nin gözüyle isyanların iç siyaset bazında nedenlerine bakıldığında; kötü yönetimin, çözüm için baskıya başvurulmasının etkili olduğunu savunduğunu görmekteyiz. *Osmanlı Gazetesi*’nin deyimiyile imparatorlukta meselelerin çözümü olan nizam ve saadet hala kılıçla aranıyor. Kanun ve hürriyetin ise bir manası yok.⁴⁰⁰ Bu düşünce de çözümsüzlüğü getirmektedir. *Osmanlı Gazetesi*’ne göre etnik kopuşlardan kurtulmanın yolu Meşrutiyetin ilanından geçmektedir.⁴⁰¹ Cemiyet üyelerinin her derde deva olarak gördükleri ve ilanı için çaba sarf ettikleri Meşrutiyetin ise ilan edildikten sonra dahi kopuşların önlenememesi onların yanlış tespitini gösterir.

⁴⁰⁰ OG, “Hürriyet Hakkında”, 1 Teşrin-i evvel 1903, No 123, s. 2.

⁴⁰¹ OG, “Üsküb’den Mektub”, 1 Kanun-i sâni 1898, No 3, s. 7.

III. BÖLÜM

III. SULTAN II. ABDÜLHAMİT'İN ÜLKE YÖNETİMİNİ ELE ALIŞI

III.I. Sultan II. Abdülhamit'in Yönetim Anlayışı

Osmanlı Gazetesi'nin Sultan II. Abdülhamit'in yönetimine bakışı önceki bölümlerden de anlaşılabilir üzere son derece eleştireldir. Gazete, hemen hemen her makale ve havadisinde mutlaka onu eleştirecek bir yüz bulmuştur. Hatta gazetenin bazen kendi içinde çelişkiye düştüğü dahi görülmüştür.⁴⁰² Bütün bir yedi yıl boyunca gazetenin sürekli belirli konular etrafında dönüp durduğunu söyleyebiliriz. Bu anlamda gazetenin, Sultan II. Abdülhamit'e birinci yıl nasıl bakıyorlarsa yedinci yıl daha katılaşarak yönünü değiştirmeden aynı baktığını belirtebiliriz. Gazetenin Sultan II. Abdülhamit'in yaptığı faaliyet ne olursa olsun sırf ona muhalefet etmek amacıyla eleştirdiği konulara kendinin de birkaç benzer öneriden başka çözüm öneremediği de saptanmıştır. Bunda etkili olan, kanaatimize göre *Jön Türklerin* fikri alt yapılarının olgunlaşmamasıdır.

Osmanlı Gazetesi'nin bazen Sultan II. Abdülhamit'in yönetimine karşı eleştirilerinin dozunun son derece arttığı da gözlenmiştir. Özellikle "*Tabaka-i Bâlâdan*" imzalı mektuplarda Sultan II, Abdülhamit'in gündelik yaşamının kötü yanları verilerek eleştiriler yapılmış ve onun delirdiğine dair yorumlar yapılmıştır.⁴⁰³ Örneğin bir makalede Sultan II. Abdülhamit'le ilgili dile getirilenler şöyledir:

*"Abdülhamid'in boyu kısadır. Uzun görünmek için ökçeleri dört parmak yükseklikde bot giyer. Vücudu son derece zayıftır. Birkaç paltoyu birden giyer. Sakalında hiçbir tel siyah yoktur. Burunu büyük ve tepesi –çaylak gagası gibi eğridir. Bir kulağı sağırdır, elleri, ayağı küçüktür. Sesi pek ziyade kalındır... Mizacı asabidir."*⁴⁰⁴

Bu tür eleştirilerin, gazetenin zaman zaman konu bulamamanın verdiği boşluktan kaynaklandığını söylenebilir. Yukarıdaki eleştirilerle bakıldığında

⁴⁰² Bunun örneği aşağıda görülebilir. Bkz. s. 85.

⁴⁰³ OG, "*Abdülhamid*", 15 Haziran 1898, No 14, s. 2.

⁴⁰⁴ OG, "*Abdülhamid*", 1 Mayıs 1898, No 11, s. 6–7.

gazeteyi çıkaranların Sultan II. Abdülhamit'e şahsi bir kin beslediği düşünülebilir. Fakat, gazeteyi çıkaranlar bir makalede "Biz padişahın şahsi düşmanı değiliz" diyerek bu savı çürütmüştür.⁴⁰⁵

Osmanlı Gazetesi'nde Sultan II. Abdülhamit iki defa yaptığı faaliyetten dolayı eleştirilmemiş, övgüyle karşılanmıştır. Bunlardan birini Girit meselesini ele alırken belirtmiştik. Bu övgüyü bizzat gazeteyi çıkaran cemiyet üyeleri yapmıştı. İkincisini ise gazeteye gönderilen ve "*Bir Hintli*" imzasını taşıyan belirsiz bir şahıs yapmıştır. Bu makalede Sultan II. Abdülhamit'in gereksiz yere eleştirilmekte olduğu savunulmuştur.⁴⁰⁶ Bundan sonraki sayılarda *Osmanlı Gazetesi*'ne bu mektuba cevaplar gelmiştir. Ortak kanaat ise Sultan II. Abdülhamit'i eleştirmenin yerinde olduğu üzerinedir.⁴⁰⁷ Hatta en sonunda "*Bir Hintli*" imzalı makalenin sahibinin Sultan II. Abdülhamit'in tuttuğu biri olduğu iddia edilmiştir.⁴⁰⁸

Osmanlı Gazetesi'nin Sultan II. Abdülhamit'i en çok eleştirdiği konu onun baskıcı yönetimidir. Bu bağlamda *Osmanlı Gazetesi*'nin sayfaları hürriyetçi diye niteledikleri cemiyet taraftarlarının İstanbul yönetimince uğradıkları zulümler, işkenceler ya da öldürülmesi haberleriyle doludur. Örneğin, cemiyet taraftarı Avukat Acim İzzet Bey diye bir zatın padişahın casuslarınca yakalanıp işkence görmesi haber verilmiştir.⁴⁰⁹ Yine Anadolu'ya Mizan ve Meşveret gazetelerini gizlice sokan bir zat yakalanıp işkenceye maruz kaldığının haberi verilmiştir.⁴¹⁰ Bu haberlerin yanında gazetede sürgüne gönderilenlerin⁴¹¹ ve öldürülen⁴¹² cemiyet taraftarlarının haberleri de verilmiştir. Bir başka haberinde ise, Sultan II.

⁴⁰⁵ **OG**, "*Halsane-i İhtar*", 15 Haziran 1901, No 86, s. 6.

⁴⁰⁶ **OG**, "*Mukâtib : Maksad ve Bir İki Söz*", 1 Teşrin-i evvel 1900, No 69, s. 3-4; **OG**, "*Hindistan Mektubundan Maabad* ", 15 Teşrin-i sâni 1900, No 72, s. 7-8; **OG**, "*Hindistan Mektubundan Maabad*", 1 Kanun-İ evvel 1900, No 73, s. 5-6.

⁴⁰⁷ **OG**, "*İskenderiye Muhabirinizden: Hindistanlı Mektubuna Dair*", 1 Teşrin sâni 1900, No 71, s. 4-5; Mithad Paşa Mahdumu Ali Haydar, "*Mukâtib: Atina'dan*", **OG**, 15 Teşrin sâni 1900, No 72, s. 4-5.

⁴⁰⁸ Bir Kürd, "*Mısır Elkahire'den Mektub*", 15 Şubat 1901, No 78, s. 8.

⁴⁰⁹ **OG**, "*Avukat Acim İzzet Bey*", 15 Eylül 1899, No 44, s. 3; **OG**, "*Teessüf*", 15 Temmuz 1902, No 108, s. 7; **OG**, "*Havadis*", 1 Haziran 1900, No 61, s. 4; Gazi, "*Mukâtib ve Havadis*", 15 Kanun-i evvel 1897, No 2, s. 3; **OG**, "*Asayiş-i İstibdad*", 1 Kanun-i evvel 1897, No 1, s. 7; **OG**, "*İstanbul Mektubu*", 15 Temmuz 1904, No 136, s. 4; **OG**, "*Havadis*", 1 Ağustos 1901, No 89, s. 8.

⁴¹⁰ **OG**, "*Filibe'den Mektub*", 1 Temmuz 1899, No 39, s. 6.

⁴¹¹ **OG**, "*Havadis*", 10 Şubat 1904, No 131, s. 6; **OG**, "*İstanbul'dan Mektub*", 15 Temmuz 1904, No 136, s. 4.

⁴¹² **OG**, "*Abdülhamit'in Feci Bir Cinayeti*", 1 Mart 1899, No 31, s. 5; **OG**, "*Mukâtib: İstanbul'dan*", 15 Teşrin-i evvel 1899, No 46, s. 4; **OG**, "*Cavid Bey Meselesi*", 15 Teşrin-i sâni 1899, No 48, s. 3; **OG**, "*Havadisat*", 1 Kanun-i sâni 1903, No 117, s. 8.

Abdülhamit'in tevkif ettiği kişileri delidir diyerek tımarhaneye attığı, casusların her yerde kol gezdiği ve rahat uykularının kalmadığından bahsediliyor. Haberi veren kişinin temennisi ise “ölse de kurtulsak” olmuştur.⁴¹³

Sultan II. Abdülhamit'in ülkeyi baskı ile yönettiğine dair gazetenin bir başka gerekçesi, görevi halkı aydınlatmak olan *Jön Türklerin* yayın organlarının ülkeye girişine izin verilmemesi ve bunun yanında imparatorluk dahilinde yayınlanan gazetelerin ise halkı olup biten her şeyi anlatmamasıydı. Örneğin Arnavutluk'tan gönderilen bir mektupta Yıldız sarayının etkisi altında bulunana “*Malumat Gazetesi*”nin halka olup biten her şeyi anlatmadığı, halkı kandırmaya çalıştığı dile getirilmektedir. Bu gazetenin bu şekilde davranarak halkın basiretini bağladığı savunulmaktadır.⁴¹⁴ Yıldız yönetiminin İstanbul'daki gazetelere sansür uyguladığının delilinin ortaya konmaya çalışıldığı bir haberde Rusya'daki ihtilal hareketlerinin haber verilmesinin İstanbul gazetelerine men edildiğinden bahsedilmektedir.⁴¹⁵ Yine “*paçavra*” olarak nitelenen⁴¹⁶ İstanbul'daki gazetelerin ele alındığı bir makalede şu anlatılanlar konumuza örnek olması bakımından önemlidir:

“*İnsan Malumat, Sabah, İkdam gibi İstanbul gazetelerini eline aldıkça nefreti artıyor. Evla bu gibi neşriyatı rezalete çeviren hükümete, sonra ona vasıta olarak milleti alçakca aldatmaya ve efkârı umumiyeyi teşviş eyleyen gazetelere lanet...*”⁴¹⁷

Osmanlı Gazetesi'nin sıkça üzerinde durduğu konulardan biri de Sultan II. Abdülhamit'in ülkeyi kötü yönetmesidir. *Osmanlı Gazetesi*'nin yer verdiği imparatorluğun çeşitli mahallerinden gönderilen mektuplar aracılığıyla görebildiğimiz kadarıyla, halk Sultan II. Abdülhamit'in kötü yönetimi nedeniyle zor durumdadır. Bu şikâyet mektuplarında çoğu devlet dairesinin ve memurunun görevini tam yerine getirmediğini iddia edilmektedir. Örneğin Adana'dan gönderilen ve Ramazan Elmübarek imzasını taşıyan bir mektupta, Sultan II. Abdülhamit tahta geçtiğinden beri polisin görevini yapmaması nedeniyle güvenliğin sağlanamamasından, işini yapmayan okul müdüründen

⁴¹³ OG, “*Havadis*”, 15 Teşrin evvel 1899, No 46, s. 8.

⁴¹⁴ OG, “*Arnavudluk'dan Mektub-u Mahsus*”, 1 Temmuz 1898, No 15, s. 3.

⁴¹⁵ OG, “*Mekâtib; İstanbul'dan*”, 15 Temmuz 1902, No 108, s. 5.

⁴¹⁶ *Osmanlı Gazetesi*'nin İstanbul Gazeteleri için kullandığı su niteleme için bkz. OG, “*Mekâtib: İzmir'den*”, 1 Mayıs 1901, No 83, s. 6; OG, “*Selanik'den Mektub*”, 15 Haziran 1901, No 86, s. 5.

⁴¹⁷ OG, “*İstanbul Gazeteleri*”, 1 Kanun-i sâni 1900, No 51, s. 7.

bahsedilmektedir.⁴¹⁸ “Padişahın hayâsız memurları” olarak nitelendirilen valilerin⁴¹⁹ işini kötü yapması nedeniyle şehirlerde eşkıyalık faaliyetlerinin arttığı gelen haberler arasındadır.⁴²⁰ Bağdat’tan gönderilen bir mektupta da orada görev yapan memurlarla ilgili söylenenler dikkat çekicidir:

“Sokak kadınları kabilinden sokak heriflerinden olan alçak valimiz Namık Bey... Hadudlara yataklık edenler kadar aşağı, aciz fakat, yurtucu müşirimiz Yemen sabık-ı haydudu Feyzi dinsizi... Maliyedeki hayırsızların en yüzüsü ve utanmaz hayduklarından Defterdar Abdülvahab hayâsız ellerinde zavallı vilayetimiz oyuncuğa döndü.”⁴²¹

Gazetenin özellikle üzerinde durduğu bir başka husus, vilayetlere gönderilen memurların halkı soyup soğana çevirmesidir. Bu durumun zaten fakir olan halkı daha da “sefil”⁴²² duruma düşürdüğü savunulmaktadır.⁴²³ Örneğin Edirne’de halkın ektiği tütünlerin devlet memurlarınca toplanması üzerine mallarını vermek istemeyen halkın tepki göstermesiyle arbede çıktığı ve halktan bazı kişilerin öldüğü gazetede etraflıca işlenerek duyurulmuştur.⁴²⁴

Osmanlı Gazetesi’nin eleştiriyle yaklaştığı bu devlet adamlarının İmparatorlukta çoğalmasının sebebi ise gazeteye göre yine Sultan II. Abdülhamit’tir. Zira, işten anlamayan adamların göreve gelmesi bahsi geçen dönemde çoğalmıştır. Bu kişiler işten anlamadığı için de daha önceki yıllarda yapılan çalışmaları bir kalemde silebilmektedir. Dolayısıyla terakki durmaktadır.⁴²⁵

⁴¹⁸ Ramazan Elmübarek, “Adana’dan Gelen Uzun Bir Mektubun İcmal-i Münderecati”, **OG**, 1 Mart 1899, No 31, s. 6.

⁴¹⁹ *Osmanlı Gazetesi*, Sultan II. Abdülhamit’in memurlarında bahsederken genelde olumsuz tanımlamalarda bulunmuştur. Bu tanımlamalardan biri de “edepsiz”dir. Bkz. **OG**, “Mukâtib: Trablusgarb’dan”, 15 Şubat 1899, No 30, s. 7.

⁴²⁰ **OG**, “Bahreyn’den Mektub”, 15 Temmuz 1901, No 88, s. 6; **OG**, “İzmir’den Mektub”, 15 Temmuz 1901, No 88, s. 6.

⁴²¹ **OG**, “Bağdad’dan”, 15 Kanun-i evvel 1900, No 74, s. 7.

⁴²² Halkın açlığından, sefilliğinden bahseden mektuplar için bkz. **OG**, “Balıkesir’den Mektub”, 15 Mart 1898, No 8, s. 5; **OG**, “Mukâtib: İstanbul’dan”, 15 Eylül 1901, No 92, s. 4; **OG**, “Havadis”, 15 Kanun-i evvel 1901, No 98, s. 8; **OG**, “Mukâtib: Basra’dan”, 15 Eylül 1902, No 112, s. 8.

⁴²³ **OG**, “Bağdad’dan Mektub”, 15 Ağustos 1900, No 66, s. 6; **OG**, “Bağdad’dan Mektub”, 15 Kanun-i evvel 1900, No 74, s. 7; **OG**, “Merhum Müşir Şakir Paşa Hazretlerinin Haturatından”, 1 Mart 1900, No 55, s. 4.

⁴²⁴ **OG**, “Mukâtib: Edirne’den”, 15 Eylül 1902, No 112, s. 7; Benzer konuları işleyen mektuplar için bkz. **OG**, “Rodos’dan Mektub”, 15 Teşrin sâni 1901, No 96, s. 5; **OG**, “Mukâtib: Sivas’dan”, 1 Nisan 1900, No 81, s. 7; **OG**, “Mukâtib: Trablusgarb’dan”, 15 Şubat 1899, No 30, s. 7.

⁴²⁵ **OG**, “Mesleğimiz, Meslek-i Şahanedir”, 15 Teşrii evvel 1902, No 114, s. 1–3.

Osmanlı Gazetesi'ne göre "işten anlamaz" memurların göreve gelmesi yine Sultan II. Abdülhamit'in yönetiminden kaynaklanmaktadır. *Osmanlı Gazetesinin* yer verdiği bir makalede rüşvet ve adam kayırma yolu ile yüksek mevkilere gelen Miralay İhsan Bey isimli şahıstan bahsetmektedir. Gazetede yer alan bir habere göre bu kişilerden pek çok kişi memur sıfatıyla imparatorlukta görev yapmaktadır.⁴²⁶ Yine gazetenin haberine göre yüksek mevkilere gelmek isteyen bazı kişiler de Sultan II. Abdülhamit'in suyuna giderek onun gözdesi olmuştur.⁴²⁷ Padişahın da işine geldiği için bu kişileri kolladığı gazetenin verdiği bilgiler arasındadır.⁴²⁸

Sultan II. Abdülhamit döneminde çalışkan memurların olduğu ama bu kişilerin gerekli ilgiyi göremediği vurgulanmıştır. Bunun nedeni çalışkan ve işi bilen kişilerin yönetimle uyuşamamaları olarak verilmiştir.⁴²⁹

Gazetenin iddiasına göre Sultan II. Abdülhamit ve çevresindekilerin böyle davranabilmesine sebep olan ise kendi menfaatlerini düşünmeleri ve halkı düşünmemeleridir. Bu kişiler gazete tarafından "insanın kanını emen insan çetesi"⁴³⁰ ve "Ey kavmini mahveden hükümdar"⁴³¹ şeklinde nitelendirilmiştir.

Gazetenin iddialarına göre imparatorluk dahilinde yaşayan halkının bu denli harap düşmesine sebep olan Sultan II. Abdülhamit'in, eleştirildiği bir başka nokta ise onun Müslümanları korumamasıdır. Gazete bu yöndeki eleştirilerini 1899'dan sonra Damat Mahmut Celalettin Paşa'nın gazetede etkili olmaya başlamasından itibaren sıklaştırmıştır.

Gazeteyi çıkaranlar, padişahın Müslümanlarla ilgilenilmediği yönünde eleştiriler⁴³² yapacağı zaman genelde konuya Şark Meselesi Üzerinden yaklaşmıştır. Şöyle ki, *Osmanlı Gazetesi*, Şark Meselesini Hıristiyan Avrupa

⁴²⁶ **OG**, "Adalet", 30 Haziran 1902, No 107, s. 7; Benzer örnekler için bkz. **OG**, "Havadis", 1 Mart 1899, No 31, s. 7; **OG**, "Validesinin Atıyla Tayis Edenler", 15 Kanun-i sâni 1899, No 28, s. 7; **OG**, "Padişah Damadları", 1 Kanun-i sâni 1904, No 129, s. 4; **OG**, "Mekâtib: İstanbul'dan", 1 Teşrin-i evvel 1901, No 113, s. 5.

⁴²⁷ **OG**, "Malumat Gazetesi ve Tahir", 1 Mart 1899, No 31, s. 5.

⁴²⁸ **OG**, "Havadis", 1 Mart 1901, No 79, s. 7; **OG**, "Mekâtib: İstanbul'dan", 1 Mart 1900, No 55, s. 6.

⁴²⁹ **OG**, "Ziya Azim", 30 Haziran 1902, No 107, No 107, s. 8; **OG**, "Adam Olalım", 15 Şubat 1902, No 102, s. 8.

⁴³⁰ **OG**, "Mekâtib: Rumelindn", 1 Ağustos 1899, No 41, s. 5; Benzer görüşler için bkz. **OG**, "Sultan Abdülhamid Han", 1 Şubat 1900, No 53, s. 1; **OG**, "Devlet-i Aliye'nin Kuvvet ve Zaafı", 15 Şubat 1903, No 118, s. 7-8. **OG**, "Mekâtib: İskenderiye'den", 1 Teşrin-i sâni 1901, No 71, s. 4.

⁴³¹ **OG**, "Edebiyat", 15 Kanun-i sâni 1902, No 100, s. 5

⁴³² Bu yöndeki eleştiriler için bkz. **OG**, "Mekâtib: Bosna'dan", 1 Haziran 1899, No 37, s. 4; **OG**, "İsti'lam-ı Şeri", 15 Ağustos 1900, No 66, s. 1; **OG**, "Serhat Boyundan Mektub", 1 Kanun-i sâni 1899, No 27, s. 5.

devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamaya çalışması olarak yorumlamıştır. Bu bağlamda Avrupalıların Müslümanların kötü halinden hoşnut olduklarını düşünmüştür. Sultan II. Abdülhamit'in de bu konuda bir şeyler yapmaması tartışılmıştır. Gazete, bu konuyla ilgili verdiği bir havadiste Paris'te Suriyeli, Mısırlı Çingeneler ilginç hareketlerle Müslüman imajıyla halkı eğlendirdiğinden ve Müslümanların imajını kötülediğinden bahsetmektedir. Makalenin ortalarına doğru, bunu yaptıranın Frenklerin gözüne girmek isteyen Sultan II. Abdülhamit olduğu iddia edilmektedir. Gazeteye göre bunun delili ise Sultan II. Abdülhamit'in Paris'e gönderdiği sefirinin gösteriyi izleyip müdahalede bulunmamasıdır. Bu makalede, Sultan II. Abdülhamit'in halifeligi tartışılmıştır. Bütün Müslümanların bu konuyu düşünmeleri istenmiştir.⁴³³

Şunu da belirtmek gerekir ki, yine gazetede yer alan gayrimüslim halk ile Müslüman halkın yaşam standartları bakımından karşılaştırıldığı bir makalede, imparatorcuktaki gayrimüslim halkın daha rahat yaşarken Müslümanların daha zor şartlarda yaşaması üzüntüyle belirtilmiştir.⁴³⁴ Bu, cemiyetin sırf halka inebilme amacından değil, o toplumun bir parçası olduklarından İslamiyet'e hassasiyet gösterdiklerini gösterir.

Gazete, bu tür örnekleri işleyerek, halkına Sultan II. Abdülhamit'in "çıkarları doğrultusunda dini alet ettiği" ana fikrini yerleştirmeye çalışmıştır. Örneğin bir Rum gencin cenazesinin para ile İstanbul sokaklarında matemle gezdirilmesine izin verildiği haber verilmiştir. Sultan II. Abdülhamit'in bu davranışı "dinin ve milletin satılması" olarak vurgulanmıştır.⁴³⁵ Bu tür eleştirilerin gazetede sıkça yer verdikten sonra halka bu konuda bir şeyler yapılması gerektiğinin vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Mesela bir makalede dile getirilenler şöyledir:

*"Osmanlılar; Daha vakit var iken Abdülhamid'i def ile hilafeti, İslamiyet'i, Osmanlılığı kurtarınız. Zira: Hilafet-i islamiye tehlikededir. Zira son pişmanlık faide vermez!"*⁴³⁶

Yine Girit konusunun ele alındığı bir makalede bu yönde şöyle denilmektedir:

⁴³³ OG, "Paris Hayvanat Bahçesinde Dervişler", 1 Temmuz 1899, No 39, s. 2-3.

⁴³⁴ OG, "Müslümanların Fakir Kalmalarının Sebebi", 1 Temmuz 1901, No 87, s. 2.

⁴³⁵ OG, "Mukâtib: İstanbul'dan", 1 Teşrin-i evvel 1901, No 93, s. 7.

⁴³⁶ OG, "Hilafe-i İslamiye Tehlikede", 15 Mart 1899, No 32, s. 5.

“Abdülhamit hain bir padişah ve zalim bir halifedir. Bu anlaşıldı. Ya ulema- İslam nerede? Girit’teki dindaşlarımızın imdadına niçin yetişmezler? Koca alem-i İslamiyet’te beş on bin lira iane toplanamaz mı? İslam ecânibe avuç açıyor. Bizde her tarafta o müslümancasına izzet-i nefisten eser kalmadı.”⁴³⁷

Gazetenin Müslümanları iş başına çağırarak aslında Sultan II. Abdülhamit’e karşı birleşme çağrısı yaptığı çok net görülmektedir. Bu propagandayı yaparken de *Osmanlı Gazetesi*’nin, Osmanlılık fikrinden oldukça uzaklaştığı görülmektedir. Yine gazetenin bir başka makalede Sultan II. Abdülhamit’i eleştirirken sadece Müslüman ahaliyi hedef aldığı görülmektedir. Şöyle ki; Gazetenin iddiasına göre, Sultan II. Abdülhamit döneminde artık askerlerin namaz kılmamaya başladığıdır. Bu durum gazete tarafından hayra alamet olmadığı yönünde yorumlanmıştır.⁴³⁸

İslamiyet’i kullanmasının sebebini daha önce halka inebilme amacından kaynaklandığını belirtmiştik. Bu tür eleştirilere en güzel örnek Abdullah Cevdet’in Kaleminden çıkmıştır. O, bir makalesinde Sultan II. Abdülhamit dönemini “damarlarında bir damla padişah, Türk, Müslüman kanı olmayan imansız devri” olarak tanımlamıştır.⁴³⁹ Bu konuda Sultan II. Abdülhamit’le ilgili söylenen şu beyit dikkat çekicidir:

“Hala halifeyim diyor imanı kalmamış
Bitmiş hayâsı alçağın izzeti kalmamış”⁴⁴⁰

Osmanlı Gazetesi’nin İslamiyet’i kullanarak Sultan II. Abdülhamit’i eleştirdiği makalelerde o dönemdeki Çin’deki ve Hindistan’daki karışıklıkları da malzeme olarak kullandığını görüyoruz. Bu tür makalelerde Makedonya ve Girit konularının ele alınışında olduğu gibi ilk öne okuyucuların dikkati bu meseleler üzerine çekilmeye çalışılmıştır. Konuya Hıristiyan Avrupa devletlerinin tıpkı Osmanlı İmparatorluğu’nda olduğu gibi o bölgeleri istila etmek için Müslümanlara uyguladığı baskı ve zulüm olarak yaklaşıldığı görülmüştür. Bu konuda gazetede yer alan şu sözler kayda değerdir:

⁴³⁷ OG, “İzzet-İ Nefisten Eser Kalmadı”, 1 Kanun-i evvel 1898, No 25, s. 5.

⁴³⁸ OG, “Suret-i Arıza”, 15 Mart 1898, No 8, s. 4; Bu konuyla ilgili örnekler için bkz. OG, “Neüzibillah”, 1 Ağustos 1898, No 17, s. 7; OG, “Abdülhamid’in Peygambere İsyanı”, 15 Temmuz 1898, No 16, s. 6.

⁴³⁹ OG, “Mukatib”, 15 Teşrin-i sâni 1904, No 141, s. 4. Bu konuyla ilgili bkz. OG, “Mukatib: İstanbul’dan”, 15 Kanun-i evvel 1899, No 50, s. 5

⁴⁴⁰ OG, “Mekâtib: Yıldızdan”, 15 Mayıs 1899, No 36, s. 5.

“*Cenubi Afrika’da akan kan yetmezmiş gibi şimdi de şarkî Asya’da insanları kesiyorlar. Kışkırtılan ihtilalcilerin bastırılması bahanesiyle Avrupa devletleri Çin’in üstüne çullandılar. Rusya’nın ilk hedefi İslamları yok etmek.*”⁴⁴¹

Gazetenin Makedonya meselesinde olduğu gibi bu konuda da Rusya’nın faaliyetleri üzerinde durduğu görülmüştür. Rusya’nın Çin’deki Hıristiyanları koruma bahanesiyle kıyam yaptığıyla ilgili birçok makaleye rastlamak mümkündür.⁴⁴² İngiltere’nin de Hindistan’da Müslümanlar üzerinde uyguladığı baskının anlatıldığı bir makalede, Almanya’nın faaliyetlerinden ötürü İngiltere’yi protesto ettiğinden bahsedilmektedir. Bu durumu “*bunu bir halife olarak Sultan Abdülhamid yapmalıydı*” şeklinde yorumlayan gazete, olayda gösterdiği pasiflik nedeniyle Sultan II. Abdülhamit’i eleştirmektedir.⁴⁴³

Yine aynı konuda *Osmanlı Gazetesi*’nin şu yorumlarda bulunduğu görülmektedir:

“*Efendimiz fevkalade heyecanlı idi. Fakat bu günlerde Çin meselesi sayesinde biraz yüzü güldü. Bir yerde kan dökülsün de mesela Çin’de olsun. Onun hoşuna gider. Çünkü Avrupa meşguliyetsiz kaldıkça mesele-i şarkiyeyi binaenaleyh hükümet-i hazirenin iç işini kurcalamayacağını bilir.*”⁴⁴⁴

Osmanlı Gazetesi Çin’deki ve Hindistan’daki Müslümanlara karşı görevini yapmadığı yönündeki eleştirilerin bolca yer aldığı makalelerin yanında Sultan II. Abdülhamit’in Çin’deki Müslümanların durumunu öğrenmek için o bölgeye bir memur gönderdiğine dair bir haber de vermiştir. *Osmanlı Gazetesi*’nin bu habere yorumu “*Padişahım siz önce kendinizin mahvettiği Osmanlıları görün!*” olmuştur.⁴⁴⁵ Buradan anlaşılıyor ki, *Osmanlı Gazetesi* Sultan II. Abdülhamit’i eleştirmek için her fırsatı kullanmaktadır. Gazetenin eleştirilerinin de kendi içinde çelişkiye düştüğü görülmektedir.

Sultan II. Abdülhamit’in halife ve padişah olarak görevini yerine getirmediği yönündeki eleştirilerini sürekli belirten *Osmanlı Gazetesi*, bazen bu yöndeki eleştirileri doğrultusunda şeyhülislama yöneldiği görülmüştür. Örneğin

⁴⁴¹ **OG**, “*Rusya’dan Mektub*”, 15 Eylül 1900, No 68, s. 7.

⁴⁴² **OG**, “*Cümle-i Siyasi: Rusya Ve Şark*”, 15 Eylül 1900, No 68, s. 4; **OG**, “*Cümle-i Siyasi*”, 1 Eylül 1900, No 67, s. 1; **OG**, “*Mançurya’dan Mektub*”, 15 Şubat 1901, No 78, s. 8; **OG**, “*Rus İstilasına Bir Nazar*”, 15 Teşrin-i sâni 1900, No 72, s. 1, **OG**, “*Moskof*”, 1 Kanun-i sâni 1899, No 27, s. 1.

⁴⁴³ **OG**, “*Hind Kıyımı-Hükümet-i Osmaniye ve Almanya*”, 1 Teşrin-i evvel 1897, no 1, s. 5; **OG**, “*Rusya’dan Mektub*”, 1 Şubat 1900, No 53, s. 6.

⁴⁴⁴ **OG**, “*İstanbul’dan Mektub*”, 1 Temmuz 1900, No 63, s. 6.

⁴⁴⁵ **OG**, “*Havadis*”, 15 Kanun-i evvel 1900, No 74, s. 8.

Şeyhülislam Cemaleddin Efendiye “ya Sultan II. Abdülhamit’i görevinden al ya da sen makamını terk et!” şeklinde açık mektubun gazete aracılığıyla gönderildiği görülmüştür.⁴⁴⁶ Yine Halife Mahmud Han Hamis’e gönderilen açık mektupta aynı mesajlar verildikten sonra Sultan Murat’ı kurtar denilmektedir.⁴⁴⁷

Osmanlı Gazetesi’nin, Sultan II. Abdülhamit’i eleştirdiği bir başka konu, onun padişah olması sonucu ülkenin her alanda kötüye gittiği üzerinedir. İlk olarak cemiyet üyelerine göre Sultan II. Abdülhamit tahta geldiği andan itibaren adalet ve hukuk işlemez olmuştur.⁴⁴⁸ Yıllar önce getirilmiş olan mal ve can güvenliğinin yine Sultan II. Abdülhamit’in zamanında uygulanmadığı iddiası diğer bir eleştiri konusudur.⁴⁴⁹ Gazetenin bu iddialarını, Sultan II. Abdülhamit’in tutuklayıp sürgüne gönderdiği cemiyet üyeleri ile örneklendirerek desteklemeye çalıştığı görülmüştür.

Sultan II. Abdülhamit’in yönetiminde ıslahatların yapılmadığı yönündeki gazetenin eleştirilerini bir önceki bölümde işlemiştik. Bu görüşle aynı doğrultudaki cemiyetin bir başka eleştirisi ise terakkinin tamamen durduğu yönündedir.⁴⁵⁰ Bu tür eleştirileri, özellikle cemiyetin temsilci olarak Ahmet Rıza’yı gönderdiği devletlerin terakkisinin sergilendiği Paris Sergisiyle ilgili bilgi veren makalelerde görüyoruz.⁴⁵¹ Gazete bu tür eleştirileri yaptıktan sonra kaybedilen toprakların listesini vererek bu durumu ağır bir dille eleştirmiştir. Bunun, Sultan II. Abdülhamit’in yönetiminden kaynaklandığı her fırsatta vurgulanmıştır.⁴⁵² Aslında Sultan II. Abdülhamit devrinde ıslahatların devam ettiği bilinir. *Osmanlı Gazetesi*’nin bu tür eleştirilerde bulunmasının sebebi,

⁴⁴⁶ **OG**, “Şeyhülislam Cemaleddin Efendiye Açık İhtarname”, 1 Temmuz 1899, No 39, s. 1.

⁴⁴⁷ **OG**, “Halife-i Müslimin Mahmud Han Hamis’e Açık Mektub”, 15 Kanun-i sâni 1901, No 76, s. 1.

⁴⁴⁸ Ahmet Rıza, “Evham-ı Hümayun”, **OG**, 15 Temmuz 1899, No 40, s. 1; **OG**, “Takrir-i Şer’i”, 8 Kanun-i evvel 1904, No 142, s. 2.

⁴⁴⁹ Ahrar-ı Osmaniye, “İhtar-ı Umumi”, **OG**, 15 Ağustos 1900, No 66, s. 1; **OG**, “Abdülhamid”, 15 Ağustos 1901, No 90, s. 2.

⁴⁵⁰ **OG**, “Belediyelerimiz”, 1 Kanun-i sâni 1903, No 117, s. 6–8; **OG**, “İdare-i Mahsusa”, 1 Teşrin-i sâni 1903, No 125, s. 2.

⁴⁵¹ **OG**, “Muvaffakiyet-i Hamidiye ve Paris Sergisi”, 1 Eylül 1900, No 67, s. 6; **OG**, “Paris Sergisi”, 15 Teşrin-i evvel 1900, No 70, s. 6; **OG**, “1900 Sergisinde Silah Kongresi”, 1 Teşrin-i sâni 1900, No 71, s. 1.

⁴⁵² **OG**, “İcra-i Nazar”, 15 Mart 1901, No 80, s. 1; Ahmet Rıza, “Riya Mı, İstihza Mı?”, **OG**, 1 Haziran 1899, No 37, No 1.

gazetenin Sultan II. Abdülhamit'e karşı muhalefet etmesinden kaynaklanmaktadır.⁴⁵³

Osmanlı Gazete'si Sultan II. Abdülhamit'in terakkiyi durdurduğu yönündeki eleştirilerini, diğer ülkelerden terakki yolunda çalışmaları olan liderleri örnek göstererek bir kıyaslama yoluna gitmiştir. Mesela Afganistan lideri Afgan Abdurrahman Hanın yabancı eserlerin kendi dillerine çevrilmesi için açtığı tercüme hane, büyük bir övgüyle anlatıldıktan sonra bunun Sultan II. Abdülhamit'e örnek olması gerektiği vurgulanmıştır.⁴⁵⁴ Yine Hindistan hanının yazdığı ve İngiltere'de neşr edilen makalesi de aynı amaçla gazetede ele alınmıştır.⁴⁵⁵ Bu doğrultuda Almanya'da basılan sayısız kitap örnek verildikten sonra Sultan II. Abdülhamit'e “*Sen halkına hayvan olarak düşünmekten başka ne yaptın?*” suali sorarak gazete eleştirilerini dile getirmiştir.⁴⁵⁶

Sultan II. Abdülhamit döneminin, demiryolu ağı bakımından gelişmiş bir dönem olduğu bilinmektedir. Ancak, *Osmanlı Gazetesi*'nin ülke içi gelişmeler bakımından konuyu ele alışına baktığımız zaman bu alanda yapılanların cemiyet üyelerini yine tatmin etmediği görülmektedir. Cemiyetin tatminsizliğin en önemli sebebi, demiryolu hattı imtiyazlarının Avrupa devletlerine verilmesidir. Çünkü cemiyet üyeleri, demiryollarının imtiyazlarının Avrupa devletlerine verilmesini, onların imparatorluğu istila etmesine açık kapı bıraktığı düşüncesindedir.⁴⁵⁷

Osmanlı Gazetesi 1899 ve daha sonraki tarihlerde demiryolu hattı üzerine önemle eğilmiştir. *Osmanlı Gazetesi*'nde yer alan makalelerin geneline bakıldığında demir yolu hattı imtiyazının, Avrupa devletlerinin Anadolu'yu istila etmek için kullandıkları vurgulanmaktadır.⁴⁵⁸

⁴⁵³ Bu dönem gelişmeleri için bkz. Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, s. 300-480, Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu...**, C. II, 273-300, Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, İstanbul, 2001, s. 206-234.

⁴⁵⁴ **OG**, “*Yaşasın Emir-i Afgan*”, 15 Kanun-i sâni 1900, No 52, s. 2.

⁴⁵⁵ **OG**, “*Hasbihal*”, 15 Teşrin-i sâni 1900, No 72, s. 2. Aynı amaçla Japonya'daki Prenslere faaliyetleri ele alınmıştır. Bkz. **OG**, “*Havadis*”, 1 Şubat 1902, No 101, s. 8.

⁴⁵⁶ **OG**, “*Havadis*”, 15 Teşrin-i Evvel 1899, No 46, s. 8.

⁴⁵⁷ **OG**, “*Anadolu'nun Mukaddime-i İstilası*”, 1 Mart 1900, No 55, s. 1.

⁴⁵⁸ Avrupa devletlerinin demiryolu hattı meselesiyle ilgili derinlemesine inceleme yapan makalelerin bir kaçına şunları örnek verebiliriz: **OG**, “*Anadolu'nun Mukaddime-i İstilası*”, 1 Mart 1900, No 55, s. 1-2; **OG**, “*Mekâtib: İstanbul'dan*” 1 Kanun sâni 1900, No 51, s. 5; **OG**, “*Yirminci Yüzyılda Şark Meselesine Dair*”, 1 Şubat 1902, No 101, s. 1.

Esasen, *Osmanlı Gazetesi*'nin belirttiği Avrupa devletlerinin Sultan II. Abdülhamit'ten istedikleri demiryolu imtiyazlarına bakıldığında bu görüşün doğru olduğu görülmektedir. Şöyle ki;

Rusya'nın Trablusgarp-Şam ve Bağdat arasında bir demiryolu inşası için başvurduğu görülmektedir.⁴⁵⁹ Yine Rusya'nın Erzurum- Kars arasında demiryolu hattı inşa etmek için İstanbul'a başvurduğu bilinmektedir.⁴⁶⁰ Bunun Doğu Anadolu'nun Rusya tarafından kontrolü anlamına geleceğini savunan⁴⁶¹ *Osmanlı Gazetesi*, Sultan II. Abdülhamit'i 'makam-ı hilafetin şerefini düşünmemekle'⁴⁶² ve 'halifelik ve padişahlık yapmak yerine tacirlik, simsarlık ve hazinesini doldurmakla'⁴⁶³ suçlamıştır. Bu konudaki benzer görüşleri makalesinde savunan Damat Mahmut Celalettin Paşa'nın bu konuda yaptığı şu benzetme bir hayli ilginçtir: "*Düvel-i muazzama, Devlet-i Aliyeyi soytarı haline koymuşlar, istedikleri gibi oynatıyorlar.*"⁴⁶⁴

Osmanlı Gazetesi'nin üzerinde durduğu bir başka hat ise imtiyazı Almanya'ya verilen Konya-Bağdat arasındır. Her ne kadar gazete imtiyazın Almanya'ya verilmesinden rahatsız olmadığını belirtse de bu durumdan huzursuz olduğu hissedilmektedir. Aynı makalede, bu hattın '*Yıldız hainlerinin kendi menfaati için tertip edildiği*' savunulmaktadır.⁴⁶⁵

Bu imtiyazın, diğer devletleri telaşa düşürdüğü ve yeni imtiyazlar kapmak için faaliyete geçtikleri görülmektedir. Örneğin Fransa'nın hemen Dedeoğaç-Edirne hattının yapımı için başvurduğu görülmektedir.⁴⁶⁶ Rusya'nın ise Kars-Erzurum arasında bir hat inşası için talepte bulunduğu bilinmektedir.⁴⁶⁷

Diğer taraftan Rusya'nın hattın Almanya'ya verilmesinden duyduğu rahatsızlık ise, Almanya hattı Konya değil de Ankara'dan geçirirse Almanya'nın

⁴⁵⁹OG, "*Türkiye Mi, Rus Müsta'meresi Mi?*", 15 Ağustos 1898, No 18, s. 6.

⁴⁶⁰OG, "*Havadis*", 15 Mart 1900, No 56, s. 8; OG, "*Mukâtib: İstanbul'dan*", 1 Nisan 1900, No 57, s. 8.

⁴⁶¹OG, "*Havadis*", 1 Nisan 1900, No 57, s. 8.

⁴⁶²OG, "*Mukâtib: İstanbul'dan*", 1 Nisan 1900, No 57, s. 8.

⁴⁶³OG, "*Türkiye Mi, Rus Müsta'meresi Mi?*", 15 Ağustos 1898, No 18, s. 6.

⁴⁶⁴Damad Mahmud, "*Damad Mahmud Paşa'nın Adliye Nazırı Abdurrahman Paşa'ya Mektubu*", OG, 15 Nisan 1900, No 58, s. 1.

⁴⁶⁵OG, "*Mukâtib: İstanbul'dan*", 1 Kanun-i sâni 1900, No 51, s. 5.

⁴⁶⁶OG, "*Anadolu'nun Mukaddime-i İstilası*", 1 Mart 1900, No 55, s. 1.

⁴⁶⁷Gös. yer.

kendi sınırına yaklaşmasından kaynaklanıyordu. Bunu önlemek için bu konuda muhalif tavırlar sergilediği görülmektedir.⁴⁶⁸

Buraya kadar ele alınan demiryolu hatlarıyla ilgili gazete antiemperyalist eleştirilerde bulunmuştur.⁴⁶⁹ Diğer bir eleştiri noktası ise Sultan II. Abdülhamit'in kendi menfaati nedeniyle imtiyazlar dağıttığı üzerinedir.⁴⁷⁰ Bu konudaki yapılanları 'servet-i maliyenin ecnebilere satılması' olarak yorumlayan *Osmanlı Gazetesi*, eleştirisini 'memlekette verilmedik imtiyaz kalmadı' diyerek belirtmiştir.⁴⁷¹

Osmanlı Gazetesi, Hicaz demiryolu hattı meselesini ele alırken aynı yönde eleştiriler yapmamıştır. Bu hatla ilgili yaptığı eleştiriler parasızlık yüzünden bir türlü yapılamaması⁴⁷², hat için toplanan paraların boşa gitmesi⁴⁷³, mesleksizlik ve mantıksızlık yüzünden hattın bir türlü nasıl yapılacağına tasavvur edilememesi⁴⁷⁴ üzerinedir. Hattın yapımı bittikten sonra yapılan eleştiriler ise demiryolunun kötü yapıldığı ve ehliyetsizlik yüzünden alınan trenlerin motorlarının yanması üzerinedir.⁴⁷⁵ Hicaz demiryolu hattıyla ilgili *Osmanlı Gazetesi*'nin eleştirilerinin yönünün değiştirmesinin sebebi, bu hatta yabancı sermayesinin olmamasıdır.

Ayrıca *Osmanlı Gazetesi*'ni çıkaran *Jön Türkler*, Avrupa'nın sömürge faaliyetlerini yürütmek için imparatorluktan kopmaya çalışan grupların isyan ve savaşlarıyla girift bir yapı sergilediğini vurgulamıştır. Cemiyet, Avrupa devletlerinin alttan alta desteklediği isyan faaliyetlerine karşı sürekli eleştirilerde bulunmuş ve Sultan II. Abdülhamit hala gerçekleri göremediği için onu eleştirmiştir. Girit adasının anlatıldığı bir makalede, adada askeri bulunan Fransa, İtalya, İngiltere ve Rusya askerinin ne için orada bulunduğu sorgulanıyor. Sultan II. Abdülhamit'in ise pasif siyasetenin Avrupa devletlerinin politikalarına rahatlık sağladığı vurgulanmaktadır.⁴⁷⁶ Üstelik, *Jön Türklere* göre Sultan II. Abdülhamit, Avrupa devletlerine –ki Avrupa devletlerinin amaçları ortadadır– yaranmak için

⁴⁶⁸ OG, "Çarın Bir İnsaniyeti Daha", 1 Haziran 1899, No 37, s. 7; OG, "Bağdad Hattı Mesele-i Mühimmesi", 1 Kanun-i sâni 1900, No 51, s. 6.

⁴⁶⁹ OG, "Anadolu'nun Mukaddime –i İstilası", 1 Mart 1900, No 55, s. 2.

⁴⁷⁰ OG, "Anadolu'nun Mukaddime –i İstilası", 1 Mart 1900, No 55, s. 1.

⁴⁷¹ OG, "Suriye Seyahati", 1 Haziran 1899, No 37, s. 6.

⁴⁷² OG, "Havadis", 15 Kanun-i Evvel 1901, No 98, s. 8; OG, "Şam'dan Mektub", 15 Kanun-i evvel 1900, No 74, s. 8.

⁴⁷³ OG, "İstanbul'dan Mektub", 15 Şubat 1901, No 78, s. 6.

⁴⁷⁴ OG, "Mukâtib Şam'dan", 1 Kanun-i sâni 1901, No 75, s. 4.

⁴⁷⁵ OG, "Mukâtib: Şam'dan", 8 Kanun-i evvel 1904, No 142, s. 3.

⁴⁷⁶ Razi, "Mekâtib: Girid'den", OG, No 27, 1 Ağustos 1898, s. 4

ülkenin parçalanmasına göz yummaktadır. Örneğin Girit meselesinin ele alındığı bir makalede, Girit'in Yunanistan'a ilhakını hazırlayan Yunan kralının oğlunun Girit'e vali atanması mevzuunun sorumlusu gazeteye göre Sultan II. Abdülhamit'tir. Çünkü padişah, Rusya'nın güzel hatırını kıramadığı için vali tayini konusunu kabul etmiştir.⁴⁷⁷ Gazeteye göre böylece Sultan II. Abdülhamit, sömürge faaliyetlerin izin vermektedir.

Osmanlı Gazetesi'nde emperyalizm karşıtı görüşlerin sergilendiği bir başka konu ise ekonomideki Avrupa devletlerinin baskısıdır. Özellikle kapitülasyonlar ve Duyun-u Umumiye'nin varlığı sıkça eleştirilen konulardır. *Osmanlı Gazetesi*'nde yayınlanan bir makalede kapitülasyonlar konusu işlenmektedir. Üç senedir kapitülasyonlar aleyhinde yayın yaptıklarını belirten gazete Sultan II. Abdülhamit başta olduğu sürece kapitülasyonların kaldırılmayacağı iddia etmektedir.⁴⁷⁸ Bu konuda gazetede yayınlanan Ahmet Rıza imzalı makale dikkat çekicidir.

*“Memleketimizi düşman gemisiz, topsuz alıyor: taksim ediyor. Zırhlıyı ne yapacağız? Kime karşı kullanacağız? Tunus, Kıbrıs, Teselya, Bosna-hersek, Girid gibi silahsız verdiğimiz yerler muharebede mağlub olarak gâib ettiğimiz yerlerden büyük ve daha mühimdir. Her gün yeni bir imtiyazla memleket bir parçası ecnebiler eline geçiyor. Bu da bir nevi mağlubiyet ve izmihlal değil midir? Osmanlı bankasının yalnız ismi bizimdir. İsminden başka mali hiçbir sıfatı yoktur. Umur-u idaresi, sermayesi bütün ecnebiler elindedir...”*⁴⁷⁹

Yine Ahmet Rıza'nın padişahı eleştiren şu sözleri dikkate değerdir: *“Padişah memleketi ıslah etmiyor. Anlaşıldı. Lakin Memleket yağmalanıyor. Bundan sonra gelecek padişaha ıslah edecek bir şey kalmıyor. Asıl düşünülecek cihet işte budur.”*⁴⁸⁰

Diğer yandan *Osmanlı Gazetesi*, Osmanlı ordusunun Sultan II. Abdülhamit dönemindeki durumunu değerlendirdiği birkaç makale ve habere yer vermiştir. Bu makale ve havadislerde diğer konularda olduğu gibi dönemin eleştirildiği görülmektedir. Öncelikle Sultan II. Abdülhamit başa geçtiğinde beri ordu ve

⁴⁷⁷ OG, “Girid”, 1 Haziran 1898, No 13, s. 2–3.

⁴⁷⁸ OG, “Yeni Yeni Garibeler”, 15 Nisan 1900, No 58, s. 8.

⁴⁷⁹ Ahmet Rıza, “Kuvve-i Bahriyemiz”, OG, 1 Haziran 1898, No 13, s. 1.

⁴⁸⁰ Rıza, a.g.m., s. 2.

donanmanın çürümeye yüz tuttuğu savunulmaktadır.⁴⁸¹ Toprak kayıplarının önünde durabilmek için askeri gücün kuvvetli olması gereği üzerinde duran *Osmanlı Gazetesi*, çözümü ise bir meclisin tartışarak karar verdiği bir ıslahatın programının uygulanmasında görmektedir.⁴⁸²

Sultan II. Abdülhamit'in bu konudaki ıslahatlarını ele alan *Osmanlı Gazetesi*, yapılan ıslahatların sorunun özüne inilmeden yapıldığı için göstermelik olduğunu savunmaktadır.⁴⁸³ Ordu ve donanmada ıslahat yapılmadığı varken askerlerin bakımsızlık yüzünden sefil durumda olduğu ve her gün birkaç askerin öldüğü gazetenin diğer iddiaları arasındadır.⁴⁸⁴

Gazetede yer alan bir makalede Alman zabitlerinin Osmanlı ordusunu eğitmek için İstanbul'a geleceği anlatılmaktadır. Osmanlı yönetiminin ıslahat için giriştiği bu durumu, Avrupa devletlerinin esiri durumuna getirilen milletin bundan böyle silah altında da onların nüfuzu altına girmesi olarak yorumlanmıştır.⁴⁸⁵ Bu örnek, Alman-Osmanlı yakınlaşmasını göstermesi bakımından önemlidir.

Osmanlı Gazetesi'ne gelen havadislerde maaşlarını alamayan askerlerin isyan ettikleri belirtilmektedir.⁴⁸⁶ Arnavutluk'tan gönderilen bir mektupta, maaşını alamayan zabitlerin huzursuzluk çıkardığından bahsedilmektedir. Yönetimin ise bu durumu geçiştirmek için Duyun-u Umumiye'den borç aldığı haberi verilmiştir. Aynı mektupta Selanik'teki zabitlerin ise yarım maaş verildiği için görevlerini bıraktıklarından bahsedilmektedir.⁴⁸⁷ Bir başka mektupta da Yunanistan ile yapılan savaşta şehit düşen askerlerin ailelerine oğullarının maaşı verilmediği haberi verilmektedir.⁴⁸⁸ Şehitliğin Osmanlı toplumundaki önemini bilen *Osmanlı Gazetesi*, şehitlerin maaşlarının verilmediğinin üzerinde durup eleştiri yaparak, halkı etkileme yolunda önemli adımlar atmıştır.

⁴⁸¹ **OG**, “İstanbul’dan Mukâtib”, 1 Temmuz 1899, No 39, s. 5; **OG**, “Erkan-ı Harbiye Seyahatleri”, 15 Eylül 1903, No 122, s. 1; **OG**, “Kuvve-i Bahriye-i Osmaniye”, 15 Kanun-i evvel 1897, No 2, s. 7; **OG**, “Mukâtib: İbtanbul’dan”, 15 Teşrin-i sâni 1901, No 96, s. 3.

⁴⁸² **OG**, “Erkan-ı Harbiye Seyahatleri”, 15 Eylül 1903, No 122, s. 1; **OG**, “Hudud Boyundan”, 15 Temmuz 1899, No 40, s. 6.

⁴⁸³ Ahmet Rıza, “Kuvve-i Bahriyemiz”, **OG**, 1 Haziran 1898, No 13, s. 1; **OG**, “Fikrince Islahat Yapıyor”, 15 Ağustos 1899, No 18, s. 7; **OG**, “Asakir-i Tekaid Sandığı”, 30 Ağustos 1902, No 111, s. 2.

⁴⁸⁴ **OG**, “Selanik’den Mektub”, 1 Kanun-i evvel 1898, No 25, s. 7; Arif, “Sebeb Kim?”, **OG**, 15 Şubat 1899, No 30, s. 3.

⁴⁸⁵ **OG**, “Osmanlı Ordusu ve Alman Zabitleri”, 15 Ağustos 1901, No 90, s. 1–2.

⁴⁸⁶ **OG**, “İlan-ı İsyân Eden Redifler”, 1 Temmuz 1899, No 15, s. 7; **OG**, “Havadis”, 8 Kanun-i evvel 1904, No 142, s. 4.

⁴⁸⁷ **OG**, “Mukâtib: Arnavudluk’dan, Maaş Kurtarmanın Yolu”, 1 Ağustos 1902, No 109, s. 7.

⁴⁸⁸ **OG**, “Mukâtib: İzmir’den”, 15 Temmuz 1902, No 108, s. 6.

Osmanlı Gazetesi'nde maaş meselesi diğer meslek gruplarında da işlenmiştir. Özellikle maaşlarını düzenli alamayan memurların kötü hali *Osmanlı Gazetesi*'nde derinlemesine ele alınmıştır. Bu tür haberlerde genellikle vergiler altında ezilen halkın varlığından da bahsedildiği görülmüştür.⁴⁸⁹ Maaşları tam ödemediği için eleştirilen Osmanlı yönetimi, halk bu haldeyken gereksiz harcama yaptığı için eleştirilmiştir. Bu konuya Alman İmparatoru'nun ziyareti esnasında 858 bin harcayan yönetimin gazete tarafından eleştirilmesi örnek verilebilir.⁴⁹⁰

Osmanlı Gazetesi, Avrupa güçlerinin yönetime etkilerini de sürekli ele alıştı. Örneğin Balkanlarla ilgili Avusturya ve Rusya'nın sunduğu layihaları uygulamak zorunda kalan Sultan II. Abdülhamit, gösterdiği zaaf yüzünden eleştirilmiştir. Makaleye göre böyle giderse Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa devletleri arasında boğulacağı düşünülmektedir.⁴⁹¹

Osmanlı Gazetesi'nin bir başka iddiası, Sultan II. Abdülhamit tahta oturduğundan beri imparatorluk devletlerarası ilişkilerde tutarsız davrandığıdır. Örneğin *Osmanlı Gazetesi*'nin haberine göre Sultan II. Abdülhamit, İngiltere sefirini huzuruna çağırarak İngiltere'den duyduğu memnuniyeti belirtmiştir. Gazete bunu “*Daha dün İngiltere taraftarlarını tutukluyordu. Acaba utanmak denilen meziyet-i beşeriyeden nasibi yok mu?*”⁴⁹² diyerek tepkisini dile getirmiştir. Bu örneği destekler şekilde Yunanistan sefirinin savaş yeni bitmişken huzura kabul edilmesi eleştirilmiştir.⁴⁹³ Örneğin gazete Sultan II. Abdülhamit'in kendini eleştiren Fransız sefiri ağırlamış. Bu durum gazete tarafından “*yüzüne tükürseler yarabbi şükür diyor*” şeklinde yorumlamıştır.⁴⁹⁴ Sultan II. Abdülhamit'in devletlerarası politikada tutarsız çalıştığı iddialarına gazete

⁴⁸⁹ **OG**, “*Adana'dan*”, 15 Teşrin-i sâni 1900, No 72, S. 6; **OG**, “*Selanik'den Mektub*”, 15 Mart 1901, No 80, s. 4; **OG**, “*Havadis*”, 15 Ka-i sâni 1900, No 52, s. 8; **OG**, “*Mustıra Kıyımı*”, 15 Eylül 1899, No 44, s. 3; **OG**, “*Mukâtib: İstanbul'dan*”, 8 Kanuni evvel 1904, No 142, s. 3.

⁴⁹⁰ **OG**, “*858 Bin*”, 15 Teşrin-i evvel 1898, No 22, s. 7; Benzer görüşleri işleyen makaleler için bkz. **OG**, “*İsrafat*”, 15 Mayıs 1899, No 36, s. 1; **OG**, “*Mukâtib: Tabaka-i Bâlâdan*”, 15 Teşrin-i sâni 1898, No 24, s. 5.

⁴⁹¹ **OG**, “*Mağlubiyet-i Siyasiye*”, 1 Kanun-i evvel 1903, No 127, s. 2; Sultan II. Abdülhamit'in yabancı kuvvetlerin etkisinden çıkamadığı için eleştirildiği makaleler için bkz. **OG**, “*Havadis*”, 1 Temmuz 1901, No 87, s. 8; **OG**, “*Havadis*”, 15 Temmuz 1901, No 88, s. 8; **OG**, “*Havadis*”, 15 Kanun-i evvel 1900, No 74, s. 8; **OG**, “*Havadis*”, 1 Kanun-i evvel 1897, No 1, s. 8; **OG**, “*Mukâtib: İstanbul'dan*”, 15 Teşrin-i evvel 1902, No 114, s. 7.

⁴⁹² **OG**, “*Havadis*”, 15 Mart 1900, No 56, s. 8.

⁴⁹³ **OG**, “*Tabaka-i Bâlâ'dan*”, 15 Şubat 1898, No 6, s. 4.

⁴⁹⁴ **OG**, “*Havadis*”, 15 Kanun-i evvel 1901, No 98, s. 8.

“*Namına deli denilen İbrahim'den farkı yok.*” şeklinde yakıştırmada bulunmuştur.⁴⁹⁵

Hemen hemen ülke yönetimindeki bütün alanlarda eleştirilen Sultan II. Abdülhamit, gazeteye göre mutlaka tahttan indirilmelidir. Bu amaçla çalışan cemiyet üyeleri, onu istemediklerini bazen değişik şekillerde göstermiştir. Örneğin “*Milletin sen yetiş imdadına ey azrail*” başlıklı havadiste Sultan II. Abdülhamit'in hastalandığı dair haber büyük bir sevinçle okurlara duyurulmuştur.⁴⁹⁶

Osmanlı Gazetesi, Sultan II. Abdülhamit'in yönetimine yakın kişileri ölüm haberini verirken ‘*geberdi*’ kelimesini kullanmıştır. Mesela Hüsni Ağa'nın ölüm haberi, “*Abdülhamid'in cellâdı geberdi*” şeklinde verilmiştir.⁴⁹⁷ Gazete bu şekilde yönetime duyduğu kızgınlığı dile getirmiştir. Burada belirtmekte yarar var ki, cemiyet üyelerinden birinin ölüm haberi gayet saygılı ve övgü dolu sözlerle verilmiştir. Cemiyetten olduğu belirtilen Varnalı Kemal Efendi'nin “*Cemiyetden bir arkadaşımızı daha gaib etdik. Bu mübarek arkadaş Varnalı Kemal Efendidir.*” şeklindeki ölüm haberi buna örnek verilebilir.⁴⁹⁸

III.II.Sultan II. Abdülhamit'in Jön Türklere Karşı Faaliyetleri

Sultan II. Abdülhamit, kendine muhalif olan ve sert eleştirileriyle bilinen cemiyet üyelerini susturmak için çeşitli yollar denemiştir. Bunlardan ilki, cemiyetin yayın organlarını parayla satın alıp sesini kesmektir. Hatırlanacağı üzere, *Osmanlı Gazetesi* Mısır'daki Kanun-i Esasi Gazetesi'nin ve koleksiyonlarının 1000 İngiliz Lirasına satılmasıyla çıkarılmaya başlanmıştır. Bu durum iki tarafın da kullandığı bir faaliyetti. Şöyle ki, Sultan II. Abdülhamit, kendini eleştiren gazeteyi kapatarak eleştiri oklarından kurtulmaktaydı. Cemiyet taraftarları da yayın organını satarak, kendilerine finansman sağlıyordu. *Osmanlı Gazetesi*'nin Almanca ilavesinin ikinci sayıdan itibaren satıldığı da bilinir.⁴⁹⁹

⁴⁹⁵ OG, “*Mukâtib: İstanbul'dan*”, 15 Teşrin-i evvel 1901, No 94, s. 4.

⁴⁹⁶ OG, “*Milletin Sen Yetiş İmdadına Ey Azrail*”, 1 Eylül 1899, No 43, s. 1; Benzer haberler için bkz. OG, “*Mukâtib: İstanbul'dan*”, 15 Kanun-i sâni 1902, No 100, s. 6; OG, “*Millete Tebrik*”, 20 Şubat 1904, No 132, s. 4; OG, “*Mukâtib: İstanbul'dan*”, 15 Teşrin-i sâni 1904, No 141, s. 4.

⁴⁹⁷ OG, “*Havadis*”, 15 Teşrin-i sâni 1904, No 141, s. 4.

⁴⁹⁸ OG, “*Bir Haber-i Elim*”, 15 Temmuz 1904, No 136, s. 3.

⁴⁹⁹ Hanioglu, a.g.e., s. 351

Osmanlı Gazetesi, Almaca ilave yapmasının sebebini Almanya ile münasebetin artması olarak göstermiştir.⁵⁰⁰ Aslında ise cemiyetin daha önceki dönemde yaşadığı olayların yaşadığı farklı sebeplerin yattığı görülmektedir. Çünkü Sultan II. Abdülhamit, cemiyet üyelerine, dolayısıyla *Osmanlı Gazetesi*'ne Almanya'nın desteğiyle İsviçre ve Fransa hükümetlerine başvurdu ve politik baskı uygulamaya başlamıştı. Bu ülkelerde yayın yapan cemiyet taraftarlarına karşı adı geçen hükümetler soruşturma açmaya başladı.⁵⁰¹

Sultan II. Abdülhamit'in bu hareketine karşı cemiyetin Berlin şubesi üyesi Hüseyin Hakkı Zade Mustafa Refik Bey cemiyet namına Almanca Sultan II. Abdülhamit'i eleştiren bir kitap yayınladı. "*Abdülhamid'in Defter-i Siyaseti*" isimli kitabın "*Şehid Mukaddes Midhat Paşa'nın ruhuna armağan edildiği*" belirtilmiştir. Bunun haberleri de *Osmanlı Gazetesi*'nde iki defa verilmiştir.⁵⁰² Bu kitabın yayın haberinin verildiği tarihten altı ay sonra mukaddimesini *Osmanlı Gazetesi* yazarlarının yazdığı "*Sultan ve Düvel-i Muazzama*" isimli eserin yayınlandığı haberi verilmektedir. Kitabın mukaddimesinin bazı kısımları gazetede verilmiştir. Bu kısım incelendiğinde *Jön Türklerle Ermenilerin Sultan II. Abdülhamit tarafından mahvedildiğinin vurgusu yapıldığı* görülür.⁵⁰³

Cemiyetin eleştirisi okları karşısında faaliyetlerine ara vermeyen Sultan II. Abdülhamit, gazeteye göre adamlarını cemiyet üyelerinin yardımcısı Doktor Lardy'nin muayenehanesini bastırarak cemiyet hakkında bilgi almak istedi.⁵⁰⁴ Sultan II. Abdülhamit'in bu davranışlarını *Osmanlı Gazetesi* "*Ey zalim*" diye hitaplarla dolu ve padişaha meydan okuyan makalelerle karşılık vermiştir.⁵⁰⁵ Sultan II. Abdülhamit, bu mücadelenin bir parçası olarak İsviçre hükümetiyle görüşerek cemiyet üyelerini sınır dışı etmeleri için çalıştı.⁵⁰⁶

⁵⁰⁰ **OG**, "*İlan*", 15 Kanun-i sâni 1900, No 52, s. 1; **OG**, "*Almanca İlavemizin Dibacesi*", 15 Şubat 1900, No 54, s. 3.

⁵⁰¹ Hanioglu, **a.g.e.**, s. 312.

⁵⁰² **OG**, "*İthaf*", 15 Şubat 1899, No 30, s. 1; **OG**, "*Mustafa Bey Efendi'nin İfade-i Mahsusası*", 1 Nisan 1899, No 33, s. 5–6.

⁵⁰³ **OG**, "*Sultan ve Düvel-i Muazzama*", 15 Ağustos 1899, No 42, s. 8.

⁵⁰⁴ **OG**, "*Yıldız'ın Ric'at-ı Kahkariyesi*", 15 Teşrin-i evvel 1899, No 46, s. 1–4.

⁵⁰⁵ **OG**, "*Tayin-i Hakikat*", 1 Teşrin-i evvel 1899, No 45, s. 4.

⁵⁰⁶ **OG**, "*Yıldız Hükümeti ve İsviçre*", 15 Teşrin-i sâni 1899, No 48, s. 6. Benze faaliyetler için bkz. **OG**, "*Havadis*", 1 Teşrin-i sâni 1899, No 47, s. 4; **OG**, "*Hükümetin Aleyhimize İkame-i Davası*", 1 Teşrin-i sâni 1899, No 47, s. 4. Sultan II. Abdülhamit *Osmanlı Gazetesi* 1904 yılında neşrine tekrar Cenevre'de başladığında da İsviçre Hükümeti'ne başvurmuştur. Bkz. **OG**, "*Abdülhamid'in Aleyhimize Davası*", 15 Teşrin-i sâni 1904, No 141, s. 2. Sultan II. Abdülhamit'in başka devletlerle de (mesela Yunanistan) cemiyet üyelerini sınır dışı etmek için görüşmeler yaptığını görüyoruz. Bkz. **OG**, "*Mukatib; İstanbul*", 15 Ağustos 1902, No 110, s. 7; **OG**, "*Yunanistan'da Hürriyet*", 1 Kanun-i sâni 1901, No 99, s. 2.

Sultan II. Abdülhamit'in cemiyet hakkında bilgi edinmek için hafiyelerini Cenevre'ye gönderdiğini görüyoruz.⁵⁰⁷ Özellikle Damat Mahmut Celalettin Paşa'nın saraydan kaçıyla Sultan II. Abdülhamit'in iyice telaşlandığını ve Sultan II. Abdülhamit'in hafiyelerinin Damat Mahmut Celalettin Paşa ile görüşmek istediğini görüyoruz.⁵⁰⁸ Bu arada cemiyet, Sultan II. Abdülhamit'in telaşına karşı tıpkı bir boy gösterisi gibi yeni kişilerin üye olarak kendilerine katıldığını belirtmiştir.⁵⁰⁹

Cemiyet, bu baskıdan kurtulmak için yayın yerlerini Cenevre'den Londra'ya naklettiler. Cemiyetin, Londra'ya taşındıkları ilk sayıda kendilerine yeni üyelerin katıldığını belirtmesi dikkat çekicidir.⁵¹⁰ Sultan II. Abdülhamit'in ise bu nakilden endişeye düşerek derhal buradaki sefiriyle irtibata geçtiğini gazetenin haberlerinden öğreniyoruz.⁵¹¹ Londra'da yayın hayatını kısa bir süre *Osmanlı Gazetesi* 68. sayısında daha rahat etme gerekçesiyle yine İngiltere'nin bir şehri olan Folkestone'a taşınacağını belirtmiştir.⁵¹²

Sultan II. Abdülhamit'in cemiyet üyeleri üzerine yaptığı baskı, *Osmanlı Gazetesinin* ve taraftarlarının uluslararası kamuoyunda daha etkin çalışmalara başlamasına sebep olmuştur. *Osmanlı Gazetesi*'nin bu dönemde aralarının çok da iyi olmadığı Ahmet Rıza ile ilişkilerini iyileştirme çabasına girdiği ve onun makalelerini sayılarında sık sık yer verdiği görüyoruz.⁵¹³ Yine Ahmet Rıza cemiyetin uluslararası sahada ilk defa sesini duyurduğu Lahey Konferansına katıldığını ve bu konferansta Sultan II. Abdülhamit'i eleştirdiğini görüyoruz.⁵¹⁴ Bu faaliyetleri karşısında telaşa düşen Sultan II. Abdülhamit'in, engelleme girişiminde bulunduğunu görüyoruz.⁵¹⁵ Cemiyetin Lahey'e katılmasının yanlış

⁵⁰⁷ **OG**, “*Tedabiri Beyhudedir*”, 1 Mayıs 1899, No 35, s. 7; **OG**, “*Yıldız Hükümeti'nin Cenevre'de Haydud Yataklığı*”, 1 Teşrin-i evvel 1899, No 45, s. 1. Sultan II. Abdülhamit'in *Jön Türkleri* izlemek için hafiye tuttuğuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. **OG**, “*Tabaka-i Bâlâdan*”, 1 Nisan 1898, No 9, s. 6; **OG**, “*Mukatib*”, 15 Temmuz 1902, No 108, s. 5.

⁵⁰⁸ **OG**, “*Havadis*”, 1 Mayıs 1900, No 59, s. 4; **OG**, “*Havadis*”, 1 Nisan 1900, No 57, s. 8.

⁵⁰⁹ **OG**, “*Havadis*”, 15 Mayıs 1900, No 60, s. 8.

⁵¹⁰ **OG**, “*Havadis*”, 1 Temmuz 1900, No 63, s. 8.

⁵¹¹ **OG**, “*İstanbul'dan Mektub*”, 15 Temmuz 1900, No 64, s. 5.

⁵¹² **OG**, “*İhtar-ı Mühim*”, 15 Eylül 1900, No 68, s. 1.

⁵¹³ Bkz. **OG**, “*İsrafat*”, 15 Mayıs 1899, No 36, s. 1-2; **OG**, “*Evham-ı Hümayun*”, 15 Temmuz 1899, No 40, s. 1-2; **OG**, “*Kristiyanya Konferansı*”, 1 Ağustos 1899, No 41, s. 1-2.

⁵¹⁴ Ahmet Rıza, “*İlan*”, **OG**, 15 Haziran 1899, No 8, s. 1; **OG**, “*Lahey'den Mektub*”, 1 Temmuz 1899, No 39, s. 1.

⁵¹⁵ **OG**, “*Lahey'den Mektub*”, 1 Temmuz 1899, No 39, s. 1.

olduğunu düşünen Sultan II. Abdülhamit'e cemiyetin cevabı “*Kanlı kılıç dönemi bitti, hukuk devri başladı.*” şeklinde olmuştur.⁵¹⁶

Sultan II. Abdülhamit'in cemiyet üyelerine açtığı savaş bu faaliyetlerle kalmamıştır. Cemiyet üyelerinin etkin olduğu Balkanlarda cemiyet aleyhinde çalışmaları dikkat çekmektedir. Örneğin Bulgar yöneticilerden, cemiyet üyelerinin neşriyatının durdurulmasını istemiştir.⁵¹⁷ Yine aynı bölgeye gönderdiği adamlarıyla Sultan II. Abdülhamit, cemiyet üyelerinin aleyhinde halkı etkilemek için hocalar gönderdiği görülmektedir.⁵¹⁸ Sultan II. Abdülhamit'in bu faaliyetinin başarıya ulaştığını söyleyebiliriz. Çünkü, bu hocaların etkisiyle Filibe'de bir kahvehaneye Ali Süavi'nin resminin asılması karışıklığa neden olmuştur.⁵¹⁹ Hatta *Osmanlı Gazetesi*'nden edinilen bilgiye göre, Balkan teşkilatındaki rolü dolayısıyla İbrahim Temo'nun evi, Sultan II. Abdülhamit'in adamlarınca basılmıştır.⁵²⁰

Osmanlı Gazetesi'nin de Bulgaristan halkını Sultan II. Abdülhamit'e karşı faaliyette bulunmalarını sağlamaya çalıştığını görüyoruz. Zira, Bulgaristan'dan Sultan II. Abdülhamit'in cülus töreninin yıl dönümüne gitmeleri ağır bir şekilde eleştirilmiştir.⁵²¹ Cemiyet üyelerinden Halil Muvaffak Bey'in Balkanları teşkilatlamak için buralarda dolaştığı haberi verilmiştir.⁵²²

Sultan II. Abdülhamit'in cemiyet saflarına katılan Damat Mahmut Celalettin Paşa'ya karşı faaliyetleri cemiyete karşı davranışını örnek olması bakımından önemlidir. Şöyle ki, eniştesini geri döndürmek için hafiyeler yollayan Sultan II. Abdülhamit, bunu başaramayınca zora başvurmaya başlamıştır. Öncelikle onun kaldığı ülkelerden çıkarılmasını sağlamıştır.⁵²³ Onun Avrupa'da parasız kalması için uğraşmıştır.⁵²⁴ Eniştesinin malını mülküne el koyacağını bildirmiştir.⁵²⁵ Hatta eşiniden boşanması için çalışmalara başlamıştır.⁵²⁶ En sonunda ise Sultan II. Abdülhamit, eniştesini idama mahkûm ettirmiştir.⁵²⁷

⁵¹⁶ OG, “*Bu Yıldız Rezil Olmaya Teşnadır*”, 1 Teşrin-i evvel 1899, No 45, s. 7.

⁵¹⁷ OG, “*Mukâtib: Bulgaristan'dan*”, 15 Ağustos 1901, No 90, s. 6.

⁵¹⁸ OG, “*Havadis*”, 1 Şubat 1898, No 5, s. 8.

⁵¹⁹ Yunus Bekir Kayseri, “*Filibe'den Mektub*”, OG, 1 Temmuz 1899, No 39, s. 6–7.

⁵²⁰ OG, “*Manastır'dan Mukatib*”, 1 Mayıs 1901, No 83, s. 7.

⁵²¹ OG, “*Protetoname*”, 1 Teşrin-i evvel 1900, No 69, s. 1–2.

⁵²² OG, “*İntibah*”, 15 Kanun-i sâni 1899, No 28, s. 5–6.

⁵²³ OG, “*Abdülhamid'in Rezaletleri*”, 1 Şubat 1900, No 53, s. 7.

⁵²⁴ OG, “*İstanbul'daki Muhbir-i Mahsusamızdan*”, 15 Nisan 1900, No 58, s. 2.

⁵²⁵ OG, “*Müslimine Hitab*”, 1 Mayıs 1900, No 59, s. 1.

⁵²⁶ OG, “*Havadis*”, 1 Mayıs 1900, No 59, s. 4.

⁵²⁷ OG, “*Mukâtib: İstanbul'dan*”, 15 Şubat 1902, No 102, s. 6.

Sultan II. Abdülhamit'in cemiyet üyelerinin muhalefetlerini önlemek için memuriyete getirmesi ya da para vermesini cemiyet üyeleri onun sözünde durmadığını belirterek önlemeye çalışmıştır.⁵²⁸ Onun sözlerine uyup İstanbul'a dönen Mizancı Murat'ın ailesiyle tevkif edildiği ve sözünde durmadı yönündeki haberleri dönmeyi düşünen cemiyet üyelerine ibret olarak verilmiştir.⁵²⁹ Cemiyet üyelerini İstanbul'a döndürmeye çalışan padişaha şu sözlerle cevap verilmiştir:

“Şevketmeab! Gazi Abdülhamid Hân-ı Sâni Hazretlerin... Çıldır, kudur, titre gaddar titre.”⁵³⁰

Osmanlı Gazetesi'nde cemiyet ile Sultan II. Abdülhamit arasında sözlü atışmaların olduğu da görülmektedir. *Osmanlı Gazetesi*'nde İstanbul'a ziyarete gelen Alman İmparatorunun Sultan II. Abdülhamit'e “*Jön Türklerin kim olduğunu*” sorduğu, buna Sultan II. Abdülhamit'in “*Beni eleştirmekten başka işi olmayan anarşistler*” cevabını verdiği belirtilmektedir.⁵³¹ *Osmanlı Gazetesi*'nin Sultan II. Abdülhamit'e cevabı “*anarşistin istibdat uyguladığı bunu da memlekette Abdülhamit'in yaptığı ve dolayısıyla anarşistin kendisi olduğu*” olmuştur.⁵³² Bir başka makalede ise Sultan II. Abdülhamit'in *Jön Türklere* “*serseri*” dediği haber verilmiştir. Buna tepkisini belirten cemiyet, Sultan II. Abdülhamit'i eleştirmiştir.⁵³³

Sultan II. Abdülhamit, cemiyetin yayın organlarının ülkeye girmemesi için önlemler aldığını biliyoruz. Şöyle ki, *Osmanlı Gazetesi*'nin yabancı postahaneler aracılığıyla imparatorluk sınırlarına giriyordu.⁵³⁴ Buna karşı İstanbul yönetimi, şüphelendiği yabancı postacıların çantalarını zorla açıp içindekilere el koyuyordu.⁵³⁵ Dahası Sultan II. Abdülhamit'in ülkede olup biteni anlayabilmek için yabancı postalarını kaldırma kararı alındığı da haber verilmiştir.⁵³⁶

Sonuç olarak gazeteye göre Sultan II. Abdülhamit, meşrutiyetin ve ıslahatların önündeki en büyük engeldir. Bu yüzden eleştirilmelidir. Ona karşı

⁵²⁸ **OG**, “*Protestoname*”, 15 Austos 1900, No 66, s. 1–2; Prens Sabahattin, “*Umum Osmanlı Vatandaşlarımıza*”, **OG**, 1 Nisan 1901, No 81, s. 4.

⁵²⁹ **OG**, “*Dahile Girenlere İbret*”, 1 Mayıs 1899, No 35, s. 6.

⁵³⁰ **OG**, “*Açık Muhabere*”, 29 Teşrin-i evvel 1898, No 23, s. 1.

⁵³¹ **OG**, “*Almanya İmparatoru ve Sultan Abdülhamid*”, 15 Mayıs 1898, No 12, s. 4.

⁵³² **OG**, “*Anarşist Kim?*”, 29 Teşrin-i evvel 1898, No 23, s. 2.

⁵³³ **OG**, “*Abdülhamit'in Jön Türkleri Serseri Diye İlan Etmesine Cevab*”, 15 Nisan 1900, No 58, s. 2.

⁵³⁴ **OG**, “*Yeni Yeni Garibeler*”, 15 Nisan 1900, No 58, s. 8; **OG**, “*Süleymaniye'den Mektub*”, 1 Teşrinsâni 1900, No 71, s. 7.

⁵³⁵ **OG**, “*Havadis*”, 15 Eylül 1901, No 92, s. 8.

⁵³⁶ **OG**, “*İstanbul'daki Ecnebi Postaları*”, 1 Haziran 1901, No 85, s. 3.

faaliyetlerde bulunulmalıdır. Sultan II. Abdülhamit'e göre *Jön Türkler* onun rejiminin düşmanlarıdır. Onlara karşı ise ya onları kazanma ya da ülkeden atma politikasını geliştirmiştir. Bu faaliyetler ise gazete aracılığıyla sergilenmiştir.

SONUÇ

Osmanlı Gazetesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin etkin bir kolunun yayın organı olması, yayımlandığı dönemde iç ve dış siyasi olayları konu olarak ele alması sebebiyle önemlidir. Gazetenin, Sultan Abdülhamit'e karşı dışardan ve Abdülhamit'in baskılarına doğrudan maruz kalmadan muhalefet etmesi önemini artırmaktadır. Diğer taraftan, adı geçen gazetenin döneminin olaylarını ele alırken nispeten serbest tutumu ve durduğu yer bize cemiyetin görüşleri konusunda daha açık fikir vermiştir ki, bu apayrı bir öneme sahiptir. Şöyle ki;

Sultan II. Abdülhamit'e muhalifliğiyle tanınan *Osmanlı Gazetesi*'nin makaleleri ve havadisleri incelendiğinde, *İttihat ve Terakki Cemiyetinin* o dönemde fikirlerinin netleşmediği ilk dikkatimizi çeken husus olmuştur. Yalnız şu kadarı var ki o dönemin fikir karmaşası içinde en belirgin olarak savdukları görüş Osmanlılık fikridir. "Osmanlılık" fikrini bütün etnik unsurlara işleyip bir olma amacı hemen sezilmektedir. Buna en güzel örnek, imparatorluktan kopmaya yönelik isyan faaliyetlerine karşı gazetenin çok sert bir muhalefet göstermesi buna örnek verilebilir. Ancak, gazetenin bazen "Tük Milleti, umum Müslümanlar" gibi tamlamalarla Türkçülük ve İslamcılık gibi fikirleri de işleyip savunduğu görülmüştür. Her ne kadar bu duruma kamuoyu desteğini çekmek gibi mantıklı gerekçeler sunduklarını düşünsek dahi, gazetenin yayın akışından şu sonucu çıkarabiliriz: Bu durum gazetenin çıktığı dönem içinde cemiyetin fikirlerinin netleşmediğinin de bir kanıtı olarak görülebilir.

Gazeteden çıkarılabilecek bir diğer husus, cemiyetin fikirlerinin olgunlaşmadığıdır. Cemiyete yakın kimi yazarların yazılarında bu durum açıkça görülmektedir. Cemiyet yönetime geldiği zaman ne yapacağını gazeteye tam olarak yansıtamamıştır. Ya da böyle bir planları yoktu. Şöyle ki, ülkenin dağılmaktan kurtarılması için tek yol olarak Meşrutiyet'in ilan edilmesi gerektiğini savunan ve bunu yapmadığı için Sultan II. Abdülhamit'e her konuda sürekli ve zaman zaman da çok ağır eleştirilerde bulunan gazete, iktidara

geldiklerinde eleştirdikleri konular hususunda ne yapacakları hakkında bir görüş bildirememiştir. Buna bir başka örnek, ıslahat yapılması gereği üzerinde ısrarla durmasına rağmen gazete, hangi alanlarda nasıl ıslahat yapılması gerektiği konusunda da açık fikirler ortaya koyamamıştır. Bütün bu dağınıklıklarıyla gazeteyi çıkaranların ortak fikirleri, ilk aşamada mahiyetini tam olarak kavrayamadıkları Meşrutiyetin ilanını İmparatorluğu kurtaracak her derde deva bir ilaç olarak görmeleridir. Yönetime devrıldıktan sonra gazeteye yansıdığı kadarıyla ne yapacakları konusunda daha fazla fikir üretemedikleri sonucuna varılabilir.

Osmanlı Gazetesi'ni çıkaranların Avrupa devletlerine karşı sergiledikleri tutum konusunda da bir karmaşaya düştüğü görülmüştür. Avrupa devletlerinin imparatorluğu bölmek için çalıştığını ifade eden gazetede, antiemperyalist açık ifadeler rastlanmıştır. Ancak bazen de yabancı bir ülkenin desteğini istediğini hissettirmiştir ki bu durum son derece ilginçtir. Bu konuda Almanya'nın imparatorluğu demiryolu ağıyla istilâ etmeye çalıştığını savunan gazetenin, aynı ülkenin imparatoruna Sultan V. Murat'ı kurtarması için başvurması örnek olarak verilebilir.

Gazeteye konu olan Avrupa devletleriyle ilgili haberlerin ve makalelerin tasnifi yapılırken bunların içeriğinin, imparatorluğun iç meselelerinden ayrılamadığı görülmüştür. Örneğin Girit meselesi. Burada yaşananlar imparatorluğun iç sorunu iken, Avrupa devletlerinin sorunla iç içe olduğu görülmüştür. Bu durum, Avrupa devletlerinin iç politikadaki etkinliğini göstermektedir. Avrupa devletlerinin bu etkin politikası ise, padişahı eleştirmek için her fırsatı kullanan *Jön Türkler* için çok iyi bir fırsat olmuştur. *Osmanlı Gazetesi*'nin bu konuda çok objektif olamadığı düşünülebilir. Zira Girit ve diğer yerlerdeki imparatorluktan kopuş çalışmalarının alt yapısı daha önceki tarihlerde atılmış ve meyvelerini yeni yeni vermeye başlamıştır. Koşullar gereği yaşanan olaylarda *Jön Türklerin* gözünde “günah keçisi” Sultan II. Abdülhamit olmuştur.

Gazetenin yazar kadrosuna gelince, şunları diyebiliriz: Öncelikle belirtmek gerekir ki, gazetede makalelerin genelinin olayları ele alışı ve eleştiri biçimi hemen hemen aynıdır. Makalelerin büyük kısmının imzası bulunmamaktadır. İmzalı makaleler ise imzasız olanlarla aynı içeriği taşıdığı için bu durum bizi

yazar kadrosunun kimliğini gizlediği sonucuna götürebilir. Gazeteye imzalı makale gönderenlerin büyük kısmını imparatorluğun değişik vilayetlerindeki durumlarla ilgili bilgi verenler oluşturur. Bu kişilerin bazen isimleri bazen de unvanları kullanılmıştır. Yazdıkları makalelerde genelde yaşadıkları yerdeki olaylarla ilgili bilgi verdikten sonra, Sultan II. Abdülhamit'i ve memurlarını eleştirmişlerdir. Bu eleştirilerin çok yüzeysel olduğu görülmüştür. Gazetede imzası bulunan bir diğer kişi Mahmut Celalettin Paşa'dır. Onun eleştirilerinde "padişahın İslam'ın gereğini yerine getirmediği" ana fikri dikkati çekmektedir. Diğer bir dikkat çeken husus ise eleştirilere ikisi arasında bulunan şahsi sorunun yansımasıdır. Gazetede, 1902'den önce yazıları bulunan Ahmet Rıza'nın ise makalelerinde direk Sultan II. Abdülhamit'i hedef almaktan ziyade yönetimi eleştirdiği görülmüştür. Onun makalelerindeki fikri alt yapı zenginliği dikkati çekmektedir. Ethem Ruhi'nin ise gazetenin taşınması, el değiştirmesiyle ilgili konulardaki makalelerde imzası bulunmaktadır.

Bütün bunlarla beraber, *Osmanlı Gazetesi*, padişaha bakışı ve sert muhalefeti, Osmanlı İmparatorluğu'nu bir bütün halinde savunmaya çalışması, Avrupa devletlerine karşı çok da net olmayan tutumlarını ortaya koyması ve İttihat ve Terakki'nin olgunlaşmayan fikirlerini yansıtmaması bakımından da döneminin Türk gazeteciliğine farklı bir soluk getirmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

Makaleler

- Abadan, Yavuz, “*Tanzimat Fermanının Tahlili*”, **Tanzimat**, C. I, MEB, İstanbul, 1999.
- Akçora, Ergünöz, “*Osmanlı Devleti Dönemi Ermeni İsyancıları ve Türk- Ermeni Toplumuna Etkileri*”, **Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001.
- Akşin, Sina, “*I. Meşrutiyet Üzerine bazı düşünceler*”, **Uluslar arası Midhat Paşa Semineri, Bildiriler ve Tartışmalar**, TTK, Ankara, 1986.
- , “*II. Jön Türk Hareketinin Dönemlendirilmesi*”, **VIII. Türk Tarih Kongresi**, C. III, TTK, Ankara, 1983.
- Baykal, B. Sıtkı, “*93 Meşrutiyeti*”, **Bellekten**, C. VI, S. 21–22, TTK, Ankara, 1942.
- Baykara, Tuncer, “*II. Mahmud’un Islahatlarında İç Temeller*”, **Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslar arası Sempozyumu**, TTK, Ankara, 1994.
- Bilsel, Cemil, “*Tanzimatın Harici Siyaseti*” **Tanzimat**, C. 2, İstanbul, 1999.
- Bozkurt, Gülnihal, “*Tanzimat ve Hukuk*”, **TYUS**, TTK, Ankara, 1994.
- Çadırcı, Musa, *Tanzimat’ın İlanı Sıralarında Türkiye’de Yönetim (1826–1839)*, **Bellekten**, C. LI, S. 201, TTK, Ankara, 1987.
- Çay, Abdülhaluk, “*1876 Meşrutiyet Meclisi*”, **HÜEFD Türkiye’de Demokrasi Hareketleri**, Ankara, 1985.
- Davison, Roderic H., “*19. Yüzyılda Hıristiyan-Müslüman Eşitliğine Karşı Türklerin Tutumları*”, **Bellekten**, C. LXIII, S. 236–238, TTK, Ankara, 1999.
- Gökbilgin, M. Tayyib, “*Tanzimat Hareketinin Osmanlı Müesseselerine ve*

- Teşkilatına Etkileri*”, **Bellekten**, C. XXXI, Sa.,121-124, Ankara, 1967.
- Halaçoğlu, Yusuf, “*Yunanistan ’ın Osmanlı Devleti ’ne Karşı Takip Ettiği Siyaset (1885–1918)*”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, C.I, Sayı 6, İstanbul, 1980.
- Hamza, Yusuf, “*II. Abdülhamid ve Makedonya Meselesi (1876–1908)*”, **Osmanlı Devleti’nin 700. Kuruluş Yıldönümünde Sultan II. Abdülhamid Dönemi Paneli (II)**, İstanbul, 2000.
- Hanioğlu, Şükrü, “*Abdullah Cevdet*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C.1, İstanbul, 1988.
- , “*İbrahim Temo*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 21, İstanbul, 1988.
- , “*Jön Türkler ve Fransız Düşünce Akımları*”, **De La Révolution Française À La Turquie D’Atatürk**, İstanbul-Paris, 1990.
- Hülagü, m. Metin, “*1897 Osmanlı-Yunan Savaşının Sosyal, Siyasal ve Kültürel Sonuçları*”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, C. 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- İnalcık Halil, “*Sened-i İttifak ve Gülhane Hattı Hümayunu*”, **Bellekten**, C. XXVIII, Sa.,112, TTK, Ankara, 1964.
- , “*Tanzimatın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler*”, **Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C. 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.
- Kalaycıoğlu, Esin-Sarıbay, Ail Yaşar, “*Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve Siyasal Değişme*”, **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, İstanbul, 1986.
- Karal, Enver Ziya, “*Gülhane Hatt-ı Hümayununda Batının Etkisi*”, **Bellekten**, C. XXVIII, S, 112, TTK, Ankara, 1964.
- , “*Tanzimattan Evvel Garplılaşma Hareketleri (1718–1839)*”, **Tanzimat**, C. I, MEB, İstanbul, 1999.
- Karpat Kemal H. - Zens Robert W., “*I. Meşrutiyet Dönemi ve Sultan II. Abdülhamid’in Saltanatı (1876–1909)*”, **Türkler**, Çev. Nasuh Uslu, C. 12 Yeni Türkiye Yayınları.
- Kili, Suna, “*1876 Anayasası ’nın Çağdaşlaşma sorunları Açısından Değerlendirilmesi*”, **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, İstanbul, 1986
- Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, İstanbul, 1986.
- Koloğlu, Orhan, “*Fransız Devriminin Osmanlı Diplomasisinde Yarattığı*

Hareketlilik, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, TTK, Ankara, 1999.

Koray, Enver, “*Yeni Osmanlılar*”, **150. Yılında Tanzimat**, Yay. Haz. Hakkı Dunsun Yıldız, TTK, Ankara, 1992.

Kuran, Ercüment, “*1793–1811 Döneminde İlk Osmanlı Mukim Elçileri*”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, TTK, Ankara, 1999.

-----, “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Yenileşme Hareketleri*”, **Türk Dünyası El Kitabı**, C. I, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1992.

-----, “*Sultan II. Mahmud ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın Gerçekleştirdikleri Reformların Karşılıklı Tesirleri*”, **Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri Bildiriler 28–30 Haziran 1989**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1990.

Lewis, Bernard, “*Meşveret*”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, S. XII, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1982.

Mardin, Şerif, “*19. yy’da Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti*”, **Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988.

Mumcu, Ahmet, “*Osmanlı Devleti’nde Meşveret Yöntemi Demokratik Bir Gelişme Sağlayabilir Miydi?*”, **HÜEFD “Türkiye’de Demokrasi Hareketleri Konferansı**”, C. 4, S. 1, Ankara, 1986.

Nihat, Mutafa, “*Yüz Senelik Gazeteciliğimiz*”, **Ayn Tarihi**, C. 25, S. 84–85, 1931.

Okyar, Osman, “*Fransız Devrimciler ve İttihatçılar*”, **De La Révolution Française À La Turquie D’Atatürk**, İstanbul-Paris, 1990.

Ongunsu, A. H., “*Tanzimat Amillerine Umumi Bir Bakış*”, **Tanzimat**, C. I, MEB, İstanbul, 1999.

Orhonlu, Cengiz, “*Türkçe Yayınlanan İlk Gazete Takvim-i Vekayi*”, **Belgelerle Türk Tarih Dergisi**, C. I, S 6, İstanbul, 1968.

-----, “*Yunanistan’ın Osmanlı Devletine Karşı Takip Ettiği Siyaset (1866–1885)*”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, C.I, Sayı 6, İstanbul, 1980.

- Ortaylı, İlber, “*II. Abdülhamit Devrinde Anayasal Rejim Sorunu*”, **HÜEFD**
“**Türkiye’de Demokrasi Hareketleri Konferansı**”, C. 4, S. 1, Ankara,
1986.
- Osmanlı Ansiklopedisi**, “*Siyasal tarih: II. Mahmud: 1808- 1839*”, C. 6 İz
Yayıncılık, İstanbul, 1999.
- Önsoy, Rıfat, “*Osmanlı Batılılaşma Hareketleri ve Atatürk İnkılâpları*”, **Erdem**,
C. 5/14, Mayıs 1989, S. 14, (Ayrı Basım), TTK, Ankara, 1991.
- Özcan, Avni, “*Sultan II. Abdülhamid*”, **Türkler**, C. 12, Yeni Türkiye Yayınları,
Ankara, 2002.
- Özkaya, Yücel, “*Orta Anadolu’da Nizam-ı Cedidin Kuruluşu ve Kaldırılışı*”,
D.T.C.F. Atatürk’ün 100. Doğum Yılına Armağan Dergisi, Ankara
Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1982.
- , “*1876 Meşrutiyetinin Osmanlı İmparatorluğu ve Dış Dünyada*
Yankıları”, **De La Révolution Française À La Turquie D’Atatürk**,
İstanbul-Paris, 1990.
- Petrosyan, Yuriy, Aşatoviç, “*Türkiye’nin Toplumsal ve Politik Fikirlerinin*
Tarihinde 1860–1870 Yıllarındaki Türk Meşrutiyetçilerinin Rolü”, **VIII.**
Türk Tarih Kongresi, C. III, TTK, Ankara, 1976.
- Rizaj, Skender, “*İstanbul Konferansı Kararlarının Niteliği ve Neticeleri (1876–*
1877)”, **VIII. Türk Tarih Kongresi**, C. III, TTK, Ankara, 1983.
- Sertoğlu, Mithat, “*Girit Tarihi*”, **Resimli Tarih Mecmuası**, C. 6, S. 71, 1955.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet, “*Tanzimat’ın Ön Hazlıkları ve Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı*
Adliye’nin Kuruluşu (1838–1840)”, **Sultan II. Mahmud ve Reformları**
Semineri 28–30 Haziran 1989 Bildiriler, İstanbul, 1990.
- Soysal, İsmail, “*Tarihsel Açıdan Bakıldığında Türkiye İle Fransa’nın*
Menfaatlerinin Birliğini Tamamlayıcı Niteliği”, **Belleten**, C. LIV, s. 209,
TTK, Ankara, 1990.
- Suvla, Refii Ş., “*Tanzimat Devrinde İstikrazlar*”, **Tanzimat**, C. I, MEB, İstanbul,

1999.

Tukin, Cemal, “*Girit*”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 4, M.E.B., İstanbul, 1964.

-----, “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Girit İsyanları 1821 Yılına Kadar Girit*”,

Bellekten, C. IX, S. 34, Ankara, 1945.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, “*Ali Suâvi ve Çırağan Vak’ası*”, **Bellekten**, C. VIII, S.

29, TTK, Ankara, 1944.

-----, “*Selim III’ün Veliht İken Fransa Kralı Lûi XVI. İle Muharebeleri*”,

Bellekten, C. II, S. 5–6, Ankara, 1938.

Üçok, Coşkun, “*1876 Tarihli Osmanlı Anayasasının 1878–1908 Yılları Arasında*

Uygulanıp Uygulanmadığı Konusu”, **IX. Türk Tarih Kongresi,**

Kongreye Sunulan Bildiriler, TTK, Ankara, 1988.

Veldet, Hıfzı, “*Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat*”, **Tanzimat**, C. I, MEB,

İstanbul, 1999.

Yazıcı, Nesimi, “*Tanzimat Dönemi Basını Konusunda Bir Değerlendirme*”,

Tanzimat’ın 150. Yıl Dönümü Uluslar Arası Sempozyumu, Ankara, 1989.

Yediyıldız, Bahaeddin, “*Osmanlı Toplumunu*”, **Osmanlı Devleti Tarihi**, Ed.

Eklemmedin İhsanoğlu, C. 2, İstanbul, 1999.

Yeniçeri, Özcan, “*Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Paris Barış Antlaşması*”,

Türkler, C 12.

Kitaplar

Abdülhamit, Sultan, **Siyasi Hatıratım**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1987.

Açba, Sait, **Osmanlı Devleti’nin Dış Borçlanması (1854–1914)**, Afyon Kocatepe

Üniversitesi Yayınları, Afyon, 1995.

Adıyeke, Ayşe, Nükhet, **Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896 – 1908)**, TTK, Ankara, 2000.

Ahmad, Feroz, **İttihat ve Terakki 1908–1914 (Jön Türkler)**, Çev. Nuran Ülken, Sander Yayınları, İstanbul, 1971.

Akçura, Yusuf, **Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVIII VE XIX. Asırlarda)**, TTK, Ankara, 1988.

-----, **Türkçülük, Türkçülüğün Tarihi Gelişimi**, Türk Kültür Yayını, İstanbul, 1978.

-----, **Üç Tarz-ı Siyaset**, TTK, Ankara, 1991.

Akşin, Sina, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789–1980**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2004.

-----, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Kitabevi, Ankara, 1998.

Akyıldız, Ali, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836–1856)**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993.

Aktepe, M. Münir, **Patrona İsyanı 1730**, Edebiyat Fakültesi Basımevi İstanbul, 1958.

Altundağ, Şinasi, **Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi 1831–1841**, I. Kısım, TTK, Ankara, 1988.

Armaoğlu, Fahir, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789- 1914)**, TTK, Ankara, 1997.

Ateş, Sabri, **Tunalı Hilmi, Hayatı, Siyasi Fikirleri**, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1993.

Aydemir, Şevket Süreyya, **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa (1860–1908)**, C. I, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970.

Aydoğan Erdal-Eyüpoğlu İsmail, **Bahaeddin Şakir Beyin Bıraktığı Vesikalara Göre İttihat ve Terakki**, Alternatif Yayınları, Ankara, 2004.

- Baykal, Hülya, **Türk Basın Tarihi 1831–1923**, İstanbul, 1990.
- Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C.I, Kısım: I, TTK, Ankara, 1991.
- Berkes, Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yay. Haz. Ahmet Kuyaş, YKY, İstanbul, 2004.
- Castellan, Georges, **Balkanların Tarihi 14–20. Yüzyıl**, Çev. Ayşegül Yaraman Başbuğu, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1995.
- Cevdet, Doktor Abdullah, **Bir Hutbe, Hemşehrilerime**, Kitabhane-i İctihad, Mısır, 1909.
- , **Uyanınız, Uyanınız!**, Matbua-i İctihad, Mısır, 1907.
- Cin, Halil, **Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1985.
- Çadırcı, Musa, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, TTK, Ankara, 1997.
- Çakır, Hamza, **Osmanlı’da Basın İktidar İlişkileri, Azınlık Basını, Türkçe Basın, Dış Basın**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2002.
- Çavdar, Tevfik, **İttihat ve Terakki**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
- , **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1839–1950)**, İmge Kitabevi, Ankara, 1995.
- Davison, Roderic H., **Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform 1856–1876**, C. I, Çev. Osman Akınhay, Papirüs, İstanbul, 1997.
- , **Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform 1856–1876**, C. 2, Çev. Osman Akınhay, Papirüs, İstanbul, 1997.
- Demirbaş, H. Bülent, **Meclis-i Mebusan ve Ayân Reisi Ahmet Rıza Bey’in Anıları**, Arba Yayınları, İstanbul, 1988.
- Devellioğlu, Ferit, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 1986.
- Duru, Kâzım Nami, **İttihat ve Terakki Hatıralarım**, Sucuoğlu Matbaası,

İstanbul, 1951.

Engelhart, **Tanzimat ve Türkiye**, Çev. Ali Reşad, İstanbul, 1999.

Ertug, Hasan Refik, **Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi**, C.I, İstanbul, 1960.

Gerçek, Selim Nüzhet, **Türk Gazeteciliği 1831–1931**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.

Gravenhage, S., **Türkler-Ermeniler ve Avrupa**, Yay. Haz. Bayram Kodaman, Süleyman Demirel Edebiyat Fakültesi Yayın No: 1, Ankara, 1994.

Hanioğlu, Şükrü, **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet Ve Dönemi**, Üçdal Neşriyat, İstanbul, Tarihsiz.

-----, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki ve Jön Türklük (1889–1902)**, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989.

Hocaoğlu, Mehmed II. **Abdülhamit'in Muhtıraları**, Kamer Yay., İstanbul, 1998.

Işın, Mithat, **Tarihte Girit ve Türkler**, TC. Askeri Deniz Matbaası, 1945.

İnalcık, Halil, **Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300–1600)**, Çev. Ruşen Sezer, YKY, İstanbul, 2004.

-----, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300–1600**, C. I, Çev. Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000.

İnuğur, Mustafa Nuri, **Basın ve Yayın Tarihi**, Der Yayınları, İstanbul, 1993.

İskit, Server, **Amme Efkarı ve İlk Gazetelerimiz**, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1959.

Kandemir, Feridun, **Jön Türklerin Zindan Hatıraları 1848–1908**, Muhit Yayınları, İstanbul, 1975.

Karabekir, Kâzım, **İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896–1909**, Emre Yayınları, İstanbul, 1993.

Karal, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, **Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789–1856)**, C. V, TTK, Ankara, 1988.

-----, **Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876–1907)**, C. VIII, TTK, Ankara, 1988.

Kaynar, Reşat, **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, TTK, Ankara, 1985.

Kodaman, Kodaman, **1897 Türk-Yunan Savaşı (Tesalya Tarihi)**, TTK,

Ankara, 1993.

Kuran, Ahmet Bedevi, **Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadelesi**, Çeltüt Matbaası, İstanbul, Tarihsiz.

-----, **İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler**, Tan Matbaası, İstanbul, 1945.

Kuran, Ercüment, **Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyetinde İnkılâp Hareketleri**, Çeltüt Matbaası, İstanbul, 1959.

-----, **Türk Çağdaşlaşması, Çileli Bir Yolda İlerleyiş**, Der. Mehmet Erdoğan, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997.

Kushner, David, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876–1908)**, Çev. Şevket Serdar Türet-Rekin Erdem, Kervan Yayınları, İstanbul, 1979.

Kutay, Cemal, **Prens Sabahattin Bey, Sultan II. Abdülhamit, İttihad ve Terakki**, Tarih Yayınları, İstanbul, 1964.

Küçük, Cevdet, **Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselenin Ortaya Çıkışı**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul, 1980.

Lewis, Bernard,, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Metin Kıratlı, TTK, Ankara, 1996.

Mâcid, Tamisci-zade Mehmed, **Girit Hatıraları**, Yay Haz. İsmet Miroğlu- İlhan Şahin, Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1977.

Mardin, Şerif, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895–1908**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.

-----, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

Murat, Mizancı **Mücadele-i Milliye Gurbet ve Avdet Devirleri**, Haz. Sabahattin Çağın-Faruk Gezgin, Nehir Yayınları, İstanbul, 1994.

Mumcu, Ahmet, **Divan-ı Hümayun**, Birey ve Toplum Yayınları, Toplu Araştırmaları Dizisi 2, 1986.

Oğuz, Ahmet, **Ceride-i Havadis Gazetesi'nde Çıkan Haber- Yazılar ve Değerlendirmesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1995.

-----, **Osmanlı İmparatorluğu'nda I. Meşrutiyet Meclisinin Açılışı, İşleyişi Ve Kapanması**, (HÜSBE Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2004.

- Ortaylı, İlber, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Hil Yayın, İstanbul, 1995.
- Öke, Mim Kemal, **Ermeni Meselesi**, Aydınlar Ocağı Yayınları, İstanbul, 1986.
- Özgen, Yüksel, **II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan'ında Dış Politika**, (HÜAİİTE Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2004.
- Özkaya, Yücel, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık**, D.T.C.F., Ankara, 1977.
- Ramsaur, Ernest Edmondson, **Jön Türkler ve 1908 İhtilali**, Çev. Nuran Ülken, Sander Yayınları, İstanbul, 1972.
- Rasim, Ahmet, **Osmanlı'da Batışın Üç Evresi**, Haz. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Evrim Yayınları, İstanbul, 1987.
- Salâhi, Mehmed, **Girid Mes'elesi 1866–1889**, Yay Haz. Münir Aktepe, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1967.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet, **Tanzimat Dönemi İmar Meclisleri**, (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi S. 3, Ocak 1992'den Ayrı basım), Ankara, 1992.
- , **Tanzimat Döneminde Meclis-i Vâlâ (1838–1868)**, TTK, Ankara, 1994.
- Shaw, Stanford J.- Shaw, Ezel Kural, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Çev. Mehmet Harmancı, C. 2, E Yayınları, İstanbul, 1983.
- Soysal, İsmail, **Fransız Devrimi ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri**, TTK, Ankara, 1987.
- Strauss, Johann, **Unutulmuş Bir Cemaat: Girit Müslümanlarının Abdülhamid Devrindeki, İkinci Meşrutiyet Devrindeki ve İlhaktan Sonraki Faaliyetleri**, (XI. Türk Tarih Kongresinden Ayrı Basım), TTK, Ankara, 1994.
- Şakir, Ziya, **Sultan Abdülhamid'in Yunan Zaferi ve Gizli Siyaseti**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1994.
- Tanör, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789–1980)**, YKY, İstanbul, 2004.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, **19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Çağlayan

Kitabevi, İstanbul, 1988.

Tansu, Selâhattin, **1877 Harbinin Sebepleri**, Ankara, 1943.

Temo, İbrahim, **İttihat ve Terakki Cemiyetinin Teşekkülü ve Hidemati**

Vataniye ve İnkılâbı Milliye Dair Hatıratım, Arba Yayınları, İstanbul, 2000.

Tunaya, Tarık, Zafer, **Türkiye’de Siyasi Partiler 1859–1952**, Arba Yayınları, İstanbul, 1952.

Tütengil, Orhan Cavit, **Prens Sabahattin**, İstanbul, 1954.

Unat, Faik Reşit, **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri**, TTK, Ankara, 1987.

Uras, Esat, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Belge Yayınları, İstanbul, 1987.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, C. III, I. Kısım, TTK, Ankara, 1988.

-----, **Osmanlı Tarihi**, C. IV, I. Bölüm, TTK, Ankara, 1982.

Ülken Hilmi Ziya, **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yayınları, İstanbul, 1994.

Zürcher, Erik Jan, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, Çev. Nüzhet Salihoğlu, Bağlam Yayınları, Ankara, 1987.

Ek: 3 Osmanlı Gazetesi Yazar Listesi

1	Gazi
2	Bir Yüzbaşı
3	Razi
4	Rum Vatandaşlarından
5	Bir Türk
6	Mücahit
7	Bir Tatar
8	Ahmet Rıza
9	Kerim
10	Ethem Ruhi
11	Dr. Abdullah Cevdet
12	Tarsuîzade Münif
13	...
14	Bağrı Yanık Bir Giritli
15	D.H.
16	R.Figani
17	Deliormanlı
18	Lehistanlı Dostunuz
19	D.N.Arif
20	S.L.
21	Mustafa Refik
22	Bahriye Mülazımlarından Fahri
23	Kardaşın Kemal
24	Mahmut Celalettin Paşa
25	Sabahaddin ve Lutfullah
26	Sabahaddin
27	Umum Müslümanlar
28	Yeni Osmanlılar
29	Arnavutluk'tan Islahat Cemiyeti
30	Ahrar-ı Osmanlı
31	R.B.
32	Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti
33	Mithat Paşa Mahdumu Ali Haydar
34	Bir Ermeni
35	Bir Hindli
36	Abdi
37	Halil Muvaffak
38	Hayati
39	Bir Giritli
40	Londra'da Mukim Bir Giritli

Ek: 4 Gazeteye ulaşan mektupların geldiği şehirler

	Şehir-ülke	Sayı
1	İstanbul	1,2,3,5,7,11,13,14,24,25,26,27,38,39,42,44,45,46,47,48,49,50,51,53,54,55,56,57,60,63,64,66,69,70,78,85,89,90,92,93,94,96,99,100,101,103,107,108,109,110,111,112,113,114,115,116,127,13,139,140,142.
2	Selanik	11,78,80,83,89,90.
3	Ankara	42.
4	Yanya	7.
5	Köstence	12,24.
6	Manastır	10,23,83.
7	Ruşuk	6,14,25.
8	Üsküp	7,10,23.
9	Deliorman	9.
10	Bosna	13,14,15,37,88.
11	Filibe	39,101
12	Arnavutluk	15,19,27,33,40,51,60,61,65,71,75.
13	Amerika	6,69,106,110,112.
14	Süleymaniye	71.
15	Rodos	96.
16	Trablusgarp	2,3,30,34,72,94,98.
17	İzmir	83,86,88,90,91,93,94,101,107,108.
18	Şam	74,75.
19	Kıbrıs	92.
20	Bitlis	69.
21	Sivas	81.
22	Erzurum	74.
23	Halep	4.
24	Bağdat	66,72,74.
25	Edirne	112.
26	Yemen	13,14,19,27,35,37,79,80.
27	Bahreyn	81,82,88,90,91,93,94,95,96,97,98,99,101.
28	Sudan	34.
29	Mısır	63,78,79,98,100,112,113.
30	Musul	74.
31	Kuveyt	100.
32	Girit	2,3,6,7,10,11,13,14,17,20,21,22,23,24,25,26,27,28,29,30,32,33,34,36,37,42,46,48,49,50,52,70,71,84,86,87,92,94,95,102,137,139.

Ek: 5 Gazete genelinde yer alan konu başlıkları

	Konu Başlığı	Sayı
1	Girit	2,3,6,7,10,11,13,14,17,20,21,22,23,24,25,26,27,28,29,30,32,33,34,36,37,42,46,48,49,50,52,70,71,84,86,87,92,94,95,102,137,139.
2	Makedonya	9,10,25,28,29,30,79,109,111,117,119,123,124.
3	Bulgaristan	25,26,34,40,53,54,66,67,68.
4	Sultan II. Abdülhamit	1,3,5,11,12,14,17,18,19,20,21,30,31,32,34,35,40,42,43,45,46,53,54,59,67,68,82,84,88,90,93, 95,100,105,141.
5	Almanya	1,12,20,34,56,84,90.
6	Çin	30.
7	Rusya	4,10,17,18,19,25,27,36,47,48,49,52,53,54,56,68,69,72,88,91,95,101,107,108,109,119,121.
8	İngiltere	7,20,47,48,52,54,58,111.
9	Sultan V. Murat	17,34,43,73,36,138.
10	Halifelik	21,25,32,39,49,55,66,67,79.